

TERVETULOA SUOMEEN?

-tarkastelu maahanmuuttajien sosiaalisten-, poliittisten- ja kansalaisoikeuksien toteutumisesta Suomessa viime vuosina

Pro gradu –tutkielma / huhtikuu 2002

Jyväskylän yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Sosiologian laitos

Tiina Turkia

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, yhteiskuntatieteen ja filosofian laitos

Oppiaine: Sosiologia

Tekijä: Turkia, Riitta Tiina-Marika

Pro Gradu -tutkielman nimi: Tervetuloa Suomeen? – tarkastelu maahanmuuttajien sosiaalisten, poliittisten- ja kansalaisoikeuksien toteutumisesta Suomessa viime vuosina

Sivumäärä: 75

Aika: huhtikuu 2002

Tiivistelmä:

Tässä tutkielmassa tarkastellaan maahanmuuttajien kotoutumista Suomeen sosiaalis-, poliittis- ja kansalaisoikeudellisen tason kautta. Tarkoituksena on pohtia mitä yhteiskunnasta voidaan päätellä sen ulkomaalaisväestön kautta. Aineistona on käytetty vuosina 1997-2001 ilmestyneiden Monitori-lehtien artikkeleita, jotka koskettavat edellä mainittuja oikeuksia. Artikkeleiden valintaperiaate perustuu T.H. Marshallin kansalaisten oikeuksien kolmijakoon. Analyysimenetelmänä on diskurssianalyysi, joka keskittyy tarkastelemaan artikkeleissa ilmentyviä valtasuhteita varsinaisten kansalaisten (ts. suomalaisten) ja maahanmuuttajien välillä.

Suomalaisilla vaikuttaisi olevan halu saada aikaan kotimaastaan kansainvälinen vaikutelma, niin itselleen kuin ulkopuolisillekin, samaan aikaan kuitenkin ollaan hieman mustasukkaisia omasta kielestä ja kulttuurista. Tämän vuoksi maahanmuuttajien kieliopetus ja totuttaminen suomalaisen yhteiskunnan pelisääntöihin ovat hyvin tärkeässä asemassa puhuttaessa kotoutumisesta. Maahanmuuttajista halutaan myös pitää huolta, jolloin kansalaisille välittyy vaikutelma vakaasta ja hallitusta ulkomaalaispolitiikasta, mutta samalla korostetaan maahanmuuttajien aktiivisesta otteesta omaan kotoutumiseensa.

Avainsanat: maahanmuuttajat, kansalaisuus, kansalaisoikeudet, kansalaisten oikeudet, kotoutuminen

Johdanto	2
Maahanmuuttajat Suomessa	3
Teoriatausta; T. H. Marshall: kansalaisuus ja kansalaisen oikeudet	7
Marshallin teorian puutteet.....	9
Kansalaisoikeudet	11
Poliittiset oikeudet	13
Sosiaaliset oikeudet	15
Marshallin teorian nykypäivää.....	17
Kansalaisuuden nykypäivän haasteet.....	18
Kansalaisen velvollisuudet	26
Maahanmuuttajien ja kansalaisten asema	29
Maahanmuuttajien hallittu oleskelu maassa	33
Maahanmuuttajien kotoutuminen Suomeen	34
Diskurssien ulottuvuudet	38
Aineiston analyysi	42
Työ ja tasa-arvo kansalaisoikeutena	43
Kotoutuminen on täyttä työtä.....	43
Tasa-arvo ja kulttuuri.....	47
Poliittiset oikeudet näkyvyys järjestötoiminnassa ja tiedotusvälineissä	49
Maahanmuuttajien poliittinen osallistuminen ja järjestötoiminta	50
Näkyvyys tiedotusvälineissä.....	54
Koulutus ja asuminen maahanmuuttajan sosiaalisina oikeuksina	58
Koulutus ja kielikysymys	58
Asuminen	64
Päätäntö	67
Kirjallisuus:	72
Muut lähteet:	73
Artikkelit:	74

Johdanto

Joitakin poikkeustapauksia lukuun ottamatta, jokaisella ihmisellä on ainakin yhden valtion kansalaisuus. Silti maassa olevien varsinaisten kansalaisten ja maahanmuuttajien oikeuksien välille ei voida piirtää yhtäläisyysmerkkiä, vaikka nyky maailmassa erot näiden ryhmien oikeudellisissa asemissa ovat kapeammat kuin koskaan ennen. Tämän tutkielman tarkoitus on tarkastella suomalaista yhteiskuntaa maahanmuuttajien oikeuksien toteutumisen kautta. Vaikka periaatteessa kaikki tässä maassa asuvat ovat tasa-arvoisia keskenään, maahanmuuttajilla on monia samoja oikeuksia ja velvollisuuksia kuin kansalaisväestöllä, mutta on olemassa asioita, jotka eivät toteudu samalla tavalla näiden ryhmien elämässä.

Kansalaisuus on käsitteenä universaalisti tunnustettu ja perusta ihmisoikeuksille. Sen merkitys ei ole muuttumaton, sillä kansalaisuuden sisältö perustuu pohjimmiltaan yhteiskunnallisiin arvostuksiin ja ideaaleihin - kun yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttuu, muuttuu kansalaisuuden ja maahanmuuttajuuden suhdekin. Se miten suhteudumme ulkomaalais- tai ei-kansalaisväestöön kertoo enemmän meistä itsestämme, kuin tänne tulleista maahanmuuttajista. Jos esimerkiksi maahanmuuttajien kieliovetusta pidetään tärkeänä, se ei automaattisesti tarkoita, että he olisivat kielitaidottomia, vaan että täällä arvostetaan hyvää suomen kielen osaamista.

Viimeisen puolen vuoden aikana suurimmat maahanmuuttajiin liittyvät kotimaisten lehtien otsikot ovat liittyneet ulkomaalaislain muutokseen, ruotsalaistuneen maahanmuuttajan murhaan ja maahan pyrkivien inkeriläisten määrän rajoittamiseen. Kaikki nämä otsikot kertovat omalla tavallaan maahanmuuttajien asemasta tässä yhteiskunnassa. Minua kiinnostaa mitä maahanmuuttajiin suhteutuminen kertoo meistä itsestämme ja minkälainen ilmapiiri aiheen ympärillä on ns. virallisella tasolla. Aineistoa tutkiessani mietin minkälainen kuva suomalaisesta yhteiskunnasta halutaan antaa maahanmuuttajille ja minkälaisina maahanmuuttajat halutaan näyttää suomalaisille.

Aloitan kansalaisuudesta ja etenen maahanmuuttajuuteen; selvitän kansalaisten oikeuksien teoreettista taustaa suhteessa maahanmuuttajien oikeuksiin, sitten tuon esille maahanmuuttajiin liittyviä faktoja ja lopulta tarkastelen aiheeseen liittyviä artikkeleita Monitori-lehdestä. Monitori on monialainen, maahanmuuttaja-asioiden kanssa työskentelevien ammattilehti. Lehden lähestymistapa aiheeseen on melko konservatiivinen, mutta sen pääasiallisen lukijakunnan muodostavat arvostavat ennen kaikkea lehden informatiivista antia.

Maahanmuuttajat Suomessa

Vuoden 2001 alussa Suomessa oli noin 91 100 ulkomaalaista. Suurin ulkomaalaisryhmittymä tulee entisen Neuvostoliiton alueelta ja suuri osa heistä on luokiteltu ns. paluumuuttajiksi heidän inkerinsuomalaisen syntyperänsä perusteella. Muiden EU-maiden kansalaisia täällä on 16 000. Pakolaisia on otettu maahan vuodesta 1973 lähtien yhteensä noin 20 000 henkeä. Osasta pakolaisia on tullut Suomen kansalaisia, osa on palannut joko kotimaahansa tai johonkin toiseen maahan. (Ulkomaalaisvirasto 2001)

Suomen kansalaisuuden sai vuonna 1999 4730 henkilöä. Näiden kansalaistettujen, eli hakemuksella kansalaisuuden saaneiden määrä on ollut hienoisessa nousussa, vuoden 1998 luku oli 3970, kun vuonna 1997 se oli vain 1473, ja aikaisemmin 1990-luvulla vuosittain kansalaisuuden saaneiden määrä jäi lähes aina alle tuhannen. Maahan tulleiden ulkomaalaisten määrän kasvu taas on ollut hidastumassa, kun määrän lisäys oli aikaisemmin 1990-luvulla 5000 – 10 000, oli se vuosikymmenen viimeisinä vuosina vain pari – kolmetuhatta. Suomeen muuttaa hieman enemmän ihmisiä kuin lähtee pois, nettomuutto on ollut viime vuosina noin kolmentuhannen asukkaan paikkeilla. (Väestörekisterikeskus ja Ulkomaalaisvirasto 2000; Tilastokeskus 2000.)

Kaikki, paitsi muiden Pohjoismaiden kansalaiset, jotka aikovat oleskella Suomessa pitempiä aikoja tarvitsevat passin lisäksi oleskeluluvan ja työntekoa varten työluvan. Viisumi kattaa enintään kolmen kuukauden oleskelun maassa mutta ei anna lupaa työntekoon. EU- ja Eta-maiden kansalaiset saavat oleskella vapaasti ilman luvan anomista

Suomessa kolme kuukautta. Oleskelulupa haetaan yleensä etukäteen ennen maahantuloa lähimmästä Suomen edustustosta, mutta joissakin tapauksissa sitä voi hakea itse tai lähiomaisen toimesta vasta Suomessa paikalliselta poliisilta, tällöin lupa käsitellään Ulkomaalaisvirastossa. Tuolloin kuitenkin sen henkilön jolle lupaa haetaan on oleskeltava ulkomailla tuona ajankohtana. Oleskelun jatkoluvat saadaan yleensä paikalliselta poliisilaitokselta, mutta joissakin tapauksissa tarvitaan Ulkomaalaisviraston päätöstä. (Kansalaisen käsikirja 2001, Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen)

Oleskelulupapäätöstä varten viranomaisten täytyy selvittää mitkä edellytykset luvan antamiselle ovat. Hakijan perheolot ja toimeentulo selvitetään joko haastatteluilla tai kirjallisesti lomakkeilla. Selvityksen voi tehdä joko Suomessa poliisi tai ulkomailla Suomen edustuston viranomaisen ja he lähettävät tiedot Ulkomaalaisvirastolle. Jos ratkaisu ei tyydytä, voi siitä valittaa hallinto-oikeuteen. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen perhesiteen perusteella)

Oleskeluluvan saamiselle on tietyt ehdot, helpointen sen saa jos hakijalla on perhe- tai sukulaisuussuhteita Suomeen tai peräti suomalainen syntyperä. Näissä tapauksissa hakijalla on yleensä suomalainen puoliso tai vanhempi mutta kyseessä voi olla myös paluumuuttaja, jolloin hakija on ollut ennen suomalainen tai hän on inkeriläinen entisen Neuvostoliiton alueelta. Perheside katsotaan yleensä olevan vain ns. ydinperheen sisällä, mutta esimerkiksi alaikäisellä lapsella on oikeus saada huoltajansa Suomen, ja tuo huoltaja voi olla muukin sukulainen kuin biologinen vanhempi. Opiskelijoille lupakäytännöt ovat hieman joustavampia, mutta heiltäkin edellytetään turvattua toimeentuloa. Myös etukäteen varmasti tiedossa oleva työpaikka, joka täyttää työluvan myöntämisen ehdot, riittää oleskeluluvan perusteeksi. Oleskeluluvan myöntämistä voi puoltaa myös painavat humanitaariset syyt. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen)

Oleskeluluvan voi saada suojelun tarpeen perusteella, jos hakija on koti-/asuinmaassaan joutunut/on joutumassa epäinhimillisen tai ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kohteeksi. Suojelun perusteeksi käy myös aseellinen selkkäus tai ympäristökatastrofi, joka estää hakijan oleskelun kotimaassaan. Turvapaikanhakija ei hae oleskelulupaa vaan turvapaikkaa, koska hän on joutunut kotimaassaan vainon kohteeksi joko rodullisista, uskonnollisista, kansallisista, poliittisista tai muista yhteiskunnallisista syistä johtuen, kuten kuuluminen "väärään" yhteiskunnalliseen ryhmään. Turvapaikkaa haetaan aina

Suomessa, joko rajalla tai maan sisällä. Turvapaikan myöntäminen johtaa varsin usein oleskeluluvan myöntämiseen. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen)

Jos maahanmuuttaja aikoo jäädä asumaan Suomeen vähintään vuodeksi, hänen tietonsa rekisteröidään normaalisti väestötietojärjestelmään. Hänestä talletetaan samat tiedot kuin Suomen kansalaisistakin, eli nimi, syntymäaika, kansalaisuus, perhesuhteet ja osoite, lisäksi hänellä on oltava myös suomalainen kotikunta. Rekisteröinti tehdään paikallisessa maistraatissa, jossa näytetään kaikki tarvittavat asiakirjat, kuten passi ja oleskelulupa sekä tarvittaessa avioliittotodistus ja syntymätodistukset. Pohjoismaiden kansalaisilta riittää kotimaasta saatu yhteispohjoismainen muuttokirja, maistraattiin heidän ei tarvitse erikseen ilmoittautua (Väestörekisterikeskus 2001.)

Suomi kuuluu kiintiöpakolaisia ottavien maiden joukkoon. Kiintiön koosta päätetään valtion talousarvion yhteydessä, siihen taas valitaan pakolaiset niistä joilla on YK:n pakolaisasiain viraston UNHCR:n myöntämä pakolaisen asema. Ne ministeriöt joilla on keskeinen asema maahanmuuttoasioissa, päättävät mistä kohteista pakolaiset otetaan, mutta lopullisen valinnan tekevät haastatteluiden perusteella Ulkomaalaisvirasto ja työministeriö. Pakolaisleireillä tehtävillä haastatteluilla selvitetään kiintiöön otettavien henkilötiedot, syyt pakolaisuuteen ja mahdollisuudet sopeutua suomalaiseen yhteiskuntaan. Myös turvallisuusnäkökohdat selvitetään suojelupoliisin toimesta. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen)

Oleskelulupaa hakevat maahanmuuttajat ovat jaoteltu ryhmiin oleskelun luonteen mukaan. Pysyväksi katsottua oleskelua varten annetaan A-status, joka jaetaan viiteen alaryhmään. Status A.1 myönnetään suomalaisen syntyperän tai perhesiteen perusteella, A.2 pitkäaikaista työsuhdetta varten, kun ammattitaitoiselle työvoimalle on tarve, A.3 henkilölle jolle myönnetään samalla turvapaikka, A.4 statuksen saa taas henkilö joka ei kuulu edellä mainittuihin ryhmiin, mutta oleskelee maassa pysyvästi ja A.5 status on Suomessa jo oleskelevan perheenjäsenelle. Pysyvän oleskeluluvan voi saada kun on asunut Suomessa yhtäjaksoisesti ja vakinaisesti A-statuksella kahden vuoden ajan. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen perhesiteen perusteella; Työministeriö Statusluettelo 2001.)

Muu kuin A-statuksen mukainen oleskelu on määräaikaista, eli silloin lupia myönnetään yhdeksi vuodeksi tai sitä lyhyemmäksi ajaksi kerrallaan. B.1 status myönnetään työntekoa

tai ammatin/elinkeinon harjoittamista varten. Jos oleskelu B.1 statuksella jatkuu vielä kahden vuoden jälkeenkin samasta syystä, saavat tähän ryhmään kuuluvat A.2 statuksen. B.2 statuksen saavat opiskelijat ja B.3 ryhmään kuuluvat tilapäisesti maassa oleskelevat ja työskentelevät henkilöt. Statuksen B.4 saa henkilö, jonka perheenjäsenellä on B-ryhmän status. (Työministeriö: statusluettelo 2001)

Yksinkertaisin tapa tulla Suomen kansalaiseksi on syntyä suomalaisesta äidistä. Suomalaisen isän lapsi voi saada kansalaisuuden jos hänen vanhempansa ovat naimisissa. Muut 18 vuotta täyttäneet ulkomaalaiset voivat hakea kansalaisuutta, mutta ennen sitä on usein asuttava Suomessa tietty aika. Tämä aika vaihtelee kotimaan, iän ja siviilisäädyn mukaan, lapsilta ei asumisaikaa vaadita lainkaan. Asumisajan lisäksi hakijalta vaaditaan ”kunniallista” mainetta, turvattua toimeentuloa ja riittävää suomen tai ruotsin kielen taitoa. (Työministeriö 1998, 38-39; Ulkomaalaisvirasto: Oleskelu Suomessa)

Tietyissä tapauksissa kansalaisuuden saa ilmoituksella, jos on ollut aikaisemmin Suomen kansalainen tai jos pohjoismaalainen on asunut täällä viisi vuotta. Pelkkä ilmoitus riittää myös ulkomailta adoptoidun lapsen kansalaistamiseksi, tai jos ulkomaalainen nuori ihminen on asunut Suomessa jo pitkän ajan. Hakemukset jätetään paikalliselle poliisille, tai poikkeustapauksissa ulkomailla Suomen edustustoon, ja lopullisen päätöksen tekee Ulkomaalaisvirasto. Hakija saa yleensä varautua odottamaan kansalaisuuspäätöstään kaksi vuotta. Päätös on harkinnanvarainen ja siitä voi tarvittaessa valittaa hallinto-oikeuteen. (Työministeriö 1998, 38-39; Ulkomaalaisvirasto: Oleskelu Suomessa)

Suomen kansalaisuudesta vapautuminen on hyvin yksinkertaista, ja useimmiten se tapahtuu automaattisesti, kun jonkin toisen valtion kansalaisuus astuu voimaan. Useimmiten myös toisen maan kansalaisuus lakkaa, kun hakijasta tulee Suomen kansalainen, paitsi jos kansalaisuuden saajalla on pakolaisstatus, tai jos entisen kotimaan laki tai käytäntö ei sitä mahdollista. Periaatteessa siis kaksoiskansalaisuus ei ole suomalaiselle mahdollinen. On kuitenkin mahdollista, että ulkomailla syntyvän suomalaisen pariskunnan lapsi saa usein kansalaisuuden sekä syntymämaansa, että toisen vanhempansa kansalaisuuden perusteella. Sama pätee Suomessa syntyvään ulkomaalaisen äidin lapseen. Kun näissä olosuhteissa syntynyt lapsi täyttää 22 vuotta, hänen kansalaisuutensa tilanne arvioidaan uudestaan, jos on aiheellista, hän menettää Suomen kansalaisuuden. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelu Suomessa)

Teoriatausta; T. H. Marshall: kansalaisuus ja kansalaisen oikeudet

T.H. Marshall jakaa kansalaisuuden käsitteen kolmeen osaan: eli *kansalaisyhteisöihin* (civil rights), *poliittisiin* (political rights) ja *sosiaalisiin oikeuksiin* (social rights). Kirjassa *Citizenship and Social Class* Marshall selvittää ensin kansalaisuuden käsitteen käytännössä tapahtunutta kehitystä Englannissa. Kansalaisuuden olemassaolo edellyttää ajatusta tasa-arvosta ja joitakin merkkejä tästä löytyy pienistä paikallisista järjestelmistä keskiajalta. Ihmisillä oli joitakin periaatteellisia oikeuksien ennen kansalaisuuden ja sen mukaisien oikeuksien kehitystä, mutta ajatus tasa-arvosta syntyi myöhemmin. Ensin tulivat Marshallin (1996, 8) mukaan kansalaisyhteisöt, joiden kehityksen hän sijoittaa etupäässä 1700-luvun tienoille, sen jälkeen poliittiset oikeudet saivat sysäyksen 1800-luvulla ja viimein vasta 1900-luvulla voidaan puhua sosiaalisten oikeuksien synnystä. (Marshall & Bottomore 1996, 8-9).

Ennen kuin kansalaisten Marshallin määrittämistä kolmesta oikeusryhmästä voidaan puhua, ne täytyy tunnustaa yhteneviksi kansallisella tasolla. Kansalaisten asemassa saattoi olla suuriakin eroja kansakuntien sisällä riippuen esimerkiksi asuivatko he maalla vai kaupungissa, tai omistivatko he paljon vai vähän. Kansalaisuuden Marshall määrittää statukseksi joka saavutetaan täydestä yhteisön jäsenyydestä. Kaikki he joilla tuo asema on, ovat oikeuksien ja velvollisuuksien perusteella tasa-arvoisia. (Marshall & Bottomore 1996,9)

Citizenship is a status bestowed on those who are full members of a community. All who possess the status are equal with respect to the rights and duties with which the status is endowed.

(Marshall & Bottomore 1996, 18)

Samaan aikaan kansalaisyhteisöjen kanssa myös kansallistunto alkoi nostaa päätään

Britanniassa, joka edesauttoi kehittyvää yhteisön jäsenyyden tunnetta ja alkoi edellyttää tietynlaista lojaaliutta koko kansakuntaa kohtaan. (Marshall & Bottomore 1996, 18-25.)

Kansalaisuuden tasa-arvoon perustuva lähtökohta alleviivaa muita epätasa-arvoon perustuvia järjestelmiä, kuten yhteiskuntaluokkia, sääty- tai kastijakoa. Kansalaisuus siis samalla luo puitteet ja periaatteet tasa-arvoiselle yhteiskunnalle, kuitenkin onnistumatta poistaa sosiaalista epätasa-arvoa. Marshallin mielestä statuksen tasa-arvoisuus on lopulta kansalaisten tulojen tasapäisyyttä tärkeämpi. Tällä Marshall tarkoittaa ihmisen omanarvontunnetta; henkilö pitää oikeuksiaan ansaittuina ja mieltää itsensä tasa-arvoiseksi muiden kanssa. (Marshall & Bottomore 1996, 19,24.)

Marshall (1996, 18) huomaa myös ristiriitaisuudet mitä kansalaisuus-käsite sisältää. Oikeuksien (ja velvollisuuksien) kehittymisen myötä, kypsyi myös ajatus tietystä ”ideaalista kansalaisuudesta”, siis siitä kvaliteetista, mitä kansalaisstatuksen haltijalla tulisi olla. Sitä mukaa kun oikeuksien määrä, laatu ja ulottuvuus kasvoi, alleviivautuivat ne ihmisryhmät jotka eivät voineet (tai halunneet) oikeuksiaan toteuttaa. Tasa-arvoisuus vallitsee nimenomaan kansalaisten kesken, ja kansalaisilla on tietyt oikeudet, kaikki eivät kuitenkaan näitä oikeuksia nauti aivan samassa suhteessa, esim. koulutuksen ja asumisen suhteen.

Koska vain jäsenet ovat tasa-arvoisia keskenään, se asettaa yhteisöön ”kuuluvat” ja ”kuulumattomat” aivan eri tilanteeseen. Tasa-arvoisuus -periaatteilla toimivassa kansakunnassa ilmenee silti sallittua epätasa-arvoisuutta, mutta näitä perustellaan kohtuullisuudella (siis eivät tunnu kestävämmiltä) ja tilanteen muuttumisen mahdollisuudella. Marshallin mukaan epätasa-arvoisuuden tunteen voimakkuuteen vaikuttaa kolme seikkaa: 1) tulonjako, 2) yhteinen kulttuuri ja kokemukset ja 3) universaali kansalaisen status. Näissä kolmessa ulottuvuudessa näkyvät epäkohdat operoivat sekä epätäydellisen kansalaisuuden, että vinoutuneen talousjärjestelmän kautta, mutta mitä kokonaisemmaksi kansalaisen status kehittyy, sitä vaikeammaksi tulee säilyttää sallittujen epäkohtien legitiimiys. (Marshall & Bottomore 1996, 44-45, 36-37.)

Thomas Janoski, joka kulkee kansalaisuuden määrittelyssä jonkin verran samoja jälkiä kuin T.H. Marshall, löytää kansalaisuudesta neljä ulottuvuutta. Ensimmäisenä on *kansallisvaltion jäsenyy*s, joka voidaan ymmärtää myös eräänlaisena ”ihmisyyden”

määreenä. Tämä ominaisuus on mielenkiintoinen juuri kansalaisiksi pyrkivien kuin ns. ”merkittyjen” kansalaistenkin kannalta. Toiseksi, kansalaisuus tarkoittaa *aktiivisia ja passiivisia oikeuksia / velvollisuuksia*. Passiivisilla tarkoitetaan olemassaolon oikeuksia ja aktiivisilla oikeuksia vaikuttaa elämäänsä ja tulevaisuuteensa. Kolmas kansalaisuuden ja siihen liittyvien oikeuksien aspekti on niiden *universaali luonne*, näin samat säännöt vaikuttavat yhtä lailla kaikkiin kansalaisiin. Neljäs kohta on *tasa-arvoisuus*. Kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet on pyritty tasapainottamaan niin keskenään kuin verrattuna muihin kansalaisiin. Kansalaisten tasa-arvoisuus toteutuu lähinnä vain periaatteellisella tasolla, käytännössä eroja on esimerkiksi yhteiskuntaluokkien välillä. (Janoski 1998, 9-10.)

Marshallin teorian puutteet

Nämä kansalaisuuden eri elementit kehittyivät myös toistensa kanssa päällekkäin ja toisiaan tukien eikä varsinaista syntyajankohtaa ole määritelty, Marshallin jaottelu vain osoittaa karkeasti kunkin elementin ns. kultakauden. Kansalaisuus on edelleen kehittyvä ominaisuus, mitkään siihen liittyvät oikeudet / ominaisuudet eivät ole ”valmiita” vaan muutoksia tulee tapahtumaan vielä tulevaisuudessakin. Vaikka Marshallin jaottelu pohjaa historiaan, on se mielestäni edelleen käyttökelpoinen niiltä osin, jotka on sovellettavissa nykypäivän kansalaisuuden tarkasteluun. Marshall huomioi naisten vaillinaisen aseman poliittisten oikeuksien suhteen, mutta ei etnisten ryhmien tilannetta, vaikka Britannia oli jo hänenkin aikanaan väestöltään varsin kirjavaa. Saman huomion ovat tehneet useat kansalaisuutta nykyään tutkivat. Tom Bottomore (1996, 55) huomioi, ettei Marshall paljon oikeuksien kehityksen syitä selittele, vaan kansalaisten oikeuksien synty vaikuttaa hieman automaattiselta ja todellisuutta helpommalta. Marshall jättää mahdolliset konfliktit maininnan varaan, pureutumatta niihin tarkemmin.

Marshallin teoriaa kansalaisuuden kehitysvaiheista, on arvosteltu siitä, että ikään kuin tietyt oikeudet olisivat toisia arvokkaampia. Poliittisia oikeuksia moititaan puhtaasti formaaleiksi ja todellisuudesta vieraantuneiksi, kun taas sosiaaliset oikeudet yksin ovat eläviä ja kehittyvät muuttuvan yhteiskunnan mukana. Ja kiistellä voi myös siitä, onko näiden oikeuksien synnyn ajoittaminen toimiva ja todenmukainen (Bulmer & Rees 1996, 7-8).

Stephen Castlesin (2000, 105) mielestä kolme kansalaisien oikeuksien tyyppiä ei riitä etenäkään nykypäivänä, vaan hän lisää kansalais-, poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien joukkoon sukupuoli- ja kulttuurioikeudet. Sukupuoleen perustuvien oikeuksien erottamista omaksi ryhmäkseen Castles perustelee naisten ja miesten asemien eroilla. **Sukupuolioikeuksilla** (gender rights) turvattaisiin nimenomaan naisten asema. Naiset saivat samat formaalit poliittiset oikeudet kuin miehet vasta viime vuosisadan aikana, mutta se ei kuitenkaan tarkoita, että nämä kaksi ryhmää olisivat olleet keskenään tasa-arvoisia siitä lähtien. Lait eivät ole aina olleet samat molemmille, esimerkiksi pitkän aikaa useissa Euroopan maissa lapsen kansalaisuus määräytyi aina isän mukaan. (Suomessa on toteutettu aina päinvastaista periaatetta, sillä kansalaisuus on periytynyt lapsen äidin perusteella.) Tasa-arvolla on vielä paljon tehtävää ja esimerkiksi Castles nostaa työelämän, sillä esimerkiksi palkat eivät ole tänäpäivänäkään tasoittuneet miesten ja naisten välillä. (Castles & Davidson 2000, 121-122.)

Etnisiin vähemmistöryhmiin kuuluvien naisten marginalisoitumista edesauttaa sekä sukupuoli, että etninen alkuperä, sillä heidän asemansa on usein huonompi kuin vähemmistöihin kuuluvien miesten, tai valtakulttuuria edustavien naisten. Uudessa kotimaassa on edessä uudet haasteet entisten lisäksi. Vaikka he olisivat vaihtaneet kotimaansa niin sanotusti tasa-arvoisempaan, alistavat tavat ja käytännöt saattavat kulkea heidän mukanaan. Mutta juuri tämän takia he ovat erityisessä asemassa, sillä naisten rooli kulttuurin välittämisessä nuoremmille sukupolville on hyvin tärkeä. Tästä syystä Castlesin mielestä etnisten vähemmistöjen naiset tarvitsisivat erikoisoikeuksia turvallisuuden ja tärkeän kulttuurisen roolin vuoksi. (Castles & Davidson 2000, 123-124.) Castles ei esitä mitään konkreettisia esimerkkejä näistä erikoislaeista, mutta hän on oikeassa siinä mielessä, etteivät pelkät kansalaisoikeudet nykyiselläänkään aina riitä turvaamaan kaikkien ihmisten tasa-arvoisuutta. Mutta tasa-arvoisuutta ei myöskään olisi jonkin tietyn erityisryhmän suosiminen. Ja entä jos tähän mentäisiin, millä perusteella nämä ”suosittavat” ryhmät valittaisiin? Entä tarvitsisivatko myös miehet tietynlaista erityissuojelua?

Kulttuurillisilla oikeuksilla (cultural rights) Castles (2000, 124-126) turvaisi maahanmuuttajille sekä oman kielen ja kulttuurin säilyttämisen, että valtakielen ja –kulttuurin oppimisen. Ihanteellisessa tapauksessa ne oikeuttaisivat vähemmistöt käyttämään, välittämään ja oppimaan omia tapojaan ja valtakulttuurin tapoja tasa-

arvoisessa asemassa enemmistön kanssa ja edistäisi kansainvälistä ja kulttuurien sisäistä viestintää. Näitä erityisoikeuksia ei kuitenkaan tarvittaisi, jos sosiaaliset oikeudet toteutuisivat Marshallin mallin mukaisesti. Kulttuurisilla oikeuksilla ei pystytä estämään valtakulttuurin omaksumista, mutta niitä voitaisiin pitää työkaluina eri kulttuurien kunnioittamisessa. Vasta viime aikoina on alettu arvostamaan myös kulttuurista diversiteettiä, aikaisemmin maahanmuutto ja etenkin kansalaistuminen edellytti valtakulttuuriin sopeutumista jokseenkin ehdoitta. Suomen ruotsinkielisellä vähemmistöllä on ollut esimerkillisen hyvä asema niin kulttuurisessa kuin poliittisessakin mielessä, saamelaisten ja romanien tilanne on kuitenkin ollut toisenlainen, heille esimerkiksi äidinkielen opetus peruskoulussa ei ole ollut itsestäänselvyys.

Maahanmuuttajien kotoutumisohjelmaan sisältyy myös oman kulttuurin vaaliminen, mutta sen toteutuminen on eniten kiinni maahanmuuttajasta itsestään ja hänen yhteyksistään omaan kulttuuriryhmäänsä. Tämän toteutumiseen vaikuttaa eniten etnisten ryhmien koko ja kiinteys ja kotikunnan intressit kulttuurisen kanssakäymisen turvaamiseksi. Valtakulttuurin edustajilta ei ole välttämättä helppoa saada hyväksyntää tälle, sillä perinteisesti ”vieraat” kulttuurit ovat edustaneet heille uhkaa vallitsevaa elämäntapaa kohtaan. (Castles 2000, 125). On ymmärrettävää että Castles kantaa huolta maahanmuuttajien kulttuurisista oikeuksista, Suomessa kansalais-oikeudet turvaavat kansalaistetuille ja ulkomaalaislaki maahanmuuttajille oikeuden oman kulttuurin säilyttämiseen ja välittämiseen, mutta nämä oikeudet luetaan yleensä passiivisiksi oikeuksiksi. Kuitenkin ennen kaikkea maahanmuuttajien lapset tarvitsisivat aktiiviset oikeudet opiskella ja toteuttaa myös omaa kulttuuriaan kouluissa tms. organisaatioissa. Parhaiten kulttuuriset oikeudet kuitenkin turvattaisiin, jos ne ymmärretään aktiiviseksi osaksi sosiaalisia-, poliittisia- ja kansalaisoikeuksia.

Kansalaisoikeudet

T.H. Marshallin ”civil rights” kääntyisi oikeastaan tarkemmin sanaksi ”siviilioikeudet”, suomen kielessä tässä yhteydessä puhutaan kuitenkin kansalaisoikeuksista, jotka erotan suppeampana osana kansalaisten oikeuksista, kansalais-oikeuksiin kuuluvat kaikki kansalaisuuden osa-alueet. Marshall lähtee ajatuksesta että vapaus ja kansalaisuus ovat sisarkäsitteitä, sillä ensimmäiset kansalaisuuteen liitetyt ominaisuudet olivat juuri

vapauksia tehdä tiettyjä asioita, kuten omistaa, ostaa ja ansaita. Vapaalla kansalaisella on myös oikeus ajatella, uskoa ja ilmaista näitä asioita yksilöllisesti. (Marshall & Bottomore 1996, 8, 10-11.)

Perustavin kansalaisoikeus Marshallin mukaan on oikeus työhön. Tarkemmin sanottuna oikeus valita ammattinsa ja työpaikkansa. Aikaisemmin tämä ei ollut itsestäänselvyys, vaan oli esimerkiksi lakeja, jotka määräisivät mahdolliset työpaikat esimerkiksi sosiaalisen aseman tai yhteiskuntaluokan perusteella ja määräyksiä, jotka koskivat työväestön maantieteellistä sijoittumista. (Marshall & Brubaker 1996, 10.) Vastaavasti työnteko voidaan tulkita tärkeimmäksi kansalaisen velvollisuudeksi, jokaisen odotetaan siihen tavalla tai toisella osallistuvan, mutta se millä tavalla panoksensa antaa, on valinnanvaraista.

Marshall ajoittaa kansalaisoikeuksien kehityksen alkusysäyksen 1600-luvulle, mutta merkittävämpi kehitys tapahtui 1700-luvulla. Kansalaisoikeuksiin liittyvien lakien ja periaatteiden muuttumista hidastivat yleiset tavat, tottumukset ja mielipiteet, jotka pitivät vanhakantaista hierarkiaa oikeutettuna. Esimerkiksi aikaisemmin monopoleja pidettiin ainoana oikeana tapana harjoittaa kauppaa kansakunnalle hyödyllisimmällä tavalla, kunnes myöhemmin niitä alettiin pitää vapautta ja vaurastumista estävinä ja ne kiellettiin yhteisen hyvän nimissä. (Marshall & Bottomore 1996, 8, 11.) Tässä mielessä kansalaisten oikeuksien kehittyminen ja lisääntyminen sopi hyvin kapitalistiselle yhteiskunnalle, sillä se vapautti parempiosaiset vastuusta, sillä kansalaisoikeuksien haltijan voitiin odottaa pärjäävän omillaan.

Vapaudet alkoivat kaupungeista, sillä maalla työnjako on tiukempi. Kun kansalaisten vapauksista tuli kansallinen järjestelmä, se mahdollisti myös maalaisille yksilöllisen päätöksenteon työnteen suhteen. Mutta vasta 1800-luvulle tultaessa maaseudulla yksilön vapaa status muuttui pelkästä periaatteesta käytännöksi ja kaikki aikuisia miespuoleisia yhteisön jäseniä koskevaksi. Tuolloin saatiin laki, joka oli sama kaikille miehille; samat säännöt pätevät maaseudulla ja kaupungissa, rikkaille ja köyhillä. Kannattaa viimeistään tässä yhteydessä muistaa, että yksilön vapaus ei koskenut naisia (eikä myöskään ei-alkoihoisia ja lapsia), vaan heidän asemansa parantui ratkaisevasti vasta 1900-luvun alkupuolella äänioikeuden mukana, jota Marshall pitää hyvin tärkeänä edistysaskeleena. Yksilön vapaudesta tuli kuitenkin näissä puitteissa pikku hiljaa kansallinen instituutio, ja

tämän myötä kansalaisuuden perusmuoto. (Marshall & Brubaker 1996, 11-12.)

Oikeuksien kehittymiseen liittyi ongelmia; ennakkoluulojen lisäksi epätasaiset taloudelliset mahdollisuudet rajoittivat kansalaisoikeuksien tosiasiallista toteutumista. Oikeuden toteutuminen järjestelmässä riippui tuomareista, joiden päätökset saattoivat olla mielivaltaisia. Tasa-arvo oikeuslaitoksen edessä ei vielä ole ongelmatonta, sillä oikeudenkäynnit ovat kalliita. Riskejä lisää se, että järjestelmän mukaan riita-asioissa hävinneelle osapuolelle jää huomattavasti suuremmat maksut kuin jutun voittajalle. Tämä ei kannusta rahavaroiltaan rajoittunutta henkilöä nostamaan juttuja, tai puimaan niitä kalliilla hinnalla oikeussalissa. Sekä Suomessa kuten monissa muissakin maissa on tänäpäivänä mahdollista saada huokeata, jopa ilmaista oikeusapua vähävaraisille, mutta palvelujen tasossa voi olla eroja. (Marshall & Brubaker 1996, 22-23.)

Poliittiset oikeudet

Kansalaisoikeudet pohjustivat poliittisia oikeuksia, mutta pelkkä yksilön tai mielipiteen ym. vapaudet eivät taanneet kansalaiselle riittäviä mahdollisuuksia vaikuttaa yleisellä tasolla omiin asioihinsa. Tuolloin emme voi puhua ”demokraattisesta kansalaisuudesta”. Poliittisilla oikeuksilla Marshall tarkoittaa *oikeutta osallistua harjoittamaan poliittista valtaa joko poliittisen auktoriteetin jäsenenä tai äänestäjänä*. (Marshall & Brubaker 1996, 8.)

1830-luvun Britanniassa noin viidenneksellä aikuisista miehistä oli oikeus äänestää. Tätä ennen äänioikeus oli sidottu maan täyteen omistusoikeuteen, mutta nyt otettiin huomioon myös muut riittävää taloudellista menestystä osoittaneet miehet. Kansalaisuudella ei ollut tuolloin vielä mitään tekemistä äänioikeuden kanssa, sillä äänestäminen oli harvojen etuoikeus. Vasta 1918 sidottiin poliittiset oikeudet yksilöön taloudellisen statuksen sijaan. (Marshall & Brubaker 1996, 12-13.)

Äänioikeuden ja muidenkin poliittisten oikeuksien käytännön toteutuminen edellytti muutakin kuin vain lain muuttamista. Ilman yleisen ilmapiirin muuttumista, uudet äänioikeudet eivät voineet toteuttaa oikeuttaan tuntematta oloaan uhatuksi. Lisäksi äänestäjällä on suotavaa olla tiettyjä perustaitoja, kuten lukeminen tai kirjoittaminen. Kansalaisuus ei kuitenkaan ollut täysin poliittisesti merkityksetön, sillä kansalaisoikeudet

takasivat vapaan talouden harjoittamisen, joihin poliittiset oikeudet taas oli kytketty. Toisin sanoen, periaatteessa kansalaisoikeudet sallivat kenen tahansa miehen vaurastua ja tulla äänioikeuden piiriin. (Marshall & Brubaker 1996, 12-13.)

Marshallin ajatuskulkua seuraillen, kansakunta on määrittänyt kansalaisilleen oikeuksia, joilla on kaksi ulottuvuutta, määrä ja laatu. Kumpi on lopulta tärkeämpää, se kuinka iso joukko ihmisiä kuuluu niiden oikeuksien piiriin, jotka kansalaiselle kuuluvat, vai se, mitä ne oikeudet pitävät sisällään? Ovatko siis diktatuurin alaisuudessa elävät kansalaiset tasarvoisempia, kuin ns. demokratiassa, jossa äänioikeus on vain osalla väestöstä?

Kansalaisen oikeudet kohdistuvat aina yksilöön, mutta on tilanteita joissa kansalaiset tarvitsevat oikeuksiaan *kollektiivina*. Poliittisten oikeuksien rinnalle Marshall nostaa ”*teollisen kansalaisuuden*” käsitteen. Alunperin se tarkoitti ammattiliittojen käyttämistä kansalaisen oikeuskanavana. Se liittyy yhtä lailla myös kansalais- kuin sosiaalistenkin oikeuksien hallintaan, koska ilman poliittisia oikeuksia työläisillä oli perusteena vain kansalaisoikeutensa. Vain niiden perusteella he pystyivät penäämään henkilökohtaiseen hyvinvointiin kuuluvia asioita, kuten lyhyempiä työaikoja tai turvallisempaa työympäristöä. Ammattiliitto-toiminta kuuluu siis tavallaan näiden kaikkien oikeuksien piiriin. Tässä yhteydessä voisi puhua myös ”kollektiivisista kansalaisoikeuksista”, jotka kohdistuivat tässä tapauksessa työläisiin ryhmänä, erotuksena yksilöön kohdistuvista ”tavallisista” kansalaisoikeuksista. (Marshall & Brubaker 1996, 26, 40.)

Tomas Janoski (1998) lisäisi kansalaisen oikeuksiin myös neljännen kategorian, nimittäin **osallistumisoikeudet** (participation rights), jotka Marshall mieltää kuuluvaksi poliittisiin oikeuksiin tai erottelee ne ns. teollisen kansalaisuuden piiriin. Janoski erottelee nämä toisistaan, sillä hän näkee että poliittisilla oikeuksilla turvataan vaikutusmahdollisuudet julkisella (eli valtiollisella) tasolla, kun osallistumisoikeuksia tarvitaan varmistamaan vaikuttamisen mahdollisuudet myös yksityisellä tasolla. Ne turvaavat yksilön päätösvallan talouselämässä ja yrityksissä, sekä omaisuuteensa liittyvissä asioissa. Näillä oikeuksilla on kolme tasoa: epäsuora-, suora- ja ryhmätaso. Epäsuoralla tasolla valitaan edustaja ajamaan esimerkiksi työelämäänsä kuuluvia intressejä. Suoraa osallistumista taas on yksilöiden (työntekijöiden, asiakkaiden yms.) mielipiteiden kuuleminen organisaatioissa. Ryhmätasoa voisi kutsua myös puolivaltakunnalliseksi tasoksi, sillä siihen kuuluvat ammatti- ja työnantajaliitot, jotka operoivat usein yhteistyössä valtion kanssa. (Janoski

Sosiaaliset oikeudet

Edellä mainitut kansalaisen oikeudet eivät voi täysin toteutua, jos kansalaisen sosiaaliset oikeudet jäävät puolitiehen. Mitä on oikeus omistaa, jos omaisuuden hankkiminen on säädelty? Entä mitä merkitsee sananvapaus, jos ei kykene saamaan sanaansa kuulluksi, kysyy Marshall. Sosiaaliset oikeudet sisältävät *turvaton toimeentulon lisäksi, taatut mahdollisuudet jakaa sosiaalista perintöä ja elää sivistyneesti yhteiskunnassa sen vallitsevien standardien mukaan.* (Marshall & Brubaker 1996, 8, 21).

Sosiaalisten oikeuksien ensiasteita olivat köyhäinhoidosta ja minimipalkasta säädetyt lait. Näiden lakien piiriin kuulumisen edellytti paikallisen yhteisön jäsenyyttä. Marshallin mielestä (1996, 14-15) köyhäinhoidon lakien tarkoituksena ei ollut muuttaa yhteiskuntaa; sen avulla säädeltiin irtolaisuutta ja helpotettiin puutteenaisten elämää, jotta vallitsevan järjestelmän toimivuus olisi turvattu. Poliittisten oikeuksien kehityksen rinnalla 1800-luvulla tapahtui myös muita yhteiskunnallisia muutoksia, jotka omalta osaltaan kypsyttivät ajatusta sosiaalisista oikeuksista. Noihin aikoihin siirryttiin esimerkiksi suoraan verotukseen, samoin palkkatyön merkitys kasvoi rajua teollistumisen kautta elävässä Britanniassa. Myös massatuotanto ja -kulutus kasvoivat, ne toivat materiaalisen nautinnon yhä useamman ulottuville. Näiltä lähtökohdilta syntyi ajatus toimeentulon universaalista oikeudesta, riippumatta yksilön ns. taloudellisesta arvosta. (Marshall & Brubaker 1996, 28.)

Köyhien aseman parantaminen ei saanut 1800-luvun Britanniassa kovinkaan suurta menestystä. Minimipalkka-asetuksienkin kanssa oltiin valmiita joustamaan, teollisen kehityksen ja yksilön vapauksien nimissä. Köyhiä ei missään nimessä nähty kansalaisen asemassa, ja se että tarvittiin köyhäinhoitolaki heitä suojelemaan, tarkoitti etteivät köyhät voineet olla siinä samassa vapaassa asemassa kuin kansalaiset. Tässä vaiheessa alkeellisilla sosiaalisilla oikeuksilla ei ollut vielä juurikaan tekemistä kansalaisuuden kanssa. Kaikki joita piti suojella, kuten naiset, lapset ja puutteenaalaiset, eivät voineet saada kansalaisen asemaa, sillä vapaat kansalaiset eivät tarvinneet suojelua. Ja koska edellä mainitut eivät olleet kansalaisia, ei heidän vaatimuksillaan ollut mitään merkitystä.

(Marshall & Brubaker 1996, 15, 20-21.)

Jotta yksilöllä olisi edellytykset elää täysivaltaisena kansalaisena, hänen on täytettävä tietyt vaatimukset, tässä mielessä koulutus on kansalaisen tärkein oikeus. Kouluttamalla tulevia täysivaltaisia kansalaisia, autetaan heitä auttamaan itseään. Alaikäisellä ei ole vielä nyky-yhteiskunnassakaan täysivaltaisen kansalaisen asemaa, vaikka koulussa käynti onkin juuri lapsien puuhaa. Tällä kuitenkin taataan, että hänellä on tietyt taidot ja ominaisuudet kun hänestä tulee aikuinen. Marshall sanookin, että koulutuksessa ei ole niinkään ole kyseessä lapsien oikeuksista, vaan aikuisen oikeudesta olla koulutettu. Juuri tässä kietoutuu sosiaaliset oikeudet yhteen poliittisten- ja kansalaisoikeuksien kanssa, sillä luku- ja kirjoitustaito ovat oleellisia edellytyksiä, jotta henkilö pystyy osallistumaan yhteiskuntansa toimintoihin, kuten äänestämään, vaatimaan oikeuksiaan ja yleensäkin olemaan ajan tasalla. (Marshall & Brubaker 1996, 16-17.)

1900-luvulla oltiin jo valmiita takaamaan vähimmäis-toimeentulo kaikille kansalaisille ikään ja sukupuoleen katsomatta. Mutta koulutus- ja toimeentulokysymysten rinnalle nousi myös tietynlaisten sosiaalipalvelujen vaatimus. Näitä ovat esimerkiksi terveydenhoitoon, turvallisuuteen ja asumiseen liittyvät palvelut, joiden tulisi olla vähintään minimitasoltaan kaikkien kansalaisten ulottuvilla. Samalla kiinnitettiin huomiota näiden etuisuuksien ja palveluiden oikeudenmukaisuuteen liittyviin seikkoihin, kuten saatavuuteen, etuisuuden muotoon (raha vai palvelu), minimitason suuruuteen ja käytännön toteutukseen. Näillä keinoilla ei tietenkään tehty kansalaisista taloudellisessa mielessä yhtä vahvoja, vaan tärkeämpää oli kansalaisen statuksen tasa-arvoisuus. Näillä keinoilla myös määriteltiin ns. ”sivistyneen” elämän taloudelliset peruseriaatteet ja vähennettiin riskien määrää ja yleistä turvattomuutta. (Marshall & Brubaker 1996, 32-33.)

Valtiolla on velvollisuuksia koko yhteisöä kohtaan, eikä se voi käytännössä vahtia kuinka tasa-arvoisesti oikeudet toteutuvat yksittäisen kansalaisen elämässä. Tämä tuo ongelmia sosiaalisten oikeuksien toteutumiseen. Peruseriaatteetkin jättävät paljon tulkinnan varaa, esimerkiksi kuinka asumisen minimitaso, koulutus tai terveydenhoito toteutuu yksilön elämässä. Valtion kiinnostus kohdistuu enemmänkin kyvykkääseen työvoimaan tai reproduktion turvaamiseen kuin yksilöllisiin tarpeisiin, ja koulutus on tästä ehkä paras esimerkki. Koulua käydään aina ensisijassa työelämää varten, ja työelämässä tarvitaan niin ”valko kuin sinikaulus” -työntekijöitäkin. Huomioitavaa myös on etteivät kaikki

oppilaitokset suinkaan ole samantasoisia. Marshallin mielestä koulutus luo sosiaalista eriarvoisuutta, mutta sitä ei kyseenalaisteta, koska se on kuitenkin keino takaamaan muiden oikeuksien saavuttaminen. (Marshall & Brubaker 1996, 35-39.)

Marshallin teorian nykypäivää

Tom Bottomore haluaa laajentaa kansalaisuus-käsitteitä myös niihin suuntiin jotka Marshall jätti käsittelemättä, koska Marshall hieman "vanhanaikaisesti" käsitteli vain valkoihoisia englantilaismiehiä eikä huomionnut paljonkaan kansalaisten fyysistä heterogeenisyyttä. Bottomore raottaakin "uusia ongelmia ja käsityksiä kansalaisuudesta" osassa *Citizenship and social class, forty years on*. Bottomore etenee tekemään eron *formaalin* ja *substansiivisen kansalaisuuden* välillä. Bottomore lainaa Rogers Brubakerin käsityksiä Marshallin käsitteistä, määrittelemällä formaalin kansalaisuuden kansallisvaltion jäsenyydeksi ja substansiivisen poliittisten-, kansalais- ja erityisesti sosiaalisten oikeuksien kokoelmaksi. (Marshall & Bottomore 1996, 65-66.)

Brubaker (1989) vertailee kansallisuutta ja kansalaisuutta maahanmuuttajien perusteella. Hän vertailee kansalaispolitiikkaa eri maissa. Brubakerin mielestä kansalaisuusstatus ei merkitse maahanmuuttajille läheskään yhtä paljon kuin pysyvä oleskelulupa, joka takaa lähes kaikki samat sosiaaliset oikeudet kuin kansalaisuuskin. Jopa poliittisia oikeuksia on laajennettu, esimerkiksi Euroopan unionin jäsenmailla on keskenään sopimuksia, jotka antavat toisten jäsenmaiden kansalaisille oikeuden äänestää tai asettua ehdolle Euroopan parlamentin vaaleissa ja kunnallisvaaleissa. Mutta työelämän puolelta löytyy vielä kehitettävää. Työmarkkinat eivät koskaan ole täysin avoimet maahanmuuttajille, vaan joihinkin ammatteihin pääseminen, kuten lääkärin tai juristin, vaativat erikoistoimenpiteitä ulkomaalaisilta. Sitten taas monet julkishallinnon virat ovat avoimia vain kansalaisille. Pitkäaikainen oleskelu avaa usein mahdollisuudet mielekkääseen työhön, mutta monet maahanmuuttajat joutuvat tekemään työtä, jotka nähdään ei-houkuttelevina olosuhteiden, epävarmuuden yms. seikkojen vuoksi. (Brubaker 1989, 146-149.)

Seuraavaksi Bottomore pohtii etnistä ja kulttuurista variaatiota yhteiskunnissa mikä on johtanut ongelmiin sekä substansiivisen että formaalin kansalaisuuden piirissä. Ensinnäkin formaalin kansalaisuuden ehtoja on tiukennettu rajoitetun maahanmuuttopolitiikan myötä.

Formaalin kansalaisuuden merkitys on kasvanut, tälle Bottomore esittää kolme syytä: 1) pitkään maassa asuneet työläiset joilta puuttuu ko. maan kansalaisuus, 2) työllisyyden ”internationalisaatio” erityisesti EU:n myötä, kolmanneksi 3) missä määrin asumisen ja kansalaisuuden välille tulee tehdä ero. Mutta vaikka kansalaisuus teoriassa olisikin saavutettu, ei Marshallin peräämä tasa-arvoisuus välttämättä toteudukaan, vaan käytännöllisellä tasolla eri etnisten ryhmien välillä voi olla huomattaviakin eroja. Ongelmia löytyy myös eri kansallisvaltioissa missä tietyt etniset ryhmät (esim. baskit, quebeckiläiset) ovat alkaneet vaatia itsenäistymistä. (Marshall & Bottomore 1992, 68-72.)

Janoski (1998) soveltaa Daniel Hoffmannin jaottelua niistä henkilöistä, jotka eivät syystä tai toisesta nauti täysiä kansalaisoikeuksiaan, mutta penäävät niitä. Ensimmäisen kategorian nimi on ”*merkityt ihmiset*” (stigmatized humans), johon kuuluvat köyhät, naiset, etniset, uskonnolliset ja seksuaaliset vähemmistöt. Näiden ihmisten kyvyn toteuttaa kaikkia täysiä kansalaisoikeuksia tai –velvollisuuksia, katsotaan olevat rajoittunut koulutuksen tai henkisen elämän puutteesta, tai vaikutusalttiudesta johtuen. Joissakin tapauksissa heidän katsotaan muodostavan uhan vallitsevaa kulttuuria ja järjestelmää vastaan. Toiseen ryhmään kuuluvat ”*heikot ihmiset*” (impaired humans), joita ovat fyysisesti tai henkisesti rajoittuneet ihmiset, toisin sanoen vammaiset. Heidän ongelmansa liittyvät niin koulutukseen kuin työelämäänkin. (Janoski 1998, 46-47.)

Kolmas kategoria sisältää ”*potentiaaliset ihmiset*” (potential humans), joita ovat syntymättömät lapset, syvässä tajuttomuudessa olevat potilaat tai pitkälle dementoituneet vanhukset, jotka eivät pysyisi ilman apua hengissä. Näihin oikeuskysymyksiin ei tässä seminaarityössä juuri paneuduta, heillä on oikeus saada hoitoa, mutta ei voida unohtaa heidän velvollisuuksiaan muita kansalaisia kohtaan. Neljäs Janoskin kategoria on ”*ihmisen kaltaiset*” (quasi humans) jotka voivat olla ryhmittymiä, yrityksiä, kansoja, virastoja yms. ihmisten muodostamia kollegioita. Nämäkin oikeudet ovat hyvin mutkikkaita, sillä erikoisosoikeuksien salliminen jollekin ryhmälle, voi tuntua epäoikeudenmukaiselta ryhmään kuulumattomista. (Janoski 1998, 47-48.)

Kansalaisuuden nykypäivän haasteet

Kansalaisuus on edelleen yksi demokraattisten yhteiskuntien tärkeimpiä instituutioita. Se on luonteeltaan kaksijakoinen, sillä kansalaisuus samaan aikaan sulkee ihmisiä sisään ja ulos. Passiin katsominen on hyvin yksinkertainen tapa tunnistaa ”oma väki” ja vieraat kävijät, Tässä mielessä ongelman muodostavat maahanmuuttajat, eli ihmisryhmät, jotka asuvat pysyvästi ”meidän maassamme”, mutta ovat toisen maan kansalaisia. Tällaiset ihmiset kuuluvat yhteiskuntaan; he tekevät työtä, maksavat veronsa ja kasvattavat lapsiaan, mutta he eivät saa osallistua koko väestöä vaikuttavaan demokraattiseen päätöksentekoon. Heidät on muodollisesti suljettu pois (*formal exclusion*) täysivaltaisesta kansalaisuudesta. Castles (2000, 10-11) lisää vielä, että on olemassa myös kansalaisryhmiä, joilla on formaalit oikeudet, mutta ne eivät toimi täysin käytännössä. Näiden ihmisryhmien valtaväestöstä poikkeava etninen alkuperä, ... leimaa heidät myös kulttuurin, sosiaalisen- ja talouselämän piirissä (*de facto exclusion*). Tämä vaikuttaa kielteisesti heidän kykyynsä saada ääntään kuuluviin poliittisessa päätöksenteossa. (Castles 2000, 10-11.)

Toinen esimerkki kansalaisuuden kaksiselitteisyydestä koskee kansalaisten oikeuksia ja velvollisuuksia. Esimerkiksi kaikkia kansalaisia ei katsota ”kelvollisiksi” puolustamaan maataan, toisin sanoen suorittamaan asevelvollisuutta, toisin sanoen suurin osa naisista ja osa miehistä ei kykene puolustamaan maataan, eli heidän lojaalisuutensa kotimaataan kohtaan voidaan kyseenalaistaa. Nykypäivän Suomessa ja yhä useammassa muussakin maassa naiset voivat, tietyin edellytyksin, mennä armeijaan. Ongelma ei siis ole enää aivan ilmeinen. Kuitenkin, kelpoisuusvaatimus suorittaa joitakin velvollisuuksia, vihjaa Castlesin (2000, 11) mielestä myös velvollisuuteen täyttää tietyt ehdot nauttiakseen myös oikeuksista, joista äänioikeus on hänellä esimerkkinä. (Castles 2000, 11-12.)

Kolmas Castlesin esimerkki kaksijakoisesta kansalaisuudesta on suhde kansalaisuuden ja kansallisuuden välillä. Kansallisuus viittaa tietynlaisen yhteisön jäsenyyteen, yhteisön jolla on yhteinen historia ja kulttuuriset erityispiirteet. Kansakunta muodostuu yhteisön jäsenistä, joilla on poliittinen valta rajoilla merkityllä alueella. Kansalaisuus taas on universaaliksi tarkoitettu käsite, joka viittaa kaikkien yksilöiden tasa-arvoisuuteen kaikilla yhteiskunnallisilla sektoreilla riippumatta kulttuurisista lähtökohdista. Kansalaisuuden saaminen kuitenkin edellyttää yhteisöön kuulumista, siis tiettyjen kulttuuripiirteiden (kuten kieli ja tavat) omaksumista. (Castles 2000, 12.)

Yhdysvaltalainen Jeff Spinner miettii kansalaisuuden rajoituksia. Hän lähtee maahanmuuttajien identiteetistä, jokaisella tulisi olla vapaus "määrittää itsensä" toisille, mutta ennen kaikkea myös itselleen. Joskus identiteetin määrittäminen saattaa vaatia kansalaisuuden vaihtamista. Kansalaisetkin joutuvat määrittämään itsensä ryhmänä sitä kautta kenet he hyväksyvät kanssakansalaisikseen, toisin sanoen asettamalla kansalaisuudelle tietyt vaatimukset. Etnisen ryhmän ja kansakunnan ero on näiden yhteisöjen koossapitävässä voimassa, ensimmäiset luottavat pääasiassa kulttuurisiin erityispiirteisiin, kun taas jälkimmäiset sitoo yhteen maa. (Spinner 1996, 17-29,33.)

Spinnerin avainkäsite on *liberalistinen kansalaisuus*, jonka mukaan kaikki kansalaiset ovat tasa-arvoisia keskenään riippumatta uskonnosta, ihonväristä, iästä ym. Jokaisella kansalaisella tulee myös olla vapaus toteuttaa omia suunnitelmiaan, hyvin vähäisellä valtiollisella valvonnalla. Käytännössä tämä ei kuitenkaan toteudu, vaan Spinnerin mukaan vähemmistöryhmät pyritään assimiloimaan valtaväestöön. Esimerkkinä tästä Spinner käyttää kotimaataan Yhdysvaltoja, jonka historiassa on saman aikaan puhuttu liberalismista ja evätty joiltakin kansanryhmiltä tiettyjä perusoikeuksia. Spinnerin mielestä liberalismiin tulisi kuitenkin tarjota periaatteet toisten kansalaisten tasa-arvoisesta kohtelusta, eikä niissä ole sijaa ennakkoluuloille ja vihalle. (Spinner 1996, 3-5, 39-47.)

Vaikka liberalistinen kansalaisuus tulisi ainakin periaatteena olla avoin kaikille erityispiirteille, myös etnisille, ei voida välttää niihin liittyviä ristiriitaisuuksia. Samalla kun kaikki erilaisuus sallitaan, luodaan myös erottavat rajat valtion sisällä olevien ryhmien välille. Tästä syystä Spinner penääkin "pluralistista integraatiota" jonka periaatteena on että kaikki etniset ryhmät sidotaan kansalaisuuden sitein yhteen (integroidaan) ilman että kaikkia etnisiä siteitä häivytetään (pluralismi). Sen sijaan että mielletäisiin amerikkalaiset (sic!) pääasiassa valkoihoisiksi ja vähemmistöryhmiksi, tulisi ajatella amerikkalaisuutta monimuotoisena useista kulttuuripiirteistä koostuvana käsitteenä. (Spinner 1996, 62-73)

Integraatio ymmärretään eri maissa eri tavoin, se voidaan nähdä alkuperäisen tarkoituksen mukaisena moninaisuutta ja yhtäläisiä mahdollisuuksia vaalivana, tai assimilaatiota muistuttavana, jolloin vähemmistöt sulautetaan valtaväestön kulttuuriin. Assimilaatio – sanalla tuntuu siis olevan hieman ikävä kaiku, siksi pluralismi onkin saanut nykyään enemmän kannatusta. Esimerkiksi Ranskassa puhutaan "positiivisesta assimilaatiosta", mikä tarkoittaa, että maahanmuuttajille sallitaan oman kulttuurin ylläpitäminen, mutta ilman

minkäänlaista tukea, kun taas Iso-Britannia on valinnut pluralistisemman lähestymistavan. Mielenkiintoista on, että näissä molemmissa maissa siirtolasten määrä on huomattava. Pluralistinen toimintaperiaate kunnioittaa maahanmuuttajan omia kulttuurisia lähtökohtia, mutta itse maahanmuuttaja on avainasemassa, sillä hänen sallitaan myös omaksua valtakulttuurin tavat. Houkutus omien lähtökohtien hylkäämiseen on olemassa, tässä onkin pluralismiin tähtäävän integraation haaste. Siksi pelkkä hyväksyminen ei riitä, vaan vähemmistökulttuurien edustajat tarvitsevat Pitkäsen ja Koukin (1999) mukaan myös aktiivista tukea ja yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien lisäämistä. (Pitkänen & Kouki 1999, 38-44.)

Kaikille maahanmuuttajille tulee näin opettaa liberalistisen kansalaisuuden opit, eli kaikkien kansalaisten ja ryhmien kunnioitus sellaisenaan ja tasa-arvo, samalla opitaan mitä nämä arvot todella merkitsevät uusien maahanmuuttajaryhmien myötä. Spinner myös huomioi, että kansalaisille tulee myös sallia ns. yhteiskunnasta ulosjääminen, esimerkiksi amishien tai suomalaisittain Jehovan todistajien tapauksissa. (Spinner 1996, 97-99.)

David Jacobson näkee, että kansalaisuus on käsitteenä ikään kuin devalvoitumassa, se ei tarkoita että kansalaisuus katoaisi kokonaan, vaan että sen sisältö on muuttumassa. Selkeimmin tämä näkyy siinä kuinka kansalaisen ja muukalaisen asemassa ei ole juurikaan eroa. Aikaisemmin (kansalais) oikeuksien pohja oli jäsenyys yhteisöön nimeltä valtio, ja vain tuo instituutio pystyi tarjoamaan jäsenilleen turvaa oikeudellista ja fyysistä uhkaa vastaan. Näin valtio tai kansakunta muodostaa pohjan ihmisoikeuksille, mutta nyt nuo samat ihmisoikeudet ovat muuttamassa vuorostaan (kansallis)valtion roolia. Nykyään valtioilla on velvollisuus huolehtia myös niiden asukkaidensa hyvinvoinnista, jotka eivät ole sen valtion jäseniä. (Jacobson 1997, 1-3.) Tältä pohjalta näyttäisikin siltä että oikeutuksen mielessä valtio ei lakkaa tarvitsemasta kansalaisiaan, mutta kansalaiset tarvitsevat yhä vähemmän valtiotaan.

Valtiollista suvereniteettia uhkaa Jacobsonin mukaan kansainvälinen muuttoliike. Koska valtion alueella asuu myös muiden valtio -yhteisöjen jäseniä ja osa valtion omista jäsenistä asuu ulkomailla, valtioiden kyky edustaa vain omia jäseniään vaikeutuu. Uusi "kirjava" kansakunta on suuren haasteen edessä mitä tulee kansalliseen itsensä määrittelyyn. Lopulta huomataan ettei varsinaista yhtenäistä kansakuntaa enää olekaan.

Kansalaisuudella on valtiolle ideologisesti kahdenlaista merkitystä; ensinnäkin siinä selventyy ylläpidetyt kriteerit halutulle kansalaismateriaalille; toiseksi sillä selvitetään kansalaisten ja valtion kanssakäymisen taso. Kansainväliset sopimuksen ja lisääntynyt muutto on vaikeuttanut valtion kykyä valikoida maahanmuuttajia. Kotimaan rooli kansalaisten keskuudessa on pienentynyt, sillä heitä huomattavia määriä asuu muissa maissa. (Jacobson 1997,7-9.) Sanotaankin, että Suomen väkiluku olisi kahta miljoonaa suurempi jos kaikki suomalaiset muuttaisivat takaisin Suomeen.

Kun valtion legitimitetti on perinteisesti levännyt itsemääräämisoikeuden varassa, perustavaksi periaatteeksi olisikin Jacobsonin mukaan tulossa ihmisoikeudet. Ihmisoikeuksilla hän tarkoittaa YK:n vuonna 1948 hyväksymää ihmisoikeusjulistusta¹, joka käsittää mm. yksilön turvaa, vapauksia ja oikeuksia mielipiteeseen, uskontoon, yhdistystoimintaan, koulutukseen, avioliittoon ja omaisuuteen. Näiden oikeuksien tulisi olla riippumattomia yksilön kansalaisuudesta, ihonväristä sekä kulttuurisista ja ideologisista lähtökohdista. Vaikka kyseessä on julistus, ei sopimus, Jacobson näkee, että valtio-ajatus voi perustua kansainvälisiin ihmisoikeusperiaatteisiin ja –instituutioihin kansalaisten sijaan. (Jacobson 1997, 73-77) Täytyy kuitenkin muistaa, että ihmiselle tulee olla myös oikeus kansalaisuuteen.

Oikeusjärjestelmä on kasvanut yli valtiollisen tason, ja mahdollistaa toiminnan kansainvälisissä instituutioissa. Ihmisoikeudet kohdistuvat nimenomaan yksilöihin, näin ollen yksilöt ja ei-valtiolliset ryhmittymät voivat myös toimia kansainvälisellä oikeusasteella. Valtion tehtävänä on toimia mekanismina oikeuksien toteuttamisessa, sen tulisi olla foorumina ”kilpaileville tahdoille” sen sijaan että valtio edustaisi yhtä yhteistä kansallista tahtoa. Valtiosta tulisi näin suuremman kokonaisuuden tärkeä osanen, jonka tarkoituksena olisi ylläpitää kollektiivista turvallisuutta. Jacobsonin mielestä ihmisoikeudet eivät niinkään uhkaa valtioita, vaan tarjoavat niille uudenlaisen haasteen. (Jacobson 1997, 116-119, 123.)

---

¹ “Right to life, liberty, and the security of person; protection from torture, inhuman or degrading treatment or punishment; fair and public hearing in criminal proceedings; respect for private and family life; freedom of thought, conscience, and religion; freedom of expression; freedom of peaceful assembly and of association; freedom to marry and have a family; freedom of parents to choose the kind of education to be given to their children; and freedom from arbitrary arrest, detention, or exile, among others” (Jacobson 1997, 81)

Globalisaatio vaikuttaa kansalaisuuteen useilla tavoilla, joista Castlesin mukaan on erotettavissa kolme tärkeintä aspektia. Ensinnäkin, globalisaatio kyseenalaistaa *kansallisvaltioiden suhteellisen autonomian*. Teollinen kansalaisyhteiskunta oli kahden viimeisen vuosisadan ilmiö, joka koostui kolmesta elementistä: yhteiskunnasta, valtiosta ja kansakunnasta. Näiden elementtien avulla ihmisryhmät olivat määriteltävissä taloudellisten, sosiaalisten ja poliittisten suhteidensa ja rajatun maa-alan perusteella. Nykyään taloutta tai politiikka ei rajata valtiollisilla rajoilla, monia kansalaisiin vaikuttavia päätöksiä tehdään rajojen ulkopuolella. Ja "rajat" ovat avoimia pääomille ja työvoimalle, valtion jäsenyyttä taas tuntuu olevan useata eri lajia. (Castles & Davidson 2000, 6-7.)

Toinen globalisaation asettama haaste kansalaisuudelle koskee *kansallisvaltion kulttuuri-ideologiaa*. Nämä ideologiat ovat rakennettuja myyttejä, sillä kansallisvaltioilla ei tosiasiallisesti ole yhtä yhteistä etnistä taustaa; historiaa, kieltä tai traditioita. Esimerkiksi näennäisesti niinkin homogeenisena pidetty maa kuin Suomi, koostuu useista etnisistä ryhmistä, kuten suomalaisista heimoista, puhumattakaan suomenruotsalaisista, saamelaisista ja romaneista. Kansalliset kulttuurit ovat sekä globaalin että lokaalin paineessa, ihmiset ovat yhtä aikaa kiinnostuneita omasta yksityisestä kulttuuritaustastaan (etnisuus, sukupuoli, seksuaalisuus, elämäntapa) kuin ylikansallisistakin ilmiöistä kuten esimerkiksi markkinatalous, televisio ja internet. (Castles & Davidson 2000, 7-8.)

Kolmannen haasteen kansalaisuudelle asettaa *ihmisten liikkuvuus*. Maahan muutetaan monista syistä; työn, partnerin tai paremman tulevaisuuden perässä, jotkut jäävät pysyvästi, toiset vain vähäksi aikaa. Siirtolaisuus tai maahanmuutto ei ole uusi ilmiö, päinvastoin, ihmisryhmät ovat totutusti vaihtaneet asuinsijojaan ravinnon, veden, lempeämmän ilmaston tai muuten vaan paremman elämän toivossa. Nykyaikaisessa maahanmuutossa vaikuttaisi olevan joitakin uudenlaisia piirteitä; esimerkiksi ilmiön laajuus ja nopeus on ennenkokematonta, joka paikassa muutetaan pois ja sisään samanaikaisesti. Ongelmia ilmenee kun lait ja käytännöt eivät ehdi pysymään muuton perässä. Toinen uusi seikka on muuttajien etno-kulttuuriset piirteet, sillä monet maahanmuuttajat tulevat yhtäkkiä kaukaa, sekä välimatkan että kulttuurierojen kannalta. (Castles & Davidson 2000, 8-9.)

Mitä sitten pitäisi suhtautua globalisaatioon? Castles esittää kaksi vallitsevaa mielipidettä, joko säilytetään kansallisvaltiot, koska vain niiden avulla voidaan säilyttää demokraattinen

kansalaisuus. Tai sitten, koska kansalaisuus ja kansallisuus –käsitteet ovat muuttumassa joka tapauksessa globalisaation paineessa, avitetaan kehitystä hieman. Periaatteessa vaikka kansalaisuutta muokattaisiin avoimemmaksi, ainakaan toistaiseksi kansallisvaltioiden roolia ei voida kokonaan hävittää, vaan globaalin kansalaisuuden käsitteen tulisi pohjata kansallisvaltioiden ympärille. Kansalaisuus ja kansallisuus pitäisi erottaa toisistaan, siten että kansalaisuus perustuisi vain poliittisiin yhteisöihin, ilman vaatimusta yhtenevästä kulttuurisesta identiteetistä. (Castles & Davidson 2000, 15-24.)

Kansalaisuutta koskevat lait perustuvat yleensä joko *ius sanguinis* (veren laki) tai *ius soli* (maan laki) –periaatteille. Ensimmäisen määrittäjänä on syntyperä, eli vanhempien kansalaisuus ja jälkimmäisen määrittää synnyinpaikka. Useimmiten näitä periaatteita käytetään toistensa rinnalla. Nykypäivänä globalisaation haasteisiin sopisi parhaiten *ius domicili* (asuinpaikan laki), jolloin kansalaisuuden päämäärittäjänä olisi maassa asuminen. (Castles & Davidson 2000, 84-85.)

Maahanmuuttajalle kansalaisuuden saamisen ensimmäinen merkki on saada ko. valtion passi, mutta itse kansalaisuus ei ilmene vain ulkoisissa merkeissä, vaan osallistumisessa työhön, politiikkaan, hyvinvointivaltioon ja kulttuuriin suhteisiin. Kansalaisuus, ei ole yksiselitteinen ominaisuus, jota joko ei ole tai on, vaan väliin jää muodot, joita Tomas Hammar kutsuu *kvasi-kansalaisuudeksi* (quasi-citizens) tai *evätyiksi* (denizens). Nämä ovat asuneet maassa kauan saamatta muodollista kansalaisuutta. Monella tapaa he elävät maassa kuin sen kansalaisetkin, mutta he eivät voi osallistua kansallisella tasolla edes itseään koskevaan poliittiseen päätöksentekoon eivätkä he ole kaikkien sosiaalisten oikeuksiensa kanssa samanarvoisia kuin viralliset kansalaiset. Ne jotka ovat maassa ilman virallista lupaa, esimerkiksi laittomasti työssä tai perheensä luona, hakevat turvapaikkaa tai ovat menestyksettä hakeneet ja odottavat lähtöä ovat *marginoituja* (margizens). Tämän termin Castles lainaa Martinielloilta. Heidän oleskeluaan maassa turvaavat ainoastaan kansainväliset ihmisoikeudet. (Castles & Davidson 2000, passim 84-97.) Bottomore (1996, 84) tarjoaakin ihmisoikeuksia pohjaksi kansalaisoikeuksille, jolloin yksilön oikeudet ovat täysin samat riippumatta hänen kansallisuudestaan tai asuinpaikastaan.

Aina ongelma ei johdu siitä, ettei maahanmuuttaja saisi asuinmaansa kansalaisuutta, sillä moni heistä ei halua luopua yhteydestä alkuperämaahansa, jonka jäsenyydestä kansalaisuus on merkinä. Näille ihmisille **kaksoiskansalaisuus** olisi paras vaihtoehto.

Kuitenkin mm. Suomessa, kansalaisuuden saaminen edellyttää aikaisemmasta luopumista, koska katsotaan, että kansalaisuus on myös osoitus lojaalisuudesta valtiota kohtaan. Kansalaisuudella on Tomas Hammarin (1989, 85-86) mielestä laillisen ja poliittisen luonteen lisäksi muitakin ominaisuuksia, käsityksien painotuksen vaihtelevat maittain, erot ovat selvimmät perinteisten lähtömaiden ja muuttomaiden välillä. Kansalaisuuteen liittyy voimakkaasti sosiaalisia ja kulttuurisia arvoja, etenkin jos ei eroteta kansallisuuden ja kansalaisuuden käsitteiden eroja. Kansalaisuudella on myös psykologinen ulottuvuus, sille se merkitsee yhteisöön kuulumista myös yksilötasolla ja sen katsotaan olevan osa ihmisen identiteettiä.

Kaksoiskansalaisuudella riittää vastustajia, joista nationalismin kannattajat lienee kiivaimpia. Vastaan tulevat käytännön ongelmat, kuten päällekkäiset velvollisuudet (asevelvollisuus) ja kysymys diplomaattisesta turvasta ulkomailla. Hammarin (1989, 84-85) mielestä ongelmat olisivat pääosin ratkaistavissa valtion välisillä sopimuksilla. Kaksoiskansalaisuus voidaan myös nähdä uhkana valtion sisäiselle koheesiolle. Tällöin kuitenkin oletetaan väestön olevan jo valmiiksi ominaisuuksiltaan samankaltaista, toisin sanoen ei eroteta kansallisvaltion ja valtion jäsenyyttä toisistaan.

Kansalaisilta odotetaan sisäistä ja ulkoista lojaaliteettia kotimaataan kohtaan. Ensimmäisellä tarkoitetaan valtion sisäisen päätöksenteon hyväksymistä ja toista tarvitaan silloin kun valtioon kohdistuu uhka ulkoapäin. Kaksoiskansalaisuuden uskotaan olevan ristiriidassa molempien lojaaliusvaatimusten kanssa. Hammar kuitenkin kysyy, muuttuuko kansalaistettujen ihmisten suhtautuminen alkuperäiseen kotimaahan. Toisin sanoen, lakkaako ihminen silloinkaan tuntemasta lojaaliutta kotiseutuaan kohtaan, kun hän luopuu vanhasta kansalaisuudestaan? Entä ovatko lojaaliutta kyseenalaistavat tilanteet ylipäänsä edes kovin todennäköisiä? (Hammar 1989, 88-92)

Kansalaisuuden saamiseen liittyy *kansalaistaminen*. Jokaisella valtiolla on omia määritelmiään siitä mitä ominaisuuksia he kansalaisuuden hakijoilta haluavat, tavallisimpia tällaisia ominaisuuksia ovat kielitaito, ei-rikollinen tausta ja turvattu talous, mutta maat saattavat haluta tulevilta kansalaisiltaan myös lojaaliutta maan lakeja, tapoja tms. kohtaan. Käytännöt vaihtelevat, joillekin maille riittää nämä ominaisuudet nimellisinä, jotkut taas tulkitsevat määritelmiään hyvin tarkkaan, esimerkiksi Sveitsissä ei riitä vain kielen tuntemus vaan paikallinen murrekin on hallittava, ja Yhdysvalloissa kansalaisuutta on ollut

turha toivoa jos on kuulunut esimerkiksi kommunistiseen puolueeseen. Käytännöt vaihtelevat myös kaksoiskansalaisuuden suhteen, Euroopan maista Ranska ja Iso-Britannia sen hyväksyvät, Ruotsi ja Suomi taas edustavat kielteisempää kantaa, esimerkiksi Suomen kansalaiseksi tuleva lakkaa yleensä olemasta aiemman kotimaansa kansalainen. (Castles & Davidson 2000, 86-89.)

Jos kansalaistamisen periaatteet ovat tiukat, pyritään kansalaisuutta haluavat joko tiukasti assimiloimaan (*assimilation*) yhteiskunnan kulttuurisiin ominaisuuksiin tai epäämään kaikilta "liian erilaisilta" (*differential exclusion*) kansalaisuus. Tässä tapauksessa maa hyväksyy ulkomaalaiset työvoimana ja yksittäisinä henkilöinä, ei siirtolaisina tai kokonaisina perheinä. Periaatteena on tällöin, että maassa vallitsevat sosiaaliset tai kulttuuriset ominaisuudet pysyisivät muuttumattomina. Erilaisuuden tai muuttumisen kontrollointi on kuitenkin nyky maailmassa melko vaikeaa, ellei jopa mahdotonta. Kaikkia etnisiä yms. vähemmistöjä ei pystytä täysin mukauttamaan valtakulttuuriin eikä heitä pystytä pitämään poissaakaan, samaan aikaan oma kulttuuri elää muutosten aikaa. (Castles & Davidson 2000, 60-61.)

Kansalaisen velvollisuudet

Kansalaisvelvollisuuksien täyttämisen ei tule tinkiä yksilönvapaudesta, vaan lähtökohtana on, että kansalainen ymmärtää velvollisuutensa yhteisöä kohtaan, ja yhteisön tulee ymmärtää, mitä se voi jäseniltään oikeudenmukaisesti pyytää. Niin oikeuksien kuin velvollisuuksien suhteen on tärkeätä se, minkä kansalainen tuntee kohtuulliseksi. Mutta esimerkiksi palkkojen suhteen tämä voi olla hyvin hankalaa, sillä ei ole olemassa absoluuttista totuutta siitä, mitä kunkin ammattiryhmän tulisi rahallisesti ansaita. Esimerkiksi verotuksen ja asepalveluksen suhteen kansalaisvelvollisuuksien säännöt ovat melko selvät ja sovellettavissa yksilökohtaisesti, mutta monien muiden velvoitteiden suhteen löytyy paljon epämääräisyyksiä. (Marshall & Brubaker 1996, 41-43.)

Monien oikeuksien toteutumiseen tarvitaan myös velvollisuuksien toteutuminen, esimerkiksi äänestäminen voidaan nähdä sekä kansalaisen oikeutena että velvollisuutena. Samoin kansalaisella, jolla siis on oikeus perustoimeentuloon, on myös velvollisuus

hankkia toimeentulonsa ensisijaisesti omilla (statuksesta riippumattomilla) ansioillaan. Koulutuksen suhteen pätee sama tarkastelu, kuitenkin erot yksilöiden välillä koulutusta vertaillessa vaihtelevat suurestikin. Mihin raja oikein vedetään? Riittääkö peruskoulu todisteeksi kansalaisen "kelvollisuudesta ja sivistyneisyydestä" vai tulisiko hänen myös tähdätä ammattitutkintoon? Vielä enemmän kysymyksiä herättää kansalaisen velvollisuus (ja oikeus) työhön, sillä läheskään aina ei kysyntä ja tarjonta näillä markkinoilla kohtaa. Työn velvollisuutta usein myös tulkitaan siihen suuntaan, ettei pelkkä työn tekeminen ja oman elämän hallinta riitä, vaan töitä täytyy tehdä kansantalouden ja kilpailukyvyn hyväksi. (Marshall & Brubaker 1996, 43, 45.)

Kansalaisten velvollisuuksia voidaan tietenkin tarkastella monenlaisin jaotteluin, esimerkiksi Janoski (1996) jakaa velvollisuudet seuraavasti neljään kategoriaan; *tuki, hoiva, palvelu* ja *suojelu* -velvollisuuksiksi. Verojen, työeläkkeen yms. sosiaalipuolen maksujen maksaminen kuuluu kansalaisen tukivelvollisuuksiin (support obligations), tähän voidaan vielä lisätä tuottavan työn tekeminen. Hoivavelvollisuudet kohdistuvat sekä kansalaiseen itseensä että hänen kanssakansalaisiinsa. Hänen tulee elää kunnioittaen myös toisten oikeuksia, huolehtia mahdollisesta jälkikasvusta ja pitää huoli että saa itselleen koulutusta, työtä ja tarvittaessa hoivaa ja huoltoa. Palveluvelvollisuuksiin kuuluu sekä vapaaehtoinen että pakollinen puoli. Vapaaehtoistyö voi tapahtua esimerkiksi nuorisotyössä tai ensiavun antamisessa, mutta kansalainen voi hoitaa sen myös antamalla rahaa hyväntekeväisyyteen. Hyvinvointivaltiossa odotetaan jokaisen kansalaisen osallistuvan verovaroilla sosiaaliturvan ylläpitoon ja demokratia taas edellyttää kansalaisten käyvän äänestämässä. Neljäs kategoria, eli suojeluvelvollisuudet koskevat vallitsevan järjestelmän suojelua sekä sisältä että ulkoa tulevaa uhkaa vastaan. Näitä toimia hoitavat armeija, poliisi ja tavalliset kansalaiset. (Janoski 1996, 54.)

Myös Marshallin oikeuksien jaottelun voi kääntää kuvaamaan velvollisuuksia. Tällöin ryhmät ovat Janoskin (1996) mukaan: *lailliset-, poliittiset-, sosiaaliset- ja osallistumisvelvollisuudet*. Nämä kaikki velvollisuudet, mutta erityisesti lailliset velvollisuudet edellyttävät myös toisten kansalaisten oikeuksien ja niiden toimenpiteiden, joilla oikeuksia ylläpidetään, kunnioittamista. Poliittisiin velvollisuuksiin kuuluvat äänestäminen ja muunlainen osallistuminen, sekä asioista perillä oleminen. Nämä velvollisuudet edellyttävät myös vallitsevan järjestelmän turvaamista, ja protestointia oikeuksien rikkomista vastaan. Sosiaalisilla velvollisuuksilla on sekä turvaava että

ehkäisevä luonne. Niillä varmistetaan riittävä hoiva niin sairaille, vanhuksille kuin lapsillekin. Samalla yritetään myös ehkäistä tuon hoidon tarvetta huolehtimalla mm. tasa-arvosta, ympäristötekijöistä ja terveydenhoidosta. Osallistumisvelvollisuuksiin Janoski liittää lähinnä työelämään liittyviä seikkoja, kuten itse työnteen, silloin kun sitä on saatavilla ja yhteistyön työntekijöiden ja työnantajien välillä. Työelämässä tulisi pyrkiä tuottavuuteen niin yksilö-, kuin valtiollisellakin tasolla. (Janoski 1996, 57.)

Kansalaiseksi haluavalla maahanmuuttajalla on velvollisuuksia Suomen valtiota kohtaan jo ennen kansalaisstatuksen saavuttamista, hänen on täytettävä viisi tärkeää ominaisuutta jotka mainittiin jo alkupuolella. Kansalaisuutta tavoittelevalla on oltava 1) *18 vuoden ikä*, ilman täysi-ikäisyyttä hänellä ei ole valtaa päättää itse omasta kansalaisuudestaan, vaan sitä ennen se määräytyy automaattisesti vanhempien tai syntymämaan perusteella. Vasta 18 vuotta täytettyään, maahanmuuttaja voi tehdä kansalaisuushakemuksen. 2) *riittävä yhtäjaksoinen asumisaika*, joka on Pohjoismaalaisilta kaksi vuotta, suomalaisen kanssa avioituneelta kolme vuotta ja muussa tapauksessa viisi vuotta. Maassa on oleskeltava pysyvästi ns. a-statukseen oikeuttavalla oleskeluluvalla. 3) *turvattu toimeentulo*, tarkoittaa että maahanmuuttaja pystyy huolehtimaan toimeentulostaan omilla tai puolisonsa varoilla. Jos hakija saa valtion maksamaa toimeentulotukea, se ei estä häntä saamasta Suomen kansalaisuutta, mutta vaadittu asumisaika pitenee kahdella vuodella. (Ulkomaalaisvirasto:OleskeluSuomessa.)

Neljäs vaatimus täytyy jos hakija on onnistunut viettämään 4) *kunniallista elämää*, jos häntä ei ole tuomittu rikoksesta tai tietynlaisten maksujen laiminlyönnistä. Jos rikos on riittävän on pieni tai siitä on riittävän kauan, se ei estä kansalaisuuden saamista. Maksujen laiminlyönnin suhteen taas tarkastellaan onko kysymys maksukyvyttömyydestä vai -haluttomuudesta. 5) Vaadituksi *kielitaidoksi* kelpaa jos tulee arkipäiväisessä tilanteessa toimeen *suomen tai ruotsin kielellä*, tietyissä tapauksissa viittomakielellä. Kirjallisesta kielitaidosta ei vaadita näyttöä. Jos hakija on esimerkiksi ikääntynyt, hän voi esittää todistetun lääketieteellisen syyn esteeksi kielen oppimiselle. (Ulkomaalaisvirasto:Oleskelu Suomessa.)

Maahanmuuttajien ja kansalaisten asema

Suomi on syntyperäisten suomalaisten maa, ainakin mitä kansalaisuuteen tulee, sanoo Lars D. Erikson (Järvinen & Kortelainen toim. 1997.) Tällä hän tarkoittaa sitä, että suomen kansalaisuuden tärkeimpänä perusteena on suomalainen syntyperä, jos tämä ehto ei täyty, ovat ehdot hyvin tiukat. Kansalaisuuslaki Suomessa muistuttaa monilta kohdin Saksan vastaavaa, eli se perustuu ”veren perintöön”, toisin sanoen suomalaisuus siirtyy perimässä jälkipolville. Eriksonin mielestä syntymäpaikkaan perustuva kansalaisuus olisi parempi, tällöin jokainen täällä syntynyt saisi automaattisesti Suomen kansalaisuuden, ja näin se symbolisella tasolla osoittaisi, että Suomi on avoin maa kansainvälisyydelle. (Järvinen & Kortelainen toim. 1997, 29.)

Käsitteenä ’Suomen kansalainen’ syntyi autonomian aikana 1800-luvulla, kun se ilmoitettiin jokaisen lain subjektiksi. Tuolloin tšekäläinen lainsäädäntö pohjasi melko pitkälle Ruotsin hallitusmuotoon, jota soveltamalla saatiin oikeudellinen peruste nimittää virkoihin vain suomalaisia. Samalla käsitteet ”Ruotsin mies” ja ”muukalainen” sovellettiin omiin tarkoitukseen ja saatiin välineet ”me” ja ”muut” –erottelulle. ”Meillä” tarkoitettiin suomalaisia ja ”muilla” venäläisiä, näin Martin Scheinin (Järvinen & Kortelainen toim. 1997) mukaan suomalaisuudesta tuli turva venäläistämistä vastaan. Ruotsalaisilta omaksuttiin myös ajatus ”yksimielisyydestä uskossa”, sillä tuohon aikaan suomalaisuus tarkoitti myös luterilaista uskoa, sillä muihin uskontokuntiin kuuluvilla ei ollut oikeutta koulutukseen, avioliittoon tai julkisiin virkoihin. Sittenkin saimme uskonnonvapauslain (vuonna 1922) ja ulottaneet useita toimintaoikeuksia, kuten esimerkiksi paino-, yhdistymis- ja kokoontumisvapauksia myös ei-kansalaisiin(1980- ja 1990 –lukujen vaihteessa). Kuitenkin vasta 1990-luvun loppupuolella tehdyllä perusoikeusuudistuksella oikeuksien subjektius ulotettiin jokaiseen maassamme oleskelevaan henkilöön. (Järvinen ja Kortelainen toim. 1997, 32-33, 36.)

Yleisesti ottaen sellainen henkilö on *maahanmuuttaja*, joka elää väliaikaisesti tai vakituisesti maassa, jossa hän ei ole syntynyt. Hänellä on kuitenkin merkittäviä sosiaalisia siteitä tuohon maahan, jossa hän on maahanmuuttajana. Näin määriteltynä maassa asuvista ulkomaalaisista vain turistit ja vaihto-opiskelijat jäävät tämän määritelmän ulkopuolelle. *Siirtolainen* on maahanmuuttaja, joka on muuttanut vapaaehtoisesti maahan

hankkiakseen siellä toimeentulonsa. Suomen laki tekee myös paluumuuton mahdolliseksi. *Paluumuuttajaksi* luonnehditaan henkilöä, joka on syntyperältään suomalainen, vaikka onkin toisen maan kansalainen. Ehkä nykypäivänä tunnetuin paluumuuttajien ryhmä on inkeriläiset, joita pidetään suomen sukulaiskansana, aikaisemmin suurempi osa paluumuuttajista tuli muista pohjoismaista, jotka olivat joko aikaisemmin olleet suomen kansalaisia tai Suomesta lähteneiden jälkeläisiä. (Pitkänen & Kouki 1999, 13.)

Suomeen myös 'joudutaan' pakolaisina ja turvapaikanhakijoina. Genevessä vuonna 1951 tehdyn YK:n pakolaisen oikeusasemaa koskevan yleissopimuksen mukaan *pakolainen* on henkilö, joka ei ole kotimaassaan ja jolla on perustellusti aihetta pelätä "joutuvansa kotimaassaan vainotuksi rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuulumisen tai poliittisen mielipiteen johdosta". (Pitkänen & Kouki 1999, 13.) *Turvapaikanhakija* ja pakolainen on maassa samanlaisista syistä, merkittävin ero näiden kahden ryhmän välillä on siinä, miten maahan on päädytty. Turvapaikkaa haetaan joka rajalla, tai heti kun on maahan päästy. Läheskään kaikkien ei sallita jäädä maahan. Turvapaikanhakija tulee itse anomaan maahan pääsyä, kun taas pakolaiset valitaan leireillä suomalaisten viranomaisten toimesta. (Pitkänen & Kouki 1999, 13.)

Apulaisprofessori Scheinin mielestä "Suomen kansalaisen" aseman vaalimisella lainsäädännön avulla ei ole tarkoitus varmistaa suomalaisten etnistä puhtautta. Suomalaisuus on hänen mukaansa ikään kuin "suljettu klubi" jonka jäseneksi on vaikea päästä, mutta kun tuo jäsenyys on saavutettu, ei uuden jäsenen oikeutta synnyttää uusia Suomen kansalaisia enää kyseenalaisteta. (Järvinen & Kortelainen 1997, 33.)

Suvereeni valtio voi päättää vapaasti omista asioistaan, näin ollen se voi myös säädellä sitä "ainesta" joka maahan pyrkii. Suomeen voi tulla oleskelemaan jos hallussa on viisumi tai sopimusvaltion kansalaisuus. Suomeen pyrkivä tai täällä oleva ulkomaalainen voidaan käännäyttää rajalta, hallinnollisen päätöksen perusteella ottaa säilöön, karkottaa maasta tai laittaa maahantulokieltoon. Suomen kansalaiseen näitä toimenpiteitä ei voida kohdistaa. Myös EU-, ETA- ja Pohjoismaiden kansalaisten karkottamiseen täytyy olla painavat syyt jotka perustuvat yleiseen järjestykseen tai kansalliseen turvallisuuteen. (Järvinen & Kortelainen toim. 1997, 60.) Professori Martti Koskenniemi näkee (Järvinen & Kortelainen toim. 1997) suvereenisuusperiaatteen kansainvälisenä systeeminä joka ikään kuin lokeroi maailman valtioihin.

Suvereenien valtioiden kansalaisina ihmiset ovat tasa-arvoisia, heidät erottaa vain kuuluminen eri valtiopiireihin. Muukalainen on siis periaatteessa samanarvoinen kuin mekin, onhan hän oman suvereenin valtionsa jäsen, ja se tarkoittaa Koskenniemen (1997) mukaan että hän ei puutu meidän asioihimme kun mekin jätämme hänet rauhaan. Valtiottoman tilanne onkin sitten heikompi, vaikka hänelläkin on ihmisoikeutensa hänen poliittiset vaikutusmahdollisuutensa ovat olemattomat. Pakolainen on tässä mielessä Koskenniemen mukaan kuin kotieläin, johon suvereenien valtioiden hyväntekeväisyystoimenpiteen kohdistuvat (Järvinen & Kortelainen toim. 1997, 100, 104.)

Ulkomaalaispolitiikan Risto Veijalainen (Järvinen & Kortelainen 1997, 60) määrittää niiksi lainsäädännön kohdiksi ja kriteereiksi joita sovelletaan ulkomaalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Erityisesti huomioidaan oleskelu ja työnteko, ulkomaalaispolitiikan voikin sanoa olevat tiukasti kytkettynä työllisyyteen. Ulkomaalaisten työnteko on luvanvaraista, lupa annetaan yleensä alakohtaisesti ja se voi voidaan tehdä kestoaltaan toistaiseksi tai määräaikaiseksi. Lupaa hakiessa ulkomaisen työvoiman tarve täytyy yleensä perustella, sillä pidetään tarkoituksenmukaisena työllistää ensin jo maassa olevat ihmiset. Jos maasta ei löydy riittävästi työvoimaa, väestöpoliittinen paine saattaa avata ovia yhä useammalle maahanmuuttajalle. (Järvinen & Kortelainen 1997, 60-61.)

Suomen perustuslaissa ja osin tavallisilla laeilla määritetyt kansalaisten oikeudet voidaan jakaa Koskelan ja Passojan (2000) mukaan kolmeen ryhmään: poliittisiin oikeuksiin, vapausoikeuksiin ja oikeuksiin sosiaalisista, taloudellisista ja sivistyksellisistä oikeuksista. Kaikki perusoikeuksien piirissä olevat ovat yhdenvertaisia keskenään, riippumatta biologisista, poliittisista, taloudellisista tai etnisistä tekijöistä. Tämä pätee myös oikeudenkäynnin suhteen, jokaisella on saada asiansa käsitellyksi oikeusistuimessa ja periaatteessa syytetyn syyllisyys täytyy todistaa. Henkilökohtainen koskemattomuus ulottuu kaikkiin lain piirissä oleviin, eikä vapautta voi riistää kuin äärimmäisissä rikosoikeudellisissa tapauksissa. Yksityiselämä ja omaisuus on turvattu, kotirauhan rikkominen on rangaistava teko myös viranomaiselle, jos esimerkiksi kotietsintää ei tehdä lain puitteissa. Kotirauha ulottuu myös henkilökohtaisiin viesteihin, olivat ne sitten tehty kirjeellä, tietokoneella tai puhelimella. (Koskela & Passoja 200, 36-37.)

Poliittisista oikeuksista tärkein on äänioikeus, se ulottuu kuitenkin yleensä vain täysi-ikäisiin kansalaisiin mutta tietyin ehdoin myös muihin maassa asuviin. Muutoin jokaisella on myös oikeus mielipiteisiinsä ja niiden esittämiseen sananvapauden puitteissa, kuitenkin kenenkään kunniaa ei saa loukata, eikä julkisia viranomaisia tai hallitusta solvata. Kaikkea valtio- tai yhteiskuntajärjestystä vastaan olevaa toimintaa pidetään rangaistavana. Eroja on myös asumis- ja liikkumisvapaudessa, yleensä Suomen sisällä voi vapaasti muuttaa ja asua, mutta ei-kansalainen voidaan karkottaa maasta, jos se katsotaan tarpeelliseksi. Mitä tulee sosiaalisiin oikeuksiin ulkomaalaisten osalta, niihin vaikuttavat paljolti maiden väliset sopimuksen. Yleisesti ottaen oikeudet ovat Suomessa laajemmat Eurooppalaisilla, erityisesti EU:n jäsenmaista, tai muista Pohjoismaista tulevilla. (Koskela ja Passoja 2001, 38.)

Suomessa asuvien odotetaan olevan kuuliaisia ja tottelevaisia, toisin sanoen, heidän odotetaan noudattavan lakeja ja annettuja määräyksiä. Laki määrää esimerkiksi verojen maksamisesta, verovelvollisuus koskee maassa asuvia sekä liiketoiminnan harjoittajia ja omaisuuden omistajia, olivat he sitten luonnollisia tai oikeushenkilöitä. Suomalaisia miehiä koskee myös asevelvollisuus. Se suoritetaan joko armeijassa tai siviilipalveluksena, poikkeuksen muodostavat ahvenanmaalaiset ja he joilla on tietty uskonnollinen vakaumus. (Koskela & Passoja 2000, 39.)

Suomessa on myös työvelvollisuuslaki, joka velvoittaa 18-55 vuotiaat kansalaiset tekemään työtä, joko maanpuolustuksen tai väestön toimeentulon hyväksi. Työvoima on valtiovallan erityisessä suojeluksessa, enää valtiolla ei kuitenkaan ole velvollisuutta järjestää koko kansalle työtä, vaan tuo velvoite täyttyy myös työllistävän koulutuksen järjestämisellä. Tähän liittyy myös yksi hyvin tärkeä perusoikeus, nimittäin oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Oppivelvollisuus ulottuu 7-16 vuotiaisiin Suomen kansalaisiin. (Koskela & Passoja 2000, 38-39.)

Suomessa on tietenkin kokoontumis- ja yhdistymisvapaus, mutta on myös velvollisuuksia osallistua. Väestönsuojeluun on osallistuttava jokaisen 16-64 vuotiaan samoin on myös 16-55 vuotiaitten autettava tulipalon sammutustyössä. Laki velvoittaa auttamaan jokaista esimerkiksi onnettomuustapauksissa kykyjensä mukaan, myöhemmin saattaa olla edessä myös velvollisuus todistaa näkemäänsä. Joihinkin julkisiin tehtäviin, kuten luottamustoimiin on velvollisuus osallistua, jos sellainen määrätään, eduskuntaan tai kunnanvaltuustoon

pyrkiviltä pyydetään vielä kirjallinen suostumus. Jokaisella suomalaisella on oltava sekä etunimi (vähintään yksi, enintään kolme) ja sukunimi. (Koskela & Passoja 2000, 39.)

Maahanmuuttajien hallittu oleskelu maassa

Kansalaisväestö taas on tämänkaltaisen ryhmittelyn ”yläpuolella”. Näillä selvityksillä saadaan jonkinlainen käsitys ’normaalista’, eli siitä mikä on tavallista, ominaista ja odotettavaa ihmisiltä. Luokittelulla saadaan maahanmuuttajista hallittuja ryhmiä. Määrittelyillä ja luokitteluilla ihmisistä tehdään selitettäviä ja näin muodoin – normaaleja. Wetherellin ja Potterin (1992, 83-84) mukaan kyky toimia subjektina ja määritellä niin muut kuin itsensäkin, on eräänlainen vallan muoto, kuitenkin valtaa ei ole vain kyky vastustaa määritelmiä vaan myös kyky hyväksyä ne. Käytännössä maahanmuuttajien mahdollisuudet osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ovat hyvin rajalliset.

Faircoloughin (1992, 3) mielestä tietynlaiset avainkokonaisuudet, kuten esimerkiksi mielisairaus tai kansalaisuus, muodostuvat eri tavoilla juuri diskurssien perusteella ja näin ne myös asettavat ihmisiä eri tavoilla sosiaalisiksi subjekteiksi (esimerkkinä lääkäri ja potilas). Muutokset ihmisten / ihmisryhmien välisissä suhteissa näkyvät käytetyissä diskursseissa, näin muodoin diskurssit voidaan nähdä sosiaalisen ja kulttuurisen muutoksen indikaattoreita. (Faircolough 1992, 7-8.) Tästä syystä on mielenkiintoista, että oleskeluluvan saaneet maahanmuuttajat jaotellaan kirjainryhmiin. A- ja B-ryhmien lisäksi oleskelulupa voidaan myöntää D- tai F-statukselle. Ryhmään D.1 kuuluvat ne joita ei pystytä käännettämään tai karkottamaan siihen maahan josta hän on tullut siellä vallitsevan tilanteen tai sikäläisten viranomaisten kieltäytymisen vuoksi. Tällaisen henkilön perheenjäsen saa statuksen D.2. Jos tämän luonteinen oleskelu jatkuu kahden vuoden jälkeenkin, status muuttuu ryhmään A.4. F-ryhmään kuuluvat viisumin saaneet henkilöt kuten turistit, pääsykokeissa ja kansainvälisissä kokouksissa vierailevat, kulttuurin, tieteen tai taiteen edustajat ja muut enintään kolme kuukautta maassa olevat henkilöt. (Työministeriö: statusluettelo 2001.)

Kun oleskelulupa on saatu, sen haltijan liikkumista Suomen sisällä tai matkustelua muissa maissa ei rajoiteta, maahanmuuttajasta on tullut hallitusti maassa asuva henkilö. Perhesiteet vaikuttavat oleskeluluvan voimassaoloaikaan, esimerkiksi ei-suomalaisen

puolisonsa luokse muuttava ei voi saada pitempää oleskelulupaa kuin jo valmiiksi Suomessa oleva perheenjäsen. Avio- tai avosuhte on kuitenkin pystyttävä todistamaan. Avioliitosta yleensä löytyy kirjallinen todistus, mutta avoliiton todistamista varten tarvitaan jokin muu luotettava selvitys, kuten ote talonkirjasta tai viranomaisen antama rekisteri- tai muu todistus. Yhdessä asumisen on täytynyt kestää yhtäjaksoisesti kaksi vuotta, mutta jos avoparilla on yhteinen lapsi, riittää lyhyempikin asumisaika oleskeluluvan saamiseksi. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen perhesiteen perusteella. 2000)

Vanhempi voi hakea oleskelulupaa myös lapselleen. Lapsen täytyy olla alle 18-vuotias ja huoltosuhteessa vanhempaansa. Jos lapsen vanhemmilla on yhteishuoltajuus, eikä toinen heistä asu Suomessa, tarvitaan oleskelulupaa varten kirjallinen suostumus toiselta vanhemmalta. Tietyin edellytyksin oleskelulupa voidaan myöntää myös muille sukulaisille jotka eivät kuulu ydinperheeseen, näihin ehtoihin sisältyvät Suomen tai Pohjoismaiden kansalaisten sukulaiset ja pakolaisten sukulaiset. Luvan voivat myös saada täysi-ikäisen lapsen iäkkäät vanhemmat tai naimattomat sisaruksensa jos perhesiteet ovat olleet kiinteät ja ne myös säilyisivät sellaisina Suomessa. Jos nykyään Suomessa oleva henkilö on asunut kotimaassaan yhteistaloudessa sukulaisensa kanssa, ja tuon sukulaisen asuminen yksin on kohtuutonta, voi tämä henkilö saada oleskeluluvan perhesiteen perusteella. (Ulkomaalaisvirasto: Oleskelulupa Suomeen perhesiteen perusteella.)

Ulkomuodolleen, tai muille biologisille tosiasioille ihminen ei voi juuri mitään, mutta juuri niiden perusteella hänet kategorisoidaan. Periaatteessa ihmiset kuitenkin toimivat aina tällä tavalla. Kansalaisuus ja kansakunnat, niin kuin rodut ja kulttuuritkin ovat keinotekoisesti rakennettuja tapoja jäsentää ihmisiä ryhmiin, mutta Wetherellin ja Potterin (1992) mukaan kategorisointi on ihmiselle hyvin luonnollinen tapa suhteuttaa itseämme maailmaan ja muihin ihmisiin. (W & P 1992 s.47, 118-119.) Näin ajatellen, samalla kun ihmiset luokitellaan ja heidän jäsenyytensä määritellään, heistä tulee myös yhteisön osia. Kategorioiden välillä tuntuu olevan hierarkiansa. Ihmisryhmien määrittely kansalaisuuden mukaan vaikuttaisi olevat arvostetumpaa, kuin luokittelu kulttuurin tai rodun mukaan.

Maahanmuuttajien kotoutuminen Suomeen

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta astui voimaan 1.5.1999 ja se ulottuu kaikkiin vuoden 1997 jälkeen tulleisiin maahanmuuttajiin, kuitenkin vain heihin jotka ovat olleet maassa vähemmän kuin kolme vuotta ja saavat toimeentulotukea tai työttömyyskorvausta. Näinä kolmena ensimmäisenä maassaolovuonna on haluttu antaa maahanmuuttajalle mahdollisuus hankkia Suomessa tarvittavia tietoja ja taitoja, kuten esimerkiksi suomen tai ruotsin kielen taito, yhteiskuntatietous ja ammattitaidon täydentäminen. (Työministeriö 1999, Maahanmuuttajien kotoutuminen Suomeen)

Työministeriön kotoutumisesitteessä (1999) sanotaan, ettei kotoutuminen tarkoita vain suomalaisten tapojen omaksumista. Tämä periaatteen tarkoitus olisi tukea maahanmuuttajan oman kulttuuritaustan säilyttämistä ja huomioida hänen jo hankkimansa ammatillinen- tai muu vastaava koulutus. Kotoutumisohjelma sisältää maininnat maahanmuuttajan oikeuksista ja velvollisuuksista suomalaista yhteiskuntaa kohtaan ja oikeudeksi mainitaan myös ”mahdollisuus ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan ja uskontoaan”, kunhan se tapahtuu tällaisen lainsäädännön antamissa puitteissa. Onnistunutta kotoutumista edesauttaa tasavertainen asema muiden kansalaisten kanssa, tämäkin pyritään turvaamaan kotoutumisen tukipalveluilla, mutta onnistumista edesauttaa myös maahanmuuttajan oma aktiivisuus. (Pitkänen & Kouki 1999, 15, 38).

Se kunta missä maahanmuuttaja asuu on velvollinen järjestämään kotoutumista tukevaa toimintaa ja laatimaan kotoutumisohjelman. Kuntakohtainen kotoutumisohjelma sisältää selkeät puitteet kotoutumista edistävästä toiminnasta, kuten todelliset toimenpiteet, tavoitteet ja voimavarat. Ohjelma laaditaan yhteistyössä eri tahojen kanssa, näitä yhteistyökumppaneita voivat olla esimerkiksi paikalliset viranomaiset (työvoimaneuvot, sosiaalityöntekijät), kansalaisjärjestöt, uskonnolliset yhteisöt, työnantajien edustajat ja tietenkin itse maahanmuuttajat. Kotouttamislaki antaa vain kehykset kotoutumiselle, se missä laajuudessa sitä tukevia toimenpiteitä järjestetään on kunnasta kiinni, se miten aktiivisesti toimintaan osallistutaan on taas kiinni kustakin maahanmuuttajasta. (Työministeriö 1999, 4-5.)

Kukin kotoutumislain piiriin kuuluva maahanmuuttaja tekee kotoutumissuunnitelman joko kunnan viranomaisen (sosiaalityöntekijän) tai työvoimaviranomaisen kanssa. Suunnitelman tekoon voi osallistua myös nämä molemmat tahot ja se tehdään jokaiselle täysi-ikäiselle maahanmuuttajalle henkilökohtaisesti. Jokaisen tapauksen toiveet,

erityistarpeet ja –vahvuudet huomioidaan. Lapset sisällytetään vanhempiensa suunnitelmaan, mutta koulunkäynti katsotaan lapsen kotoutumista edistäväksi. (Työministeriö 1999) Kotoutumissuunnitelma tehdään kirjallisessa muodossa yleensä vuodeksi tai puoleksi kerrallaan ja siihen laitetaan kaikki ne toimenpiteet, jotka edistävät maahanmuuttajan integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan ja joihin hän myös aikoo osallistua. Periaatteessa maahanmuuttajan tulisi olla oikeutettu / velvoitettu osallistumaan siihen toimintaan, kuten esimerkiksi kursseille, jotka hänen kotoutumissuunnitelmaansa on kirjattu.

Viimeistään kotoutumissuunnitelmaa tehdessä maahanmuuttajalle annetaan tässä lainattu kotoutumisesite (Työministeriö 1999), yleensä hänen omalla kielellään. Tähän esitteeseen on listattu kotoutumista edistävää toimintaa seuraavasti:

- Suomen tai ruotsin kielen opiskelu
- Yhteiskuntatietouden ja suomalaisen kulttuurin tuntemuksen hankkiminen
- Perus- tai ammatillisen koulutuksen hankkiminen tai täydentäminen
- Suomalaisessa työelämässä tarvittavien valmiuksien hankkiminen
- Kontaktit suomalaisiin
- Muuhun mielekkääseen toimintaan osallistuminen

Aikaisemmin maahanmuuttajakoulutukseen olivat oikeutettuja ainoastaan pakolaiset, nykyään puhutaan kotouttamiskoulutuksesta ja siihen pääsevät kaikki aikuiset maahanmuuttajat. Koulutukseen voi kuulua kieli- ja yhteiskuntaopintojen lisäksi myös ammatillista lisä- tai peruskoulutusta ja työharjoittelujaksoja. Työministeriön kokemusten mukaisesti maahanmuuttajakoulutuksesta oli huomattavaa hyötyä työllistymisen kannalta, erityisesti työharjoittelu osoittautui tarkoituksenmukaiseksi. (Manninen 2001, 12.) Jos maahanmuuttajalla ei ole mahdollisuutta osallistua esimerkiksi työvoimatoimiston järjestämälle kielikurssille, voidaan hänet velvoittaa menemään jonkin muun organisaation, kuten kansalaisopiston tms. järjestämälle kurssille. Riippumatta järjestäjästä, maahanmuuttaja on oikeutettu kotoutumistukeen. Kotoutujalta edellytetään aktiivista osallistumista kotoutumistoimenpiteisiin ja sen vastineeksi hän saa rahallista kotoutumistukea.

Kontakteja suomalaisiin maahanmuuttajia voi hankkia esimerkiksi työharjoittelussa tai ”muussa mielekkäässä toiminnassa” kuten harrastusten tai vapaaehtoistyön parista. Kontaktien hankkiminen jää yleensä hänen oman aktiivisuutensa varaan. Myös oman kulttuuriperimän vaaliminen on pitkälti kiinni maahanmuuttajasta itsestään, koska harvat kunnat suuntaavat resurssejaan sitä tukevaan toimintaan. Joillakin maahanmuuttajilla on ollut mahdollisuus toimia kerhojen vetäjinä, joissa oman kulttuurin välittäminen on ollut keskeisellä sijalla.

Aikaisemmin puhuttiin kotoutumisen sijasta maahanmuuttajien integraatiosta. Integraatio ja kotoutuminen kuvaavat molemmat vähitellen tapahtuvaa prosessia; jossa maahanmuuttajat Mannisen (2001, 2) mukaan ”vakiinnuttavat vähitellen asemansa yhteiskunnan virallisissa ja epävirallisissa instituutioissa ja verkostoissa”. Kotoutuminen tai integrointi ovat taas edellisiä edistäviä toimenpiteitä viranomaisten taholta. Suomessa Pitkäsen ja Koukin (1999, 39) mielestä integraatio nähtiin pitkään assimilaationa; valtaväestön kulttuurin omaksumisena, jolloin vähemmistöryhmien erityispiirteet pyrittiin hävittämään. Nykyään nähdään, että onnistunut kotoutuminen tapahtuu, kun maahanmuuttajan lähtömaan ja suomalaisen kulttuurin yhteensovittaminen tapahtuu sopusoinnussa (Pitkänen & Kouki 1999, 15).

Selkeimpiä merkkejä maahanmuuttajien kotoutumisesta ovat kielitaidon, työpaikan tai koulutuksen hankkiminen, mutta maahanmuuttajia ei kuitenkaan pysty yksiselitteisesti vertaamaan mihinkään muihin ryhmiin. Heitä on vaikea verrata esimerkiksi suomalaisiin, tai muissa maissa oleskeleviin maahanmuuttajiin, koska olosuhteet ovat hyvin erilaisia, myös eri maahanmuuttajaryhmien erilaiset lähtökohdat mutkistavat vertailuja. Myös ajallinen vertaaminen on samanlaisista syistä hankalaa. Erilaisia, jokseenkin puutteellisia työkaluja on olemassa. Esimerkiksi Euroopan neuvosto nimeää neljä ulottuvuutta, joita seuraavaksi tarkastellaan lähemmin Milla Mannisen (2001) tutkimuskatsauksen perusteella. Näitä indikaattoreita ovat: taloudellinen, poliittinen, sosiaalinen ja kulttuurinen.

Integroitumisen *kulttuurista ulottuvuutta* on vaikea mitata, koska kulttuurille ei ole olemassa yksiselitteisiä indikaattoreita. Tukea omien kulttuurillisten erityispiirteidensä vaalimiselle maahanmuuttajat saavat omasta ”etnisestä yhteisöstään” ja perheestä, myös uskonto ja tavat saavat tärkeän roolin. Kulttuurisen ulottuvuuden rinnalla voidaankin puhua myös maahanmuuttajien yhteisöjen sisäisestä dimensiosta. *Sosiaalinen ulottuvuus* koskee

esimerkiksi sosiaaliturvan käyttöä tai asumista (sekä keskittymistä että tasoa). Maahanmuuttajat hakeutuvat isoihin kaupunkeihin ja asuvat verrattain ahtaasti. Syrjintää heistä on kokenut moni erilaisissa yhteyksissä, kuten työelämässä ja vapaa-ajanvietto - paikoissa *Taloudellinen dimensio* liittyy ennen kaikkea työelämään, eli voidaan mitata maahanmuuttajien työllistymistä ja heidän sijoittumistaan eri aloille. Työnsaantia edistää kielitaito ja kontaktit, mutta monet maahanmuuttajat aloittavat yleensä ns. sisääntuloammateista, mitkä eivät vaadi juurikaan koulutusta. Apua voisi löytyä koulutuksen lisäksi ammatinvalinnanohjauksesta ja suunnittelusta, myös työmarkkinajärjestöiltä saisi löytyä enemmän yhteistyöhalukkuutta maahanmuuttaja-asioihin. Myös *poliittista ulottuvuutta* on vaikea osoittaa, koska maahanmuuttajien poliittista osallistumista on rajoitettu esimerkiksi äänioikeuden ulkopuolelle, kuitenkin ne jotka ovat äänioikeiden saavuttaneet ovat suomalaisia utterampia äänestäjiä. Maahanmuuttajilla on myös kiinnostusta omien, keskinäisten järjestöjen toimintaan. Yksi mittari voisi olla kansalaisuuden hakeminen, mutta Mannisen mielestä se ei välttämättä mittaa integroitumishalukkuutta, sillä monesti kansalaisuutta haetaan ennen kaikkea käytännöllisistä syistä. (Manninen 2001, passim 4-27.)

Diskurssien ulottuvuudet

Diskurssit eivät ainoastaan heijasta sosiaalisia kokonaisuuksia, ne myös aktiivisesti muodostavat niitä. Faircolough (1992, 4) yhdistää kielianalyysin ja sosiaalisen teorian, sillä diskursiivinen tapahtuma eli diskurssi on aina osa kolme ulottuvuutta, eli tekstiä, diskursiivista käytäntöä ja sosiaalista käytäntöä. Teksti-ulottuvuutta käsitellään kielianalyysillä, diskursiivinen käytäntö taas osoittaa tekstin tuoton ja tulkinnan prosessin, toisin sanoen se valottaa vuorovaikutussuhteiden luonnetta. Sosiaalisen käytännön ulottuvuus keskittyy sosiaalisen analyysin kohteisiin, kuten diskursiivinen tapahtuman institutionaalsiin tai organisaationaalsiin olosuhteisiin, sekä niihin muokkaaviin (uudistaviin / hajottaviin) vaikutuksiin mitä diskurssilla on.

Faircolough (1992) näkee, että kieli on sosiaalisen käytännön muoto, eikä vain yksilöllisen tapahtuman heijastuma. Diskurssi on samaan aikaan toiminnan ja representaation tapa, se antaa muodon ihmisten käytökselle toisia ihmisiä ja muuta maailmaa kohtaan.

Diskurssin ja sosiaalisen rakenteen suhde on dialektinen; rakenne on sekä ehto sosiaaliselle käytännölle, että sen tulos. Sosiaalinen rakenne muokkaa diskurssia (sosiaaliset suhteet jotka näkyvät mm. ihmisten luokitteluna ja normeina) ja diskurssi muokkaa sosiaalisten rakenteiden ulottuvuuksia eli normeja ja käytäntöjä, identiteettiä, suhteita ja instituutioita. Diskurssit eivät siis vain tyydy edustamaan maailmaa, vaan rakentavat sitä. (Faircolough 1992, 63-64.)

Diskurssit 1) myötävaikuttavat sosiaalisten identiteettien, subjektien ja minän muodostumiseen eli kuinka ne näkyvät diskursseissa; toiseksi 2) ne luovat sosiaalisia suhteita ihmisten välille, eli osoittavat kuinka nuo suhteet neuvotellaan. Kolmanneksi diskurssit 3) rakentavat systeemit tiedolle ja uskolle, siis näyttävät tekstien ja maailman, sen prosessien, kokonaisuuksien ja suhteiden merkitsevyyden. Näin diskursseilla on identiteettiin, suhteisiin ja käsityksellisyyteen liittyvät funktiot. Neljänneksi funktioksi voisi vielä lisätä 4) muutokseen myötävaikuttamisen. On tärkeätä että diskurssin ja sosiaalisen rakenteen välinen suhde nähdään dialektisenä, koska kummankaan määräävyyttä ei tulisi Faircoloughin mielestä korostaa liikaa. Diskurssi ei ole vain sosiaalisen todellisuuden heijastuma, eikä myöskään vain sitä todellisuutta luova voima. (Faircolough 1992, 64-65.)

Diskursiivisella tapahtumalla on sosiaalisen käytännön ulottuvuus, mutta sillä on myös tekstillinen ja kielellinen ulottuvuus. Jokainen diskurssi on myös diskursiivisen käytännön osa ja jos tuota osaa aletaan analysoida sellaisenaan, jäljitetään niitä prosesseja, jotka liittyvät tekstin tuotantoon (production), välittämiseen (distribution) ja tulkintaan (consumption). Nämä prosessit ovat luonteeltaan sosiaalisia ja niillä voi olla taloudellisia, poliittisia tai institutionaalisia lähteitä. Tekstin tuotannolla ja tulkinnalla on sosiokognitiivinen luonne, siksi täytyy selvittää miten tapahtuvat sisäistettyjen rakenteiden ja käytäntöjen puitteissa. Tärkeätä on myös löytää selittävät yhteydet tekstin kokoamisen ja tulkinnan välillä, tuotannon, välittämisen ja kuluttamisen ja sosiaalisen käytännön suhde sosiaalisiin rakenteisiin. (Faircolough 1992, 71-72.)

Tekstillä on muoto ja sisältö. Yksittäiset sanatkin voivat kantaa värikkäitä merkityksiä, mutta selkeämmin ne käyvät ilmi kokonaisuuksista, kuten lauseista tai kappaleista, eli siitä miten kieltä on järjestetty. Tekstin merkitysten ja tulkinnan suhde ei ole aivan suoraviivainen, tulkinta on harvoin yksiselitteistä, siksi tekstin merkitys juontuu sekä sen muodosta, että tulkinnasta. (Faircolough 1992, 73-76.)

Diskursiivinen käytäntö muodostuu tekstin tuotannon, välittämisen ja käyttämisen prosesseista. Sosiaaliset tekijät vaikuttavat noihin prosesseihin, sillä diskurssien tuotannon ja käytön kontekstit vaihtelevat ja ne voivat tapahtua yksityisesti tai julkisesti. Tekstin välittämisen tapa voi myös vaihdella välittömästä välilliseen ja se vaikuttaa muihin prosesseihin. Diskurssianalyysin kolmiulotteinen tulkintapa on kiinnostunut tekstin prosesseihin vaikuttavista osallistujien resursseista, eli heidän sisäistetyistä diskurssimalleistaan ja sosiaalisista rakenteistaan. Erityisen kiinnostavaa on miten prosessit tapahtuvat kunkin sosiaalisen käytännön erityisluonteen mukaisesti, tällöin tapahtumaympäristön oletukset säätelevät prosessien luonnetta. Tähän liittyy esimerkiksi tekstin tuottajan 'voima' suhteessa sen käyttäjään. (Faircolough 1992, 79-82.)

Sosiaalisen käytännön ulottuvuus tuo diskurssiin piirteet hegemoniasta ja ideologiasta. Faircolough (1992, 87-88) näkee ideologian todellisuuden rakennelmana, se löytyy diskursiivisen käytännön prosesseiden niistä elementeistä, jotka toisintavat ideologian mukaista valtasuhdetta. Tuo valtasuhde voi olla kulttuurien, sukupuolten, ihmisryhmien jne. välillä. Ideologian vaikutus on suurin silloin kun se on saanut 'luonnollisen' tai automaattisen luonteen diskurssikäytännöissä, tästä samasta syystä ihmiset eivät aina ole tietoisia käytäntöjensä sisältämistä ideologioista. *Ideologia* muodostuu sekä rakenteista että tapahtumista ja näiden kahden dialektisen suhteen selvittäminen on yksi diskurssianalyysin tehtävistä. Ideologioiden löytäminen teksteistä ei ole yksinkertaista, sillä merkitykset syntyvät tekstin tuottajan lisäksi myös sen tulkitsijan päässä, täten tekstiin 'laitettu' ideologia ei aina yllä viestin vastaanottajaan saakka. (Faircolough 1992, 88-90.)

Hegemonia ei ole pysyvä tila, vaan hetkellinen ja osittainen. Se tarkoittaa valta / alamaissuhdetta ihmisryhmien välillä, mitä rakennetaan, pidetään yllä tai nakeretaan kaiken aikaa. Hegemonia ilmenee yleensä taloudellisessa, poliittisessa tai ideologisessa muodossa. "Hegemoninen taistelu" tapahtuu yhteiskunnallisella tasolla (ammattiliitot), se voi ilmetä myös pienessä mittakaavassa, kuten koululuokassa tai perheessä. Osapuolet ovat yhteiskunnallisten instituutioiden jäseniä, taistelu taas syntyy noiden jäsenten / jäsenryhmien epäoikeudenmukaisuuden tunteesta. Diskurssien prosessit,; tekstin tuotanto, välitys ja käyttö tuottavat ja muuttavat diskurssijärjestyksiä ja tätä kautta myös vaikuttavat hegemonisiin suhteisiin. Diskurssianalyysin tehtävänä on selvittää tekstin rooli valtasuhteen uusintajana, muokkaajana tai haastajana. (Faircolough 1992, 92-93, 95.)

Hegemonian ja intertekstuaalisuuden välillä vallitsee suhde. Intertekstuaalisuudella Faircolough (1992, 102-103) tarkoittaa sitä että tekstit eivät synny tyhjiössä, vaan niistä löytyy aina muiden aikaisempien tekstien elementtejä. Tekstit ikään kuin käyvät dialogia aikaisempien ja niitä seuraavien tekstien kanssa. Tekstit muokkaavat niitä edeltäviä tekstejä ja tapoja luodakseen uusia. Tuota tekstien maailmaan muokkaavaa voimaa säätelee kuitenkin sosiaaliset säännöt ja valtasuhteet. Tästä taas palataan siihen että sosiaaliset rakenteet ja käytännöt samalla muokkaavat valtasuhteita ja muokkautuvat niiden toimesta. Interdiskursiivisuus laajentaa dialogia tekstien ohi muihin diskurssia määrittäviin elementteihin. Interdiskursiivisuuden periaate toimii useilla tasoilla, se voi näkyä yhteiskunnallisessa tai institutionaalisessa diskurssijärjestyksessä, diskurssityypissä tai niissä elementeissä, jotka diskurssityyppiä määrittävät. Näitä elementtejä ovat esimerkiksi genre, tyyli, laji ja puhetapa. (Faircolough 1992, 124.)

Diskursiivisen ja sosiaalisen / kulttuurisen muutoksen suhde selviää kahdella tavalla; diskursiivisen tapahtuman ja käytännön sekä -järjestyksen muutoksista. Diskursiivisen tapahtuman muutos voidaan jäljittää problematisoimalla tekstin tuottajien ja tulkitsijoiden tapoja. Muutos näkyy diskursseissa ristiriitaisuuksina, mitkä löytyvät mm. tyylistä, sanastosta, auktoriteetin merkitysijöistä ja puhetyylin ja kirjoitustyylin sekoittumisesta. Nuo elementit pistävät silmään niin kauan kunnes diskursiivinen muutos omaksutaan uudeksi käytännöksi. Näin syntyy myös uuden hegemonisen järjestyksen osoittajat. Diskursiivisen tapahtuman muutos näkyy tapojen, koodien ja elementtien uudenlaisena käyttönä. Näistä Faircolough (1992, 98) antaa kaksi esimerkkiä; diskurssin ”demokratisoituminen”, eli selkeiden valtasuhteiden katoaminen teksteistä ja ”synteettinen personalisaatio”, joka taas tarkoittaa yksityisen diskurssityypin tunkeutumista julkisiin tilanteisiin. (Faircolough 1992, 97-98.)

Seuraavassa analyysissä olen kiinnostunut sosiaalisten käytäntöjen ilmenemisestä lehtiartikkeleissa. Tekstien luojat edustavat suomalaista yhteiskuntaa ja heidän näkemyksensä voidaan katsoa edustavan virallista kantaa. Ulkomaalaislaki luo puitteet siihen, miten maahanmuuttajiin tulee suhtautua ja minkälainen asema heillä on yhteiskunnassa. Kotoutumistoiminta taas luo kanssakäymistä suomalaisten, niin virkamiesten kuin maallikoiden ja maahanmuuttajien välille. Sosiaalinen käytäntö kuitenkin kertoo mitä on olla maahanmuuttaja (tai kansalainen) Suomessa. Analyysi luo katsauksen

siihen, minkälaista keskustelua maahanmuuttajista käydään viranomaisten omassa foorumissa ja kuinka heidän puhetapansa representoi maahanmuuttajien ja suomalaisen yhteiskunnan välistä suhdetta.

Aineiston analyysi

Aineistona tässä analyysissä on vuosina 1997-2001 ilmestyneet *Monitori* -lehden artikkelit. Lehti on neljästi vuodessa ilmestyvä maahanmuuttoasioiden ammattijulkaisu. Vuosina 1990-1994 lehti ilmestyi nimellä *Pakolaisinfo*, kunnes nimi muuttui sisällön myötä laajempaa aihepiiriä kattavammaksi. Sen julkaisemisesta ja kustantamisesta on vastuussa työministeriön maahanmuutto-osasto, mutta toimituskunnassa on jäseniä myös muista ministeriöistä. *Monitori* -lehti on nimenomaan maahanmuuttoasioiden poikkihallinnollinen ammattilehti, sen lukijakunta muodostuu pitkälti eri alojen viranomaisista, jotka ovat työssään tekemisissä maahanmuuttoasioiden kanssa.

Lehtien artikkelit voidaan karkeasti jakaa kolmeen ryhmään, joista ensimmäinen on *asiantuntijoiden puheenvuoro*, jotka ovat joko kirjoittaneet maahanmuuttajiin liittyvien asioiden parissa työskentelevät tai poliittiset vaikuttajat, tai toimittajat ovat haastatelleet heitä. Toisen ryhmän muodostavat *informatiiviset artikkelit*, jotka esittelevät maahanmuuttaja-aiheisia tutkimuksia, konferensseja ja lakiuudistuksia yms. yleisellä tasolla. Kolmannen artikkelijoukon olen nimennyt *maahanmuuttajien puheenvuoroksi*, joissa esitellään maahanmuuttajien arkea Suomessa ja jonkin verran muissa maissa. Näistä artikkeleista osan ovat kirjoittaneet maahanmuuttajat itse, joko suoraan suomeksi tai ne on käännetty ja osa on toimittajien tekemiä haastatteluita. Lehden taitto noudattelee jokseenkin samaa kaavaa; asiantuntijoiden puheenvuorot ja informatiiviset artikkelit ovat lehden alkupäässä ja näihin ryhmiin on luettavissa reilu puolet kunkin lehden artikkeleista. Lehden loppuun on sijoitettu pitempiä maahanmuuttajien puheenvuoroja.

Tähän analyysiin olen valinnut aineistoksi vain asiantuntijoiden puheenvuorot, joiden aihepiirit koskettavat maahanmuuttajien kansalais-, poliittisia tai sosiaalisia oikeuksia, tai niiden kääntöpuolta, eli velvollisuuksia. Valittuja artikkeleita on 4? kappaletta ja ne ovat melko lyhyitä. Ensimmäisen ryhmän aiheet koskevat maahanmuuttajien vapausoikeuksia,

joista tärkeimpinä nousevat työn ja tasa-arvon teemat. Toinen oikeusryhmä kuvaa maahanmuuttajien oikeutta saada oma äänensä kuuluviin, joko poliittisten foorumeiden, järjestöjen tai tiedotusvälineiden kautta. Viimeisenä käsitellään sosiaalisia oikeuksia, eli koulutusta ja asumista. Tämän kolmijaon sisältö perustuu T.H. Marshallin teoriaan kansalaisten oikeuksien kolmiulotteisesta luonteesta, mutta aineisto tuo sille oman värinsä.

Työ ja tasa-arvo kansalaisyhteisyytenä

Monitorin artikkeleista nousee kaksi selkeää kansalaisyhteisyyden teemaa; tasa-arvo ja palkkatyö. Marshallin mielestä työ on tärkein kansalaisyhteisyys ja työllistyminen myös nähdään tärkeimpänä keinona maahanmuuttajien kotoutumisessa. Itse asiassa palkkatyössä olevan maahanmuuttajan ei katsota tarvitsevan muita kotouttamistoimenpiteitä.

Jokaisella Suomessa asuvalla on periaatteessa oikeus elää ilman rasistista kohtelua ja tämä on tasa-arvoisen kohtelun lähtökohta ja erittäin tärkeä kansalaisyhteisyys. Tästä huolimatta jätän rasismi –aiheiset artikkelit hyvin vähälle huomiolle. Monitori –lehti käsittelee jonkin verran aihetta ja siihen liittyviä toimenpiteitä, mutta nämä artikkelit ovat luonteeltaan pääasiassa informatiivisia, eli ne esittelevät rasisminvastaisia toimintaohjelmia ja keskusteluja. Lehti ei pureudu aiheeseen kovinkaan syvällisesti, artikkeleissa ei oteta ihmeemmin kantaa vallitsevaan tilanteeseen. Syrjintää ja rasismia tietysti vastustetaan, mutta kirjoittajien mielestä sitä ei Suomessa oikeastaan esiinny ongelmallisessa laajuudessa.

Kotoutuminen on täyttä työtä

Artikkeleissa korostuu työn merkitys kotouttavana tekijänä. Kotouttamislain ”ideana” jopa pidetään maahanmuuttajien kykyjen hyödyntämistä työvoimaksi. Tässä yhteydessä voi huomata suomalaisen yhteiskunnan paljon puhutun työkeskeisyyden; työ on yhteiskuntaa kantava ideologia. Voi siis sanoa, että työnteko on kotoutumisen päämäärä. Yleisenä mielipiteenä pidetään sitä, että maahan töihin tulleet ulkomaalaiset ovat jollakin tapaa

hyväksyttävämpiä, kuin jos verrataan esimerkiksi parisuhteen vuoksi tullessiin, turvapaikanhakijoista puhumattakaan.

”Tavoitteemme on alueelle saapuvien maahanmuuttajien joustava ja tehokas kotoutuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ja erityisesti työelämään, sillä ilman työtä maahanmuuttaja ei voi päästä sisälle suomalaiseen yhteiskuntaan. (Hyötynen, MT 4/1997-b)

”Saada maahanmuuttaja sellaiselle osaamisen tasolle, että hän voi siirtyä työelämään.” (Filppula, MT 2/1998)

”Täytyy muistaa että työnsaanti on myös pääsyä kiinni yhteiskuntaan” (Nevala, MT 1/2001, s.15)

Palkkatyön tekeminen vaikuttaa artikkeleiden asiantuntijoiden mielestä olevan ainut keino sopeutua uuteen kotimaahan ja kenties myös ainut keino osoittaa kelpoisuutensa uusien maanmiesten silmissä. Näistä kirjoituksista on melko selvästi luettavissa valtasuhde työtätekevän väestön ja työttömien välillä. Mutta kaikkein toivotuin maahanmuuttaja olisi ”osaaja” - ei niinkään työläinen, siis henkilö jolla olisi valmiiksi helposti hyödynnettävissä olevaa tietotaitoa. Työttömyys on kuitenkin tuttua korkeammin koulutetuille maahanmuuttajille ja itse asiassa, heille on toistaiseksi ollut vaikeinta löytää koulutustaan vastaavaa työtä uudessa kotimaassaan.

Vain yhdessä artikkelissa puhutaan myös kotityön tärkeydestä. Tämä on lienee arvostuskysymys, sillä kotityötä ei yleensä nähdä samalla tavalla tuottavana kuin palkkatyötä. Ehkä maahanmuuttajat ja heidän lapsensa nähdään mieluummin opettelemassa suomalaista kieltä ja tapoja suomalaisten keskuudessa, kuin omista kodeissaan. Mutta maahanmuuttajaperheidenkin lapsista tulee tulevaisuuden työvoimaa.

”Ja työtä, panoksen antamista suomalaisessa yhteiskunnassa, on myös kodin- ja lastenhoito.” (Hyötynen, 4/2001)

Kotoutumisohjelmaan kuuluvat maahanmuuttajat halutaan nähdä ja näyttää ulospäin työnhakijoina, vaikka osa heistä onkin työvoiman ulkopuolella. Osittain tämä selittyy pyrkimyksellä yksinkertaistaa maahanmuuttajia koskevaa hallintoa, mutta se antaa kotoutujasta myös kuvan ulospäin aktiivisena ja osallistuvana yhteiskunnan jäsenenä, verrattuna siihen, että hänen toimeentulonsa kustannettaisiin yksinomaan verovaroista.

”(...) sekä suomalaisten että maahanmuuttajien kannalta on parempi, että he ikään kuin profiloituvat työvoima- ja elinkeinokeskusten kautta: se kertoo siitä, että he haluavat työtä, haluavat itse elättää perheensä eivätkä olla sosiaaliturvan varassa.” (Hyötynen, MT 4/1997-a)

Maahanmuuttajien omaa aktiivista otetta korostetaan usein, eikä missään tapauksessa haluta antaa järjestelmästä liian holhoavaa kuvaa. Maahanmuuttajia ikään kuin tönitään oikeaan suuntaan, mutta huomautetaan, että matka on tehtävä itse. Moni on kuitenkin valmis myöntämään, että erityisesti alkuaikoina useat tarvitsisivat enemmän viranomaisten henkilökohtaisia apuja ja neuvoja.

”Kunnan kautta tuleva tuki ja muu sosiaaliturva, esimerkiksi työmarkkinatuki, ovat ehkä hämärtäneet sen perusasian, että jokaisen olisi ensisijaisesti elätettävä itsensä ja perheensä työllään. (...) Maahanmuuttajan tulee työskennellä oman kotoutumisensa eteen.” (Taskula, MT 1/1998)

Työttömyys on maahanmuuttajien keskuudessa yleisempää kuin valtaväestössä. Työmarkkinatilanteen lisäksi maahanmuuttajien työllistymistä vaikuttaa hidastavan koulutuksen soveltumattomuus tai puute, kielivaikeudet ja asenneilmasto. Työnantajakunnan asenteet ovat ratkaisevassa asemassa, sillä vähäisen koulutuksen tai kielitaidon ei luulisi estävän kaikenlaisen työn tekoa ja voisi olettaa, että pienellä panostuksella työhön ohjaukseen heidän kanssaan välttyttäisiin suuremmilta hankaluuksilta, sillä neuvojen suhteen aina ei ole kyse niinkään määrästä, vaan laadusta.

”Osa ikääntyvistä ja osa maahanmuuttajista voi tarvita muita henkilöstöryhmiä enemmän perehdytystä muun muassa uusimpiin työskentelymenetelmiin, mutta pääsääntöisesti kumpikaan ryhmä ei tarvitse **enemmän**, vaan ennemminkin **erilaisia** heidän tarpeisiinsa vastaavia toimenpiteitä.” (Rantala, MT 4/1999)

”Työnantajilla on omat ennakkoluulonsa eivätkä kaikki maahanmuuttajat ole perillä suomalaisesta työkuulttuurista.” (Rissanen, MT 1/2000)

Suomalaiseen työkuulttuuriin maahanmuuttajia perehdytetään erilaisilla kursseilla, mutta tärkeämpinä pidetään kurssien yhteyteen tai muulla tavoin järjestettyjä työharjoitteluita. Harjoittelussa maahanmuuttajalle tarjoutuu tilaisuus näyttää osaamisensa, tutustua työilmapiiriin ja toivottavasti myös mahdollisuus harjoittaa kielitaitoaan. Todellisuudessa

ainakin osa työharjoittelupaikoista on kuitenkin luonteeltaan melko yksinäistä suorittamista, eikä kontakteja suomalaisiin työtovereihin juuri synny.

Maahanmuuttajien lähtökohdan vaihtelevat - aivan kuin suomalaistenkin työnhakijoiden. Viranomaisilla ei aina kuitenkaan ole valmiuksia ja resursseja huomioida kaikkia erityistarpeita.

”Toiset maahanmuuttajat tarvitsivat vain jonkin tietyn kimmokkeen asioiden loksauttamiseksi paikoilleen, toisilla tie työelämään voi olla vasta alkumetreillä pitkänkin maassaolon jälkeen.” (Rantala, MT 1/2001)

Sisääntuloammatit ovat myös yksi tapa saada työkokemusta uudessa kotimaassa. Työvoimatoimistojen kautta maahanmuuttajia ohjataan heidän itsensä ja yhteiskunnan kannalta sopiviin töihin, yleisimpiä sisääntuloaloja ovat puhtaanapito- ja ravintola-ala. Matalapalkkaisia sisääntuloammattajeja pidetään täysin soveliaina keinoina tutustuttaa tulokkaat työelämään, mutta muutama kirjoittaja sanoo toivovansa, että maahanmuuttajat saisivat koulutustaan vastaavaa työtä ja nämä sisääntuloammatit jäisivät lyhytaikaisiksi työkulttuuriin tutustumisiksi.

”(...) ilman työhallinnon toimenpiteitä maahanmuuttajien työllistymisessä on vaarana juuttuminen työelämän alimmille portaille ja siten ennen pitkää myös työelämän eriarvoistuminen” (Rantala, MT 1/2001)

Sisääntuloammattajeilla on myös toinen puoli; ne ovat yleensä aloilla, joilla vallitsee työvoimapula. Vaikka joskus maahanmuuttajat nähdään syrjäytymisvaarassa olevina sosiaaliturvan varassa eläjinä, toisinaan heistä puhutaan suorastaan ratkaisuna tulevaisuudessa ”vääjäämättä” ilmenevään työvoimapulaan.

”(...) tarvitsemme jopa miljoona ulkomaalaista työntekijää seuraavan parinkymmenen vuoden aikana korjaamaan väestön ikärakenteen vanhentumista.” (Hyötynen, MT 1/2001)

”Samanaikaisesti käydään keskustelua Suomea ja muita Euroopan maita uhkaavasta työvoimapulasta, johon lääkkeeksi on tarjottu muun muassa ulkomaista työvoimaa.” (Rantala, MT 1/2001)

”Työvoiman rekrytointi ulkomailta on yksi osaratkaisu sopivan työvoiman tarpeeseen” (Soto, MT 1/2001)

Toiset ovat valinneet varovaisemman lähestymistavan ja pitävät jo olemassa olevien ongelmien ratkaisua tärkeämpänä, kuin ulkomaisen työvoiman houkuttelua Suomeen.

”aktiivinen rekrytointi ei ole uskottavaa, jos emme kykene huolehtimaan edes maassa jo olevien ulkomaalaisten työllisyydestä” (Hyötynen, MT 1/2001)

Maahanmuuttajien kohtelu vaikuttaa olevan myös imagokysymys, sillä ulkomaalainen työvoima on joidenkin kirjoittajien mielestä kansainvälistymisen avain. Kansainvälisen kanssakäymisen maailmassa kielitaito ja erilaisten kulttuurien ymmärrys on tärkeää ja monikulttuurisuuskasvatus on hyödyksi kaikille, sekä maahanmuuttajille että suomalaisille. Ulkomaisen työvoiman resurssien monipuolista hyödyntämistä penätään useassa artikkelissa, yksi tärkeänä pidetty ominaisuus on monikulttuurisuuden opettaminen suomalaisille.

”Työyhteisön tulisi luoda edellytykset siihen, että jokainen työntekijä voisi täysipainoisesti panostaa omaan työhönsä. Näin yksilöiden ammatillinen osaaminen ja kulttuurinen moninaisuus tulisivat parhaiten hyödynnetyksi.” (Savileppä, MT 3/1999)

”Kahden kielen ja kulttuurin haltijoilla on ainutkertainen aarre sisällään.” (Rissanen, MT 1/2000)

Tasa-arvo ja kulttuuri

Valtakulttuuriin, tässä tapauksessa suomalaiseen kulttuuriin verrattuna, maahanmuuttajien edustama kulttuuri on jotakin hyvin 'eksoottista' ja erilaista ja tätä poikkeavuutta suorastaan alleviivataan. Maahanmuuttajilla on oma, valtakulttuurista poikkeava kulttuurinsa, jota tulee suojella. Tällä tapaa tarkasteltuna heidän kulttuurinsa on perinteistä ja muuttumatonta. Maahanmuuttajista tulee oman kulttuurillisen ”museonsa vartijoita”. (Wetherell & Potter 1992, 129-130.) Samaan aikaan maahanmuuttajan tulisi integroitua suomalaiseen yhteiskuntaan, kuitenkin tunnustetaan, että integroituminen on uhka hänen omalle kulttuuriperimälleen. Mustavalkoisesti ajatellaan, että maahanmuuttaja ”jää kahden kulttuurin väliin”, eikä huomioida sitä että luultavasti kullekin maahanmuuttajaryhmälle

muotoutuu aivan ikiomat käytännöt ja perinteensä, joissa yhdistyvät vanhat ja uudet opitut tavat.

Monikulttuurisuus on nykypäivää. Monitorin artikkeleissa nousee tämä teema esiin useissa yhteyksissä, sitä arvotetaan hyvin korkealle ja siitä uskotaan löytyvän apu moniin maahanmuuttajan elämään liittyviin ongelmiin. Yleensä monikulttuurisuuden ideologiaa pidetään ainoastaan positiivisena, mutta joissakin tapauksissa se voi valtakulttuurin silmissä näyttäytyä myös vaarallisena, sillä vähemmistöjen ”suosimisen” nähdään nakertavan oman kulttuurin merkitystä. Monikulttuurisuuden vaara voi piillä myös siinä, jos mitään kulttuuria ei suosita erityistoimenpitein; näin mitään ei nosteta toista tärkeämmäksi ja kaikki kulttuurit nähdään samassa asemassa. Tällöin mitään kulttuurista erityisryhmää ei silloin arvosteta, eikä mitään ryhmää ei saa suosia toisen kustannuksella. Lopulta tämä voi johtaa siihen, ettei minkäänlaista kulttuuria arvosteta (Wetherell & Potter 1992, 138.).

Virallinen kanta kehottaa huomioimaan kulttuurien kirjon mahdollisimman laajasti, ainakin työelämässä. Viranomaiset toivovat työelämään sallivaa asennetta ja joissakin työyhteisöissä on alettu aktiivisiin toimenpiteisiin kulttuurien välisen kanssakäymisen huomioimiseksi. Etenkin asiakaspalvelutyössä ei ole varaa ummistaa silmiään eritaustaisille kuluttajille.

”Henkilöstöä koulutetaan työskentelemään yhtä lailla monikulttuurisessa työyhteisössä kuin palvelemaan monikulttuurista asiakaskuntaa.” (Rantala, MT 4/1999)

Markkinavoimien kannalta kaikki maksavat asiakkaat ovat tasa-arvoisia, mutta ikävä kyllä työelämässä eivät aina samat säännöt näy. Mitä erilaisemmasta kulttuurista maahanmuuttaja on kotoisin, sitä suuremmalla todennäköisyydellä hän joutuu joskus kohtaamaan syrjintää.

”(...) syrjintä ei ole suoraa, vaan pikemminkin kyttäilyä ja kontaktien välttämistä. Syrjintää esiintyy varmasti myös työhönotossa.” (Hyötynen, MT 4/1997-a)

Virallisella tasolla syrjintä ei ole hyväksyttävää ja mahdollisen tapauksen kohteeksi joutunut voi tänäpäivänä ottaa yhteyttä syrjintävaltuutettuun. Valtuutetun virka on perustettu lähinnä etnisen syrjinnän kohteeksi joutuneiden yhteyshenkilöksi, hänellä ei ole

juuri konkreettisia keinoja syrjinnän poistamiseksi, mutta hän voi halutessaan herättää aiheesta keskustelua ja antaa huomautuksia. Joskus on herännyt keskustelua armeijassa mahdollisesti ilmenevästä syrjinnästä, mutta siellä mahdollinen syrjinnän olemassaolo kielletään kokonaan ja henkilökunnan kanta on, että erilaisella kulttuuritaustalla tai ulkonäöllä ole väliä maanpuolustuksen kannalta. Kaikki armeijassa olevat ovat suomen kansalaisia ja ongelmat aiheen tiimoilta kuitataan ”poikien välisenä kiusantekona”.

”Säännöt ovat kaikille samat, mutta kaikki varusmiehet eivät suhtaudu muihin miehiin samalla lailla. Joukossa voi olla nuoria, jotka härnäävät ja yrittävät provosoida ulkomaalaisia.” (Koivunen, MT 4/2000)

Puolustusvoimien henkilökunta ei kuitenkaan pidä asevelvollisuuttaan suorittavien maahanmuuttajien motiivia kovin korkeana. Maahanmuuttajia ei niinkään pidetä ”huonona aineksena”, vaan uskotaan ettei heillä ole vielä täyttä käsitystä suomalaisista tavoista ja arvostuksista.

”Suomalaiset miehet ymmärtävät yleensä, että armeijan suorittamisesta on heille itselleen jotain hyötyä. Monet maahanmuuttajat eivät näe asiaa näin, vaan heille puoli vuotta armeijassa on suunnilleen sama asia kuin puoli vuotta vankilassa.” (Koivunen, MT 4/2000)

Poliittiset oikeudet näkyvyys järjestötoiminnassa ja tiedotusvälineissä

Poliittisiin oikeuksiin kuuluu muutakin kuin äänestäminen tai vaaleihin ehdolle asettuminen, sillä yhteiskunnallista osallistumista osoittaa myös aktiivisuus ja yhteistyö järjestöissä ja tiedotusvälineissä. Poliittisten oikeuksien toteutumisen suhteen maahanmuuttajat ovat hyvin mielenkiintoinen ryhmä, koska juuri tällä kansalais-oikeuksien osa-alueella on heillä näkyvimmin puutteita. Niin kuin Marshall edellä tähdensi, omaa ääntä on vaikea saada kuuluviin, jos kommunikointi ei suju yhteiskunnassa edellytetyllä tavalla. Tätä varten täytyy sosiaalisten oikeuksien toimia.

”Kotoutuminen tarkoittaa sitä, että maahanmuuttajat saavuttavat täyden kansalaisuuden muiden rinnalla, ts. että he pystyvät osallistumaan tasavertaisesti yhteiskunnan eri alueisiin ja instituutioihin. Maahanmuuttajilla pitäisi olla samat oikeudet ja velvollisuudet kuin muilla Suomen kansalaisilla, mutta jos he eivät pääse osallistumaan aktiivisesti yhteiskunnan eri aloihin, he eivät voi kehittää valmiuksia käyttää hyväksi näitä oikeuksiaan eivätkä toteuttaa velvollisuuksiaan” (Valtonen, MT 1/2000)

Järjestötoiminnasta puhuttaessa maahanmuuttajat esiintyvät useimmiten ulkomaalaisina ja omissa intressiryhmissään. Esimerkiksi maahanmuuttajien ammattiyhdistystoiminnasta ei kerrota, vaikka yleensä uskotaan, että suomalaiset arvostavat ammatillista järjestäytymistä hyvin paljon. Maahanmuuttajilta saattaa puuttua luottamusta omiin vaikutusmahdollisuuksiin. Vaikka kotoutumisen ulkoiset tunnusmerkit olisi saavutettu, moni maahanmuuttaja ei ehkä mielestään osaa kieltä ja tunne kulttuuria tarpeeksi hyvin, jotta voisi osallistua aktiivisesti koko yhteiskuntaan vaikuttavien asioiden hoitoon. Uuden kotimaan kulttuurin, kielen ja käytäntöjen kanssa saattaa maahanmuuttajalla olla täysi työ vielä vuosienkin oleskelun jälkeen, tällöin energiaa ja kiinnostusta ei ehkä riitä tarpeeksi myös perinteisesti poliittiseen toimintaan.

Maahanmuuttajien poliittinen osallistuminen ja järjestötoiminta

Suoranaisesta poliittisesta osallistumisesta, eli puolue toiminnasta ja vaaleissa ehdolle asettumisesta mainitaan vain muutamassa artikkelissa. Poliittisen vallan harjoittaminen on yhä vähemmän kansalaisten yksinoikeus, mutta siitä vielä halutaan pitää kiinni. Äänioikeuden käyttäminen on Suomessa maahanmuuttajille vielä suhteellisen uusi ilmiö, sillä kunnallisvaaleihin osallistuminen tuli mahdolliseksi vasta 1990-luvun loppupuolella. Vaaleihin voivat ottaa osaa vain vähintään neljä vuotta maassa asuneet.

Äänestämisestä ei kerrota yhdessäkään artikkelissa, mutta yleisesti ottaen kirjoittajien kannan mukaan tilaa poliittisilla areenoilla olisi vielä enemmänkin maahanmuuttajille. Heidän mukaansa maahanmuuttajien aktiivinen osallistuminen koituisi myös suomalaisen kansanosan hyödyksi. Vastuu maahanmuuttajien poliittisesta toiminnasta tuntuu olevan ennen kaikkea puolueilla, ja niiltä kysytään halukkuutta ottaa erilaisia ehdokkaita listoilleen.

”(...) eri puolueet ovat asettaneet selvästi lisää vähemmistö- tai ulkomaalaistaustan omaavia ehdokkaita.” (Tuomarla, MT 4/2000)

”Olemme halunneet ottaa puolueen toimintaan maahanmuuttajia ja rohkaisseet heitä osallistumaan kunnallisvaaleihin.” (Hyötynen, MT 1/1998)

Puolueiden edustajat ilmaisevat halukkuutensa saada maahanmuuttajia ehdokkaiksi, mutta odottavat heidän ottavan yhteyttä puolueisiin päin, mitään todellisia värväyskampanjoita ei järjestetä. Varovaista menestystä on ollut, esimerkiksi Helsingin kaupunginvaltuustossa on ollut useampina kausina maahanmuuttaja kaupunginvaltuutettuna. Kun heistä puhutaan, heidät esitellään ennen kaikkea maahanmuuttajien edustajina – ei niinkään puolueensa edustajina.

Maahanmuuttajien näkyvyys heihin itseensä liittyvissä järjestöissä ym. foorumeissa on jonkin verran lisääntynyt vuosien mittaan. Yhtenä edistysaskeleena pidetään etnisten suhteiden neuvottelukunta ETNO:n perustamista (Tuomarla, MT 4/2000), jossa on edustajia eri ministeriöistä, virkamieskunnista, evankelis-luterilaisesta kirkosta ja maahanmuuttajaryhmistä sekä muista etnisistä vähemmistöistä. Aikaisemmassa vastaavassa organisaatiossa maahanmuuttajien ja vähemmistöjen jäsenillä ei ollut tasa-arvoista äänioikeutta suomalaisten virkamiesten kanssa. Yhteistyötä maahanmuuttajien kanssa pidetään tärkeänä, mutta ei ongelmattomana.

”Maahanmuuttajat ja etniset vähemmistömmme ovat saaneet suoran vaikutuskanavan poliittiselle taholle. (...) Maahanmuuttajat ovat vaikuttaneet ETNO:n lausuntoihin ja olleet mm. eduskunnassa valiokuntien kuultavina. Heiltä on tullut kritiikkiä, mutta toisaalta heistä on ollut vaikea ymmärtää suomalaisen hallintokäytännön toimintatapoja” (Tuomarla, MT 4/2000)

Maahanmuuttajien järjestötoimintaa käsittelevistä Monitori –lehden artikkeleista useimmat kertovat enimmäkseen heistä eri järjestöjen toimenpiteiden kohteina. Lain mukaan järjestöille on varattu oma roolinsa kotouttamistoiminnassa, mutta niiden tehtävät eivät ole vielä kovin selvät, eikä riittäviä valmiuksia aina löydy. Tämän lisäksi viranomaisten ja järjestöjen yhteistyössä vaikuttaisi muutenkin olevan vielä kehittämisen varaa, sillä järjestöjen edustajilta tulee myös kritiikkiä.

”(...) viranomaisten asenteet ovat toisinaan jarru yhteistyölle: perinteisesti kun viranomaisten tarjoamat palvelut ovat parempia ja luotettavampia kuin muiden.” (Teittinen, MT 4/2000)

Maahanmuuttajien omista yhdistyksistä mainitaan vain yhdessä artikkelissa (Teittinen, MT 4/2000), aiheena on etnisten yhdistysten tekemä yhteistyö suomalaisen työttömien järjestön kanssa. Toiminta keskittyy paljolti työllistymisen tukemiseen; kieli- ja atk-opetukseen ja tiedottamiseen. Järjestötasolla tapahtuva yhteistyö on tuonut ”arvokasta vuorovaikutusta” suomalaisten ja maahanmuuttajien välille.

Useimmat artikkelista antavat kuvan suomalaisista hyvin vaikeasti lähestyttävänä ihmisinä, joita täytyy opetella ymmärtämään. Kukaan ei pohdi sitä, onko yhteiskunnan jäsenyys Suomessa oikeastaan vaikeampi saavuttaa, kuin jossakin muussa maassa. Suomalaisten ”sisäänpäinlämpiävyys” kuitataan asiana, jonka kanssa maahanmuuttajan on vain opittava elämään. Vastuuta kanssakäymisestä on koitettu hieman jakaa, järjestöjen valtti kotouttajana piilee sosiaalisten suhteiden muodostumisessa. Vaikka maahanmuuttajien omat järjestöt ovat tärkeä kanava kulttuuriseen välittämiseen ja poliittiseen vaikuttamiseen, tarvitaan myös foorumeita, joissa he voivat olla tekemisissä suomalaisten kanssa. Järjestötoimintaa nimitetäänkin kotoutumistoiminnan ”kolmanneksi sektoriksi”.

”Kolmannen sektorin vahvuutena on kollektiivinen ja kaikki mukaan ottava lähestymistapa” (Valtonen, MT 1/2000)

Kerhot, seurat ja yhdistykset voivat tarjota luonnollisemmat ja vähemmän viralliset puitteet maahanmuuttajien ja suomalaisten kanssakäymiselle, oli sitten kyse yhteiskunnallisista asioista, ystäväpalvelusta tai urheilusta. Tottuminen ja oppiminen on ennen kaikkea maahanmuuttajien vastuulla. Jää vaikutelma, ettei suomalaisiin yksinkertaisesti voi tutustua ns. luonnollisissa olosuhteissa, mutta kolmas sektori antaa hyvän alkusysäyksen kulttuurien väliselle kanssakäymiselle, joka on ainut mutta vaikeasti ”saavutettava portti yhteiskuntaan”.

”Kun tänne tulee, saattaa ajatella, ettei täällä voi mitenkään solmia sosiaalisia suhteita... Totuus on se, että suomalaiset ilmaisevat itseään eri tavalla... (...) Kun alkaa ymmärtää suomalaisia tunteja tällä tavalla, on päässyt jo aika pitkälle.” (Valtonen, MT 1/2000)

Työllistymistä tukee myös rotareiden aloittama ”mentor” –toiminta (Nevala MT 1/2000). Tämän mentoroinnin tarkoituksena on auttaa maahanmuuttajia verkostojen luomisessa ja jalansijan saamisessa sopivaan työpaikkaan. Rotareiden lisäksi yhteistyössä ovat mukana monet viralliset tahot ja pari maahanmuuttajatoimintaan suuntautunutta yhteisöä. Tämän kaltainen useiden järjestöjen yhteistyö nähdään hyödyllisenä sekä maahanmuuttajien työllistymisen, että sosiaalisten suhteiden kannalta, mutta toiminnan suunnittelussa ei ole mukana maahanmuuttajia.

”Lähdemme siitä, että emme auta vain kerran. Emme ole tukemassa vain työllistymisessä vaan siitä eteenpäinkin, niin pitkään kuin tarvitsee. Tämä tuki voi olla oikeastaan mitä vain, vaikka ihan pelkkää keskustelukumppanina olemista.” (Nevala, MT 1/2000)

Mentoreiden tehtävänä ei ole hankkia työpaikkoja, vaan antaa neuvoja; auttaa työllistymisen alkuun. Halutaan korostaa, että tämänkin toiminnan onnistuminen riippuu maahanmuuttajan omasta aktiivisuudesta. Maahanmuuttajien mentoroinnista ei haluta antaa kuvaa ’ylhäältäpäin’ tulevana apuna, vaan molempia osapuolia hyödyttävänä toimintana.

”Mottonamme onkin ollut autamme kaikkia, jotka haluavat auttaa itseään.(...) Tämä on kuitenkin kaksisuuntainen prosessi, jossa kumpikin osapuoli oppii koko ajan.” (Nevala, MT 1/2000)

Suomalaisiin työttömiin verrattuna maahanmuuttajat ovat jo erikoisryhmä, mutta tähänkin joukkoon mahtuu ihmisiä, joilla on vielä omat erityistarpeensa. Kotoutumisen kannalta vaikeassa asemassa ovat maahanmuuttajaperheiden naiset, joille opiskelu tai työnteko ei ole mahdollista esimerkiksi lapsenhoidon tms. vuoksi. Äitien kotoutuminen vaikuttaa kuitenkin koko perheen oloihin uudessa kotimaassa. Heidän harteillaan on oman kulttuurinsa välittäminen nuoremmille sukupolville, mutta samaan aikaan heidän tulisi oppia elämään uudessa kotimaassaan vieraan kulttuurin parissa ja tukea perheen kotoutumista. Näitä äitejä varten on perustettu vain naisille suunnattuja ryhmiä, joissa opiskellaan suomen kieltä ja tavataan muita maahanmuuttajia sekä suomalaisia naisia

(Valtonen, MT 1/2000). Naisryhmien kokoontumiset poikkeavat seka- tai miesryhmistä; tapaamisia värittävät käsityöt ja ruuanlaitto, eli perinteisenä pidetyt naisten työt, joita pidetään jokseenkin kaikille naisille yhteisinä harrasteina.

Naisten lisäksi ikääntyneet maahanmuuttajat ovat kotoutumisen kannalta hankala ryhmä. Eläkeikäisiin ei kohdisteta työllistämistoimenpiteitä, mutta hekin tarvitsevat kotoutumista edistävää toimintaa. Erään kirjoittajan mukaan, maahanmuuttajavanhuksen elämä Suomessa voi olla erityisen vaikeaa siitäkin syystä, että suomalaiset eivät arvosta vanhuksia, vaan sulkevat heidät laitoksiin pois arkimaailmasta. Ystäväpalvelu on yksi keino saada yhteys valtaväestön ja maahanmuuttajien välille. (Syvälähti, MT 2/1999). Toiminta alkoi sairaaloissa olevista lapsista ja vanhuksista, mutta on laajentunut monien muiden ryhmien lisäksi myös maahanmuuttajiin. Välitettävä ”ystävä” on yleensä suomalainen aikuinen, mutta pitkään maassa oleva ulkomaalainen voi ryhtyä uuden maahanmuuttajan ”tukihenkilöksi”..

”Maahanmuuttajavanhusten arkipäivän ihmissuhteet maanmiehiinsä saattavat jäädä vähäisiksi, suomalaisista puhumattakaan. Tätä varten maahanmuuttajille on tarjottu tukihenkilö- ja kotipalvelukoulutusta ja näin ”maahanmuuttajavanhusten vuosiin on tullut elämää” (Summa, MT 1/1998)

Koska kaikilla maahanmuuttajilla ei ole kovinkaan laajoja poliittisia oikeuksia, ei oikein voida puhua poliittisista velvollisuuksistakaan. Yhdistystoiminnassa heitä säätelee samat luottamustehtävistä, kokouksista tms. määräävät lait kuin suomalaisiakin.

Näkyvyys tiedotusvälineissä

Sijoitan tiedotusvälineet poliittisten oikeuksien piiriin, vaikka niissä on yhteiskunnallisen osallistumisen lisäksi selkeästi myös sananvapauden aspekti, jolloin nämä artikkelit tulisi oikeastaan sijoittaa kansalaisoikeuksien alle. Tässä yhteydessä tarkastellaan kuitenkin tiedotusvälineitä etupäässä väylänä osallistua yhteisten asioiden hoitoon, koska lähdeartikkeleista aihetta käsittelevät antavat medialle tämän roolin, eikä niistä yksikään kyseenalaista tai muulla tavalla pohdi maahanmuuttajien sananvapauden toteutumista. Sen sijaan usein ilmaistaan huolta siitä, ettei maahanmuuttajien ääni kuulu:

”Vaikka Suomessa on noin 9 000 maahanmuuttajaa, ei heidän näkökulmansa ja kiinnostuksen aiheet saa juurikaan tilaa mediassa.” (Nevala, MT 2/2000)

Tämä ei tarkoita sitä, etteivätkö maahanmuuttajat esiintyisi tiedotusvälineissä, mutta heistä kertovat jutut eivät kirjoittajien mielestä kerro koko totuutta heidän elämästään. Vaikuttaa siltä, että ulkomaalaisväestö kyllä kiinnostaa suomalaisia, mutta vain silloin kun jotakin negatiivista tapahtuu tai silloin kun suomalaiset päättävät maahanmuuttajien kohtalosta.

”Heistä kyllä kirjoitetaan lehdissä, mutta jutut on harvoin suunnattu heille. Valtaväestö kirjoittaa vähemmistöistä itselleen.” (Nevala, MT 2/2000)

Maahanmuuttajat ovat tiedotusvälineissä ennen kaikkea objekteja ja tämä rooli näyttää kiinnostavan valtaväestöä enemmän kuin ulkomaalaisväestön oma näkökulma. Maahanmuuttaja esiintyy mediassa useimmiten juuri ulkomaalaisena, ei niinkään tavallisena suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä. Subjektia säätelee diskurssien kautta omaksuttu identiteetti, maahanmuuttajan julkisuuskuva on ennen kaikkea olla erilainen (Wetherell & Potter 1992, 79). Maahanmuuttajan rooliin kuuluu myös olla asiantuntija monikulttuurisuuden alalla, vaikka hänellä ei olisikaan kokemusta kuin kotimaastaan ja Suomesta. Ulkomailta kotoisin olevilta saatetaan joskus kysyä mielipidettä Suomesta ja suomalaisista, mutta tällöinkin heidät asetetaan suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolisiksi tarkkailijoiksi.

Maahanmuuttajalla on näkemystä oman maansa, Suomen, ja koko maailman asioista, jota meille ei ole.” (Omar & Turunen MT 4/2001)

Maahanmuuttajien näkökulma saataisiin paremmin esiin, jos tiedotusvälineissä työskentelisi useampia ulkomaalaistaustaisia toimittajia. Niin sanotusti harvinainen äidinkieli nähdään näennäisenä esteenä toimittajantyölle, mutta useimmissa artikkeleissa huolettaa enemmän tapa, jolla tiedotusvälineet kertovat maahanmuuttajista, kuin maahanmuuttajatoimittajien puuttuminen.

”Etenkin iltapäivälehdistä ovat tuttuja lööpät ja otsikot, joissa kerrotaan ulkomaalaisten tekemistä rikoksista tai pakolaisten väärin perustein nostamista sosiaalityöistä” (Hyötynen MT 2/2000)

”Länsimaisissa uutiskriteereissä painottuvat kielteiset uutiset ja asiat. Tämä heijastuu maahanmuuttajakirjoitteluun siten, että enemmän julkaistaan juttuja heidän ongelmistaan tai heistä ongelmana kuin sellaisia tarinoita, joissa kerrottaisiin, miten hyvin suurin osa heistä pärjää tai siitä, millainen rikkaus maahanmuuttajat voivat suomalaiselle monokulttuurille olla.” (Hyötynen MT 2/2000)

’Rikollinen maahanmuuttaja’ ei ole ainut stereotypia mikä artikkeleiden huolenaiheista näkyy. Kirjoittajat kaipaavat enemmän juttuja aktiivisista ja ”onnistuneista” kotoutujista, mutta liian usein Suomessa asuvasta ulkomaalaisesta välitetään kuva passiivisena ja äänettömänä. Maahanmuuttajat eivät vaikuta olevan asiantuntijoita edes heitä itseään koskevissa asioissa.

”Heitä haastatellaan asiantuntijoina harvoin ja silloinkin etsitään jostain valtaväestöön kuuluva ”luotettava” taho varmistamaan tiedot oikeiksi. Luotettaviksi ja tiuhaan käytetyiksi lähteiksi kelpuutetaan lähinnä eri alojen viranomaiset” (Nevala, MT 2/2000)

Mediassa maahanmuuttajat muodostuvat valtaväestölle ongelmakansaksi, koska nimenomaan heihin liittyvistä ongelmista halutaan kirjoittaa. Myös muissa yhteyksissä etnisiin tai ns. rodullisiin piirteisiin perustuvat yleistykset näkyvät kirjoittajien mielestä mediassa.

”Kärjistyneimpänä ongelmakansa tulee esiin rikosuutisoinnissa, jossa ihonväri tai kansalaisuus muistetaan mainita aina kun siihen on mahdollisuus. Tarpeellisuus onkin sitten toinen asia.” (Nevala, MT 2/2000)

Yksipuolisesti maahanmuuttajista kertovat jutut vaikuttaa olevan kirjoittajien mielestä suoranaista rasismia tai syrjintää pahempi ongelma, sillä suomalaisia tiedotusvälineitä pidetään kuitenkin melko maltillisina ja luotettavina lähteinä. Tätä kantaa puolustaa myös julkisen sanan neuvoston (JSN) puheenjohtaja:

”Yleisesti ottaen media suhtautuu maahanmuuttajiin asiallisesti – tästä kertoo jo meille tulevien kanteluiden vähyys. Ylilyöntejä kuitenkin aina on, ja niihin tietysti neuvosto aina puuttuu.” (Hyötynen, MT 2/2000)

Neuvoston puheenjohtaja myöntää, että ”hyvä journalistinen tapa” vain vaihdellut vuosien aikana. Ohjeiden täytyy kuitenkin elää arvojen mukana ja niiden on vastattava tasa-arvon haasteeseen. JSN ei uutta ohjeistoa tehdessään kuitenkaan kuuntele aktiivisesti maahanmuuttajia tai etnisiä vähemmistöjä, vaan päättää omalla tahollaan, mikä on heistä sopivaa kirjoittelua. Maahanmuuttajat ovatkin perustaneet oman lehdistöseurantaan tekemään yhdistyksen nimeltä Neon ry., johon lehdet voivat halutessaan ottaa yhteyttä. Yhdistys on saavuttanut suosiota tiedotusvälineiden keskuudessa ja sen kerrotaan herättäneen luottamusta useiden kotimaisten toimituskuntien keskuudessa, mutta ei kerrota kuinka paljon Neon ry:n toiminta on lopulta vaikuttanut lehtien kirjoitteluun.

”Tiedotusvälineet ovat tulleet usein pyytämään järjestöltä tietoja, sillä sen tiedetään olevan neutraali ja puolueettoman näkökulman tarjoava tietolähde.” (Nevala, MT 2/2000)

Maahanmuuttajakirjoittelussa vastuu on julkaisijalla, siis päätoimittajalla. Media muokkaa yleistä mielipidettä, mutta kirjoitusten kannan mukaan tiedotusvälineiden rooli ei ole tehdä suvaitsevaisuustyötä. Tästä huolimatta valtaväestön po. lukijan kykyyn suhtautua kriittisesti leimaaviin teksteihin JSN:ssa ei juurikaan luoteta:

”Vieraiden kulttuurien ja erilaisten ryhmien yksipuolinen ja stereotyyppinen kuvaaminen on erityisen vaarallista, koska lukijalla ei yleensä ole mahdollisuutta omakohtaisiin vertailuihin ja jutun väitteiden tai yleistysten arviointeihin (...)” (Hyötynen, MT 2/2000)

Tiedotusvälineiden yksipuolinen suhtautuminen saattaa johtua myös siitä, ettei ulkomaalaisväestö juurikaan seuraa suomalaista mediaa. Kotimaisten tiedotusvälineiden tarjonta on yleensä vain suomen tai ruotsinkielistä, kun taas maahanmuuttajat poimivat tietonsa monesti englanninkielisistä tms. lähteistä. Kansainvälisen median kautta saatava tieto suomalaisesta yhteiskunnasta ei ole välttämättä kovinkaan kattavaa.

”Ei pelkkien Nokia-juttujen perusteella saa kunnollista kuvaa Suomesta. On vaikea osallistua yhteiskuntaan, jos ei saa siitä kunnollista tietoa” (Nevala: MT 2/2000)

Koulutus ja asuminen maahanmuuttajan sosiaalisina oikeuksina

Maahanmuuttajan sosiaalisten oikeuksien toteutuminen luo edellytykset poliittisen vallan harjoittamiseen, sillä yhteiskunta vaatii tietyn sivistyksen tason poliittisten oikeuksien haltijoilta. Koulutus ja toimeentulo ovat keskeisiä sosiaalisia oikeuksia, mutta oman sosiaalisen ja kulttuurisen perinnön jatkamisen suhteen maahanmuuttajat ovat erityisasemassa. Kulttuuri liittyy omalla tavallaan jokaiseen kolmeen oikeusryhmään, sosiaalisissa oikeuksissa tarkastellaan kulttuuria koulutuksen yhteydessä ja erityisesti äidinkielen ja suomenkielen suhdetta. Monitorin artikkelit eivät juurikaan käsittele maahanmuuttajia toimeentuloon liittyvien sosiaalipalveluiden käyttäjinä, vaan koulutuksen ja kielikysymyksen lisäksi keskeisenä teemana nousee asuminen.

Koulutus ja kielikysymys

”Koulutus on tärkeä väline maahanmuuttajien kotouttamisessa suomalaisen yhteiskunnan aktiivisiksi jäseniksi.” (Rask, 3/2001)

Koulutus on keskeisessä asemassa, mitä tulee kielen ja kulttuurin oppimiseen. Työntekoon verrattuna kouluttautuminen on ”toiseksi paras” tapa kotoutua. Lähtökohtana on, että jokainen maahanmuuttaja oppisi suomen tai ruotsin kielen ja osaisi tulla toimeen suomalaisessa yhteiskunnassa. Monitorin artikkeleissa kerrotaan enimmäkseen maahanmuuttajalasten ja –nuorten koulutuksesta, vaikka kieli-, yhteiskunta- ym. opetus on tärkeää myös kotoutumissuunnitelmaan oikeutetuille aikuisille maahanmuuttajille.

”Kielen ja yhteiskunnan pelisääntöjen nopea omaksuminen on Suomessa menestymisen edellytys. (...) Koulutuksen on oltava tehokasta ja siihen on kaikkien maahanmuuttajien voitava osallistua tarpeen mukaan.” (Heinonen, MT 2/1998)

Suomessa vakituisesti asuva maahanmuuttajalapsi tai –nuori on oppivelvollinen, aivan kuin kansalaisuudeltaan suomalaiset lapset ja nuoret. Oppivelvollisuusikäisten lasten odotetaan kotoutuvan ilman yksilöllisesti kohdennettuja erityistoimenpiteitä, alaikäisille

lapsille ei tehdä edes omia kotoutumissuunnitelmia, vaan heidät sisällytetään vanhempiensa suunnitelmiin. Koulut voivat halutessaan tarjota maahanmuuttajille perusopetukseen valmistavaa opetusta, mutta käytännössä resurssit ovat kuitenkin rajalliset ja erot näissä järjestelyissä ovat paikkakuntien välillä suuria. Mitään velvollisuutta esimerkiksi vieraskieliseen opetukseen ei ole. Mitä enemmän maahanmuuttajien on samassa koulussa, sitä suurempi paine on tarjota koulutuksen erityispalveluita, tästä syystä isojen kaupunkien maahanmuuttajakeskityksissä pystytään tarjoamaan monipuolisempaa opetusta kuin pienillä paikkakunnilla.

Kaikki maahanmuuttajat eivät tarvitse perusopetusta tai ammatillisten valmiuksien parantamista, mutta heidänkin tarvitsee elää suomalaisessa yhteiskunnassa ja näin muodoin hallita suomenkieltä. Kieli nousee maahanmuuttajavanhuksilla suurimmaksi ongelmaksi ja tämän vuoksi saattavat tiedot suomalaisesta yhteiskunnasta jäädä vähäisiksi ja vanhus olla ilmeisessä syrjäytymisvaarassa. Ikääntyneet maahanmuuttajat saavat jonkin verran heitä varten räätälöityä kieliopetusta, mutta hyvin usein kysyntä ylittää tarjonnan.

”Vanhukset kertovat saavansa liian vähän tietoa suomalaisesta yhteiskunnasta. Inkerinsuomalaisilla, bosnialaisilla ja vietnamilaisilla on hyvin puutteellinen kuva suomalaisesta vanhustenhuollon palvelujärjestelmästä. (...) Vanhusten suomenkielen opetus on meillä olematonta, mutta vanhukset itse pitävät suomen kielen oppimista tärkeänä. Heillä on erilainen tausta, mutta jokainen haluaa oppia suomea sen verran, että voi hoitaa asioitaan itsenäisesti.” (Summa, MT 1/1998)

Yksi lienee tärkeimmistä kulttuurisista oikeuksista on oman äidinkielen vaaliminen. Vaikka kieltä käytettäisiin kotona perheen kesken, tarvitaan myös äidinkielen aktiivista opetusta hyvän puhe- ja ennen kaikkea kirjoitustaidon ylläpitämiseksi. Aikuisena maahan tulleet ovat useimmiten ehtineet opiskelemaan kotimaassaan äidinkieltään, mutta nuorina tai lapsina tulleiden, tai Suomessa syntyneiden tilanne on tässä suhteessa huonompi. Kirjoittajat arvostavat äidinkielten opetusta kouluissa ja mielellään soisivat sen useammallekin maahanmuuttajakoululaiselle.

”Oppimiselle on eduksi, jos vieraskieliset lapset, nuoret ja aikuiset voivat säilyttää oman äidinkieltensä ja kehittää sen käsitteistöä ajattelun välineenä.” (Heinonen, 2/1998)

Äidinkielen opiskelu koulussa ei ole kaikille mahdollista ja muulla tavoin opintojen järjestäminen riippuu taas maahanmuuttajaryhmien omasta aktiivisuudesta. Kielitaidon puutteista voi kärsiä muidenkin aineiden opiskelu, pahimmissa tapauksissa koululainen ei opi käyttämään kumpaakaan kieltä, ei suomea (tai ruotsia), eikä äidinkieltään kunnolla.

”Lapset omaksuvat sekakielen. He puhuvat osin suomea ja osin äidinkieltään. Sujuvalla puhkielellä selviää kyllä arkipäivästä, mutta peruskoulussa se kielitaito ei enää riitä.” (Rissanen, MT 1/2000)

Erityisesti jatko-opiskelun kannalta hyvän kielitaidon ylläpitäminen on tärkeää. Kirjoittajat arvostavat maahanmuuttajanuorten kaksikielisyyttä ja meille vieraiden äidinkielten opetusta on jonkin verran saatu peruskoulun jälkeiseen opetukseenkin.

Koulunkäynnissä kieli ei ole ainut käytännön kynnyskysymys. Kulttuurierot tuovat oman värinsä koulunkäyntiin luokkahuoneiden ulkopuolellakin, kuten ruokailussa, liikunnan ja taiteiden opetuksessa (Leppänen, MT 3/1999). Uskonnonvapaus turvaa maahanmuuttajalle oikeuden elää koulussakin kulttuurinsa mukaan, mutta muu kuin evankelis-luterilainen tai ortodoksinen uskonnonopetus täytyy hoitaa koulujen ulkopuolella.

”Maahanmuuttajakoululaisilla on kielen lisäksi myös muita kulttuurillisia oikeuksia, kuten esimerkiksi uskonnon huomioiminen. Uskonnonvapaus on kansalaisoikeus ja sen suhteen säännöt ovat selvät: Oppilaan huoltajat päättävät lapsen osallistumisesta enemmistön mukaiseen uskonnonopetukseen, tai muuhun koulun järjestämään uskonnolliseen kasvatukseen” (Sulonen, MT 3/1999).

Koulujen on huomioitava oppilaiden erilaiset kulttuuritaustat yhä laajemmin, tästä syystä on pidetty tärkeänä, että opettajien valmiuksia työskennellä kulttuuritaustoiltaan kirjavien maahanmuuttajien kanssa on parannettu. Nykypäivän opettajakoulutuksessa järjestetään monikulttuurisuusopetusta ja jo viroissa oleville opettajille tarjotaan täydennyskoulutusta aiheesta.

”Sekä opettajien peruskoulutuksessa, että täydennyskoulutuksessa on painotettava Suomen monikulttuurisuutta” (Heinonen, MT 2/1998)

”Hyvänä on pidetty sitä, että luokan- ja aineenopettajille järjestetään yhteistä maahanmuuttajakoulutusta.” (Rask, MT 3/2001)

Opettajat ja muut viranomaiset saavat Suomessa jonkin verran heille kohdennettua monikulttuurisuutta vaalivaa koulutusta, on mielenkiintoista huomata, että useasta artikkelista välittyy asenne, jonka mukaan pelkästään maahanmuuttajuus luo potentiaalin työskennellä tai opiskella monikulttuurisuus-alaa. Maahanmuuttajat toimivat ikään kuin suomalaisten kansainvälistämisen apuna ja ainakin osa multikultturaalisuuden ideologian toteutumisesta asetetaan kevyesti maahanmuuttajien harteille.

”Maahanmuuttajat voivat osaltaan vahvistaa maamme kosketusta monikulttuurisuuteen ja antaa lisäarvoa kansainvälistymiseen ja tähän liittyvään kanssakäymiseen. (...) on tärkeää että maahanmuuttaja – ja etnisten vähemmistöjen nuoria ohjataan koulutukseen, joilta valmistutaan mm. monikulttuuriosaamista edellyttäviin ammatteihin.” (Filatov, MT 2/2000)

Peruskoulun jälkeen nuoren maahanmuuttajan odotetaan jatkavan opiskelua toisen asteen oppilaitoksiin. Erilaiset ammattiin valmistavat oppilaitokset järjestävät jonkin verran ns. valmistavaa opetusta, jossa täydennetään kieliopintoja ja muita opiskeluvalmiuksia. Jotkut näistä kursseista on tarkoitettua pelkästään nuorille maahanmuuttajille, mutta useimpiin voivat hakeutua myös lisäkoulutusta tarvitsevan aikuiset. Kieli ei ole kuitenkaan kaikille jatkokoulutukseen aikoville maahanmuuttajille se pääasiallinen ongelma. Suomalaiseen elämäntyyliin tottuneet maahanmuuttajanuoret saattavat elää kahden erilaisen kulttuurin ristipaineessa.

”Perhe ei välttämättä arvosta koulutusta suomalaisen tapaan ja nuorilla tytöillä ajatus perheen perustamisesta voi olla ajankohtainen.” (Rissanen, MT 1/2000)

Maahanmuuttajaperheissä voi odotukset nuorien aikuiselämästä vaihdella. Kirjoittajat pitävät kuitenkin tärkeänä, että maahanmuuttajanuoret valitsisivat samanlaisen reitin jatko-opiskelun kautta työelämään kuin suomalaisetkin nuoret. Näin ei välttämättä aina tapahdu ja silloin aletaan puhua maahanmuuttajanuoriin liittyvistä ”lieveilmiöistä”. Nuorten syrjäytyminen on ilmiö, joka huolettaa useaa kirjoittajaa.

”Heillä ei ole ehkä kielitaitoa tai riittävää koulutusta. Perheen yhdistäminen voi olla kesken tai yhdistämispäätös kielteinen, mikä aiheuttaa toivottomuutta. (...) Ihmissuhteiden, harrastusten ja tiedon puute yhdistyy yleiseen rasismiin. Onko sitten ihme, jos jengi, rikokset tai päihteet kiinnittävät nuoren johonkin ryhmään tai alakulttuuriin?” (Rissanen, MT 1/2000)

Jotkut kirjoittajat selittävät puutteellisella kielitaidolla jokseenkin kaikki maahanmuuttajien kohtaamat vaikeudet. Tämä koskee myös koululaisia. Jos oppilas ei menesty toivotulla tavalla tai häntä kiusataan, syynä on kielen ja tapojen ymmärtämättömyys.

”Somalioppilailla olisi toki parantamisen varaa monessakin asiassa, mutta se johtuu kielitaidosta. (...) Riitoja ja tappeluita Uomarinteen koulussakin esiintyy jatkuvasti, syynä ovat useimmiten puutteellisesta kielitaidosta johtuvat väärinkäsitykset tai huono itsetunto. (...) somaleiden on vaikea tottua suomalaisiin ja kieli tuottaa ongelmia.” (Leppänen, MT 3/1999)

Jos maahanmuuttaja, oli sitten nuori tai aikuinen, ei ”ymmärrä” omaksua tiettyjä tässä yhteiskunnassa arvostettuja käyttäytymismalleja, hän kohtaa väistämättä vaikeuksia. Ehkä kaikkein tärkeimmäksi nousee suomen kielen arvostaminen. Kielen hegemoniasta ei olla valmiita joustamaan. Kotoutumisprosessissa olevien kieliopetusta pidetään hyvin tärkeänä ja yleisesti ottaen suomalaiset tuntuvat vaativan maahanmuuttajilta melkein mustasukkaisesti erinomaista kielitaitoa.

”Suomen kieltä opiskeleville nimittäin jaksetaan tämän tästä muistuttaa suomen kielen vaikeudesta: Eihän tällaista eriskummallista kieltä voi kukaan oppia! (...) suomalaiset ovat selvästi ylpeitä äidinkielestään, joka heidän mukaansa on siis mahdoton kieli muiden opittavaksi.” (Latomaa, MT 4/2001)

Kielivaikeuksia pidetään hyvin keskeisinä hidasteina maahanmuuttajien kotoutumiselle ja korostetaan kielitaidon merkitystä työllistymisessä. Muutama artikkeli valitsee päin vastaisen linjan ja niissä ihmetellään, onko täydellinen kielen taitaminen lopulta niin tärkeää? Erityisen tarkkoja ollaan julkisuudessa tai tiedotusvälineissä esiintyvien henkilöiden kielitaidosta.

”Paljon enemmän olen huolissani tahdosta ottaa vastaan vieraskielisiä toimittajiksi. (Omar & Turunen, MT 4/2001)

”(...) urheiluselostajille sallitaan millaista kielenkäyttöä vaan, mutta heti kun on erivärinen naama televisiossa, aletaan vaatimaan täydellisyyttä.” (Nevala, MT 2/2000)

Onko kielen täydellinen osaaminen välttämätöntä suomalaisessa työelämässä ja yhteiskunnassa? Muutama kirjoittaja miettii, että tiedoiltaan ja taidoiltaan maahanmuuttaja voi olla tasavertainen työntekijä suomalaisen kollegansa kanssa, mutta hänen vahvuutensa jäävät ulkomaisen korostuksen varjoon. Näin ei kuitenkaan heidän mielestään pitäisi olla, vaan suomalaisilla voisi olla sallivampi suhtautuminen ulkomaalaisten käyttämään kieleen.

”Puutteellinen kielitaito on vain näennäinen este töihin ottamiselle ja kielitaidon ylikorostaminen kuulostaa tyhmältä.” (Omar & Turunen, MT 4/2001)

Kielitaito on haluttu nostaa keskeiseksi kysymykseksi myös inkeriläisten paluumuuttajien kanssa.

”Suunnitelmissa on ottaa käyttöön kielikoe (...). Silloin muuttolupa edellyttäisi tietyn asteista suomen kielen hallintaa. Tähän mennessä ei kuitenkaan ole päästy yksimielisyyteen siitä, mihin raja tulisi vetää. (Mård, MT 3/2000)

On mielenkiintoista, että paluumuuttajien tuloa halutaan rajoittaa juuri kielitesteillä, sitä vastoin, että paluumuuttajien joukkoa pienennettäisiin todellisen inkeriläisyyden perusteella, eli ottamalla tiukempi kanta sukulaisuussuhteisiin. Voisi olettaa, ettei kielitestien suunnittelu ole aivan yksinkertaista. sillä täytyy miettiä minkälaista kielitaitoa paluumuuttajilta halutaan. Moni lapsuudesta saakka suomea kotonaan puhunut inkeriläinen, ei osaa kirjoittaa suomea ollenkaan, kun taas myöhemmin kieltä opiskellut on oppinut myös kirjoittamaan.

”Mistä suomen kieli oikeastaan alkaa: kenestä voidaan sanoa, että hän jo osaa suomea? (...) Kenen suomi on siis suomea?” (Latomaa, MT 4/2001)

Asuminen

Asuminen saattaa nousta ongelmalliseksi joissakin maahanmuuttajaryhmissä, erityisesti paluumuuttajille ja turvapaikanhakijoille soveltuvan asuinsijan löytyminen ei ole aina yksinkertaista. Näiden maahanmuuttajien asuntotilanteesta kertovista artikkeleista henkii eräänlainen pessimismi:

”Asunto ongelmat ovat lohdutonta arkea (...) Helsingin 600 kodittoman perheen joukosta suurin osa on maahanmuuttajaperheitä. Jos asunnon onnistuu saamaan, asuu huonetta kohti 2-4 henkeä.” (Rissanen, MT 1/2000)

Suurin osa maahanmuuttajista asuu kuntien tai muiden yhteisöjen vuokra-asunnoissa. Asuntoja on rajoitetusta ja käytännössä rajoittunut tarjonta sanelee ehdot ja maahanmuuttajat asuvat siellä mistä onnistuvat asunnon saamaan. Pakolaisten ensiasunnon järjestämiseksi kunnat voivat saada erityistukia (Kimari, MT 1/1999) ja Suomeen tulevat pakolaiset pyritään hajasijoittamaan ympäri maata, mutta mikään ei estä muiden maahanmuuttajien tai kauan sitten pakolaisina tulleiden halukkuutta päästä pääkaupunkiseudulle tai muihin kasvukeskuksiin.

”Muutetaan sinne, missä entuudestaan on paljon asunnottomuutta” (Kimari, MT 1/1999)

Asuntojonot ovat maahanmuuttolupaa odottaville inkeriläisille tuttuja, sillä Suomeen ei pääse 'paluumuuttamaan' ilman täällä olevaa asuntoa. Halukkaita muuttajia on lähes 20 000, mutta asuntoja ei kaikille riitä ja odotusaika saattaa venyä pariksikin vuodeksi. Paineet paluumuuton rajoittamiseksi ovat ilmeiset.

”Yleensä asunto järjestyy 2-12 kuukauden kuluessa. Tilanne on kuitenkin viime aikoina pahentunut. Useimmat inkeriläiset asuvat Etelä-Suomessa ja uudet paluumuuttajat haluavat asettua samoille seuduille.” (Mård, MT 3/2000)

Maahanmuuttajilla on myös taipumus hakeutua kaltaistensa seuraan, eli samasta maasta tai kulttuuripiiristä olevien lähistölle. Vieraassa maassa on hyvä säilyttää kontakteja tuttuihin ihmisiin ja vaalia tuttuja tapoja. Tämä huomioidaan myös maahanmuuttajien asumisjärjestelyissä, mutta samalla viranomaiset pelkäävät ns. ”ghettojen”, eli eräänlaisten

maahanmuuttajakortteleiden syntymistä. Lisäksi kirjoittajat pitävät tärkeänä arkisten ja jokapäiväisten suhteiden syntymistä suomalaisten ja maahanmuuttajien välille.

”Väkisinkin muodostuu eri maahanmuuttajaryhmien kannalta kasautuvia asumisympäristöjä, jotka eivät ole kenenkään kannalta toivottavia.” (Tuomarla, 1/1998)

” (...) kokemus – sekä maahanmuuttajien itsensä että heidän järjestöedustajiensa kertomana - että vallitsee laaja yksimielisyys tarpeesta sijoittua valtaväestön keskuuteen” (Tompuri, MT 4/2000-b)

Arvattavasti sekä viranomaiset, että maahanmuuttajat pelkäävät maahanmuuttajien keskittymisen samoilta alueille johtavan myös sosiaalisten ongelmien kasautumiseen ja maahanmuuttajaryhmien syrjäytymiseen. Pelko on siinä mielessä aiheellinen, että samankaltaista kasautumista on monissa kaupungeissa ja kunnissa tapahtunut myös suomalaisten keskuudessa. Pelkillä asumisjärjestelyillä ei kuitenkaan syrjäytymisuhkaa voida poistaa, eikä niillä kuitenkaan voida pakottaa suomalaisia ja ulkomailta tulleita kanssakäymisiin keskenään ja maahanmuuttajatkin tarvitsevat toisiaan.

”samalla kun asuinalueitten asukasrakenteen liiallista erilaistumista tulee välttää, on myös huolehdittava siitä, että maahanmuuttajalla on oltava riittävät mahdollisuudet oman kulttuurinsa harjoittamiseen.” (Kimari, MT 1/1999)

Sosiaalisen perinnön jakamisen kannalta tarvitaan yhteyksiä omaan kulttuuriryhmään. Raja on kuitenkin vaikea määrittää: mikä on ”gheton” ja kulttuurin säilyvyyden kannalta edullisen asujayhteisön rajakoko. Tuleeko raja silloin vastaan kun kulttuuriset erityispiirteet alkavat erottua asuinalueella? Vai onko vasta sitten kyse erilaistuneesta asuinalueesta kun seudulla ei enää pärjää suomen tai ruotsin kielellä? Kenties tämä pelko on johtanut siihen, että joissakin yksityisissä taloyhtiöissä ulkomaalaistaustaisten asukkaiden määrä on rajoitettu.

Yksityisiltä asuntomarkkinoilta voi olla hyvin vaikeaa saada asuntoa, jos etninen alkuperä viittaa vielä Eurooppaakin kauemmaksi. Ensiasuntoa tarvitsevia pakolaisia ja turvapaikanhakijoita lukuun ottamatta maahanmuuttajilla ei ole kuntien asuntojonoissa mitään erityisasemaa, tätä halutaan korostaa muutamassa artikkelissa.

”pakolaiset ovat jonossa samassa asemassa kuin asunnottomat kaupunkilaiset” (Hyötynen, MT 1/1998-b)

”Suomalaiset ja maahanmuuttajat eivät ole keskenään erilaisessa asemassa. Maahanmuuttajien asuttamiseen toisaalta liittyy pelkästään maahanmuuttajaväestöä koskevia erityispiirteitä.” (Tompuri, MT 4/2000-a)

”(…) hän asettuu kunnan asuntojonoon, aivan kuten suomalaiset asunnon hakijat.” (Mård, MT 3/2000)

Kunnallisia asuntoja hakevien ihmisten joukko on suuri ja asuntojonoissa saattaa vierähtää pitkäkin aika. Jonotusaikaan ei ulkomaalaistausta vaikuta, mutta eräs kirjoittaja on valmis myöntämään, että joskus maahanmuuttaja ei saa samantasoista palvelua kuin suomalaiset, eikä uhkaavaa asunnottomuutta oteta aina vakavasti.

”Vaikka asuntoviranomaiset yleensä tekevät parhaimpansa, joskus asunnontarvetta ei oteta tosissaan ja suoranaista palvelusyrjintääkin esiintyy” (Rissanen, MT 1/2000)

Artikkeleissa pidetään tärkeänä, että maahanmuuttajat eivät eristäydy omiin joukkoihinsa, vaan saavat mahdollisimman paljon kontakteja suomalaisiin. Yhteiselo taloyhtiöissä ei aina suju ongelmitta ja suomalaisten ja maahanmuuttajien välille saattaa syntyä ristiriitoja. Muutama tai yksittäinen ulkomaalainen voi asua vielä aika rauhallisesti kerrostalossa, mutta erityisesti maahanmuuttajaperheillä vaikuttaisi olevan ongelmia naapureiden kanssa.

”Naapurit puolestaan karsastavat liian ahtaassa asunnossa ”melskaavia ja meluavia” monilapsisia perheitä.” (Rissanen, MT 1/2000)

Maahanmuuttajat tuovat taloyhtiöiden elämään omat erityispiirteensä, mutta kirjoittajat eivät pidä suomalaisiakaan mitenkään helppoina naapureina. Naapurien tarkka vahtiminen esitetään suomalaiseksi tavaksi suhtautua kaikkiin kanssa-asujiin. Suomalaisten asukkien kannalta kerrotaan maahanmuuttajanaapureissa häiritsevän ”vierailijat, vääränlainen vedenkäyttö ja tuuletuksen puute” (Kimari, MT 1/1999).

”Suomalaista asumiskulttuuria lienee sekin, että ulkomaalaisia naapureita seurataan suurennuslasilla. – Asukkaille valitetaan harvoin suoraan, mieluummin otetaan heti yhteyttä viranomaisiin” (Rissanen, MT 1/2000)

Ylenmääräisestä vedenkäytöstä tai ilmankosteudesta voi koitua ylimääräisiä kustannuksia taloyhtiöille, siksi ongelmien minimoimiseksi pyritään uudet ulkomaalaiset tulokkaat perehdyttämään ”suomalaisen kerrostaloasumisen saloihin” selvittämällä perinpohjaisesti talojen järjestyssäännöt. Pelkkä sääntöjen pänttäminen ei välttämättä kuitenkaan riitä, vaan olisi myös hyvä kertoa miksi tällaisia sääntöjä sovelletaan. Kirjoittajat haluavat suomalaisiltakin enemmän ymmärrystä maahanmuuttajille. Apu moniin ongelmiin voi löytyä entistä tiiviimmällä yhteistyöllä.

”Maahanmuuttajat voisivat mennä mukaan asukastoimikuntiin. Myös yhteinen toiminta taloissa ruokkisi suvaitsevaisuutta.” (Rissanen, MT 1/2000)

Päätäntö

Lähdin tässä tutkielmassa selvittämään ensin maahanmuuttajien asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa sosiaalisten- poliittisten- ja kansalaisoikeuksien kautta, sekä heidän ja varsinaisten Suomen kansalaisten välistä suhdetta. Näiden kahden ryhmän välinen suhde määrittellään ensimmäistä kertaa siinä vaiheessa kun haetaan lupaa oleskella pitempiä aikoja maassa. Kun henkilö on päässyt Suomeen asumaan, ulkomaalaislain ja muiden aiheeseen liittyvien säädösten perusteella maahanmuuttajan oikeudet eivät juurikaan eroa kansalaisten oikeuksista. Suurimmat erot löytyvät poliittisten oikeuksien taholta.

Tämä tutkielma voisi olla esitutkimusta laajemmalle selvitykselle. Mielestäni viranomaisten omissa julkaisuissa esittämät epäsuorat mielipiteet maahanmuuttoasioihin on riittävän hedelmällinen maaperä jatkotutkimukselle. Tästä voisi jatkaa eri virkamiestasoilla tehtyinä henkilökohtaisina haastatteluina tai jossakin muussa laajemmassa foorumissa. Yksi vaihtoehto voisi olla vertailla viranomaisten ja kadunmiesten mielipiteiden eroja ja samanlaisuuksia, tai sitten keskittyä enemmän maahanmuuttajien näkökulmaan. Olisi

mielenkiintoista pohtia minkälaisena maahanmuuttomaana ulkomaalaisväestö näkee Suomen.

Aineistona käytetyt Monitori-lehdet käsittelevät maahanmuuttajien oikeuksia melko monipuolisesti, ainakin monipuolisemmin kuin monet muut aikakausi- tai sanomalehdet, sillä lehden lukijat ja julkaisijakunta muodostuvat monialaisista asiantuntijoista. Tästä syystä valitsin tämän lehden analyysini kohteeksi, koska minua kiinnosti ennen kaikkea ns. ”virallisen” yhteiskunnallisen mielipiteen selvittäminen, eli se miten eri alojen viranomaiset esittävät maahanmuuttajiin liittyviä asioita. Maahanmuuttajatyötä tekevissä piireissä myös arvostetaan Monitori-lehteä sen laaja-alaisuuden ja informatiivisuuden ansiosta. Artikkelin kirjoittajien voidaan olettaa olevan jo virkansa puolesta varovaisia, mutta valistuneita mielipiteissään, siksi pohjimmiltaan se, mistä kirjoitetaan oli mielenkiintoisempaa kuin se miten asioista kirjoitetaan.

Monitori-lehdissä maahanmuuttajien ja viranomaisten näkökulmat harvoin sekoittuvat samoihin artikkeleihin. Aineistoksi valitut ”asiantuntijalausunnat” esittävät asiat aina viranomaisten näkökulmasta, kun taas maahanmuuttajien omat näkemykset ovat aivan omia artikkeleitaan. Lähestymistapa vaikuttaa pääasiassa hyvin perinteiseltä, maahanmuuttajista kerrotaan selviytymistarinoita, mutta silloin tällöin päästetään myös kritiikin sana kuuluviin. Lehti ei kenties jo lukijakuntansa vuoksi oikeastaan koskaan kyseenalaista eri viranomaisten ja maahanmuuttajien välisten suhteiden toimivuutta.

Monitorin toimituskuntaa vaikuttaa kiehtovan erilaisuus, venäläiset ja eurooppalaiset maahanmuuttajat jäävät afrikkalaisia ja aasialaisia vähemmälle huomiolle. Jos mietitään maahanmuuttajuuden syitä, jotkut ryhmät jäävät ihmeen vähälle huomiolle, sillä esimerkiksi puolison perässä maahan tulleiden asemaa ei juurikaan pohdita, vaikka heidän tilanteensa on kotoutumisensa on jonkin verran erilaista kuin muilla. Pakolaiset saavat määrään suhteutettuna paljon huomiota, mutta lehti olikin vielä 1990-luvun alkupuolella nimeltään Pakolaisinfo. Tästä syystä jää vaikutelma, että lehteä kiinnostaa lukijakunnan tutustuttaminen mahdollisimman erilaisista kulttuureista tuleviin maahanmuuttajiin. Lehden täytyy myös miettiä lukijoidensa kiinnostuneisuutta, suomalaisittain katsottuna mahdollisimman toisenlaisista olosuhteista kotoisin oleva maahanmuuttaja on toki mielenkiintoisempi kuin naapurimaasta tullut.

Artikkeleiden aiheiden valinnat kuvaavat epäsuorasti yhteiskunnallisia arvostuksia, eli sitä miten maahanmuuttajat halutaan esittää, mitkä asiat halutaan nostaa esille ja mitkä taas jättää vähemmälle huomiolle. Maahanmuuttajat esitetään samaan aikaan aktiivisina toimijoina ja toimenpiteiden kohteina. Eli aktiivisina yhteisen hyödyn nimissä, mutta viranomaisten valvonnan alaisina, hallittuina osina erilaisia toimenpiteitä. Sitä vastoin esimerkiksi sosiaalihuollon asiakkuus ei ole maahanmuuttajille toivottavaa, siksi siitä ei niinkään kirjoiteta.

T. H. Marshallin kansalaisten oikeuksien kolmijako on melko yksinkertainen ja monikäyttöinen työkalu kansalaisuuden tai maahanmuuttajuuden tutkimiseen, vaikka hän ei aikoinaan paljon ulkomaalaisväestön asemaa pohdiskellutkaan. Itse asiassa juuri tästä syystä kiinnostuin hänen teoriansa soveltamisesta maahanmuuttajiin. Marshallin teoria ja Faircloughin metodiot antavat molemmat hyvän pohjan ihmisten valtasuhteiden pohtimiseen. Jo viimeisen kymmenen vuoden aikana maahanmuuttajien asemassa on tapahtunut huomattavaa kehitystä, kuten äänioikeus kunnallisvaaleissa ja mahdollisuus odottaa oleskelulupapäätöstä Suomessa, mutta asenteet muuttuvat hieman hitaammin. Maahanmuuttajiin suhtaudutaan maahanmuuttajina - sekä hyvässä, että pahassa. Heidän erilaista taustaansa halutaan ymmärtää, mutta tehdään selväksi, että heidän täytyy vielä opiskella "suomalaisuutta" vähintään kielen ja kulttuurin kannalta.

Valtasuhteiden kannalta olisi myös mielenkiintoista miettiä eroja eri maista tulleiden maahanmuuttajien välillä. Esimerkiksi EU:n jäsenmaiden kansalaisia suorastaan kannustetaan liikkumaan maasta toiseen, mutta Euroopan ulkopuolelta tulevaa muuttoliikettä halutaan rajoittaa. Sukulaissuhde suomalaiseen tai valmis työpaikka helpottaa maahan pääsyä, tämä on selvä osoitus siitä, minkälaisia maahanmuuttajia Suomeen halutaan. Erilaisilla toimenpiteillä varmistetaan, että tänne ei haluta enemmän maahanmuuttajia, vaan parempia maahanmuuttajia. Tilastot myös kertovat, että esimerkiksi työllistymisen kannalta heikoimmassa asemassa ovat pakolaiset. Yksi syy tähän lienee se, että kestää aikansa, ennen kuin heihin voidaan kohdistaa suoria kotouttamistoimenpiteitä, mutta muillakin seikoilla, kuten etnisellä alkuperällä on luultavasti vaikutuksensa.

Mitä artikkelit kertovat meistä suomalaisista. Suomalaisen yhteiskunnan erilaisuutta ja ainutlaatuisuutta suorastaan ylikorostetaan – "tänne on niin vaikea sopeutua ja kielikin on

niin vaikea!”. Tähän liittyy myös rivien välistä luettava uskomus suomalaisten heikosta tahdosta/kyvystä kansainvälistyä. Mitään perusteita näille väitteille ei oikeastaan esitetä, koska esimerkiksi vertailuja muihin maihin ei tehdä. Suomalaisen yhteiskunnan hankaluudesta tunnetaan melkein ylpeyttä ja sellainen maahanmuuttaja, joka on menestyksellisesti kotoutunut tähän maahan, on tehnyt todellisen sankarityön. Kuitenkin halutaan näyttää, että maahanmuuttajista pidetään huolta - tiettyyn rajaan saakka, sillä maahanmuuttajien sopeutuminen ei saa tapahtua suomalaisten kustannuksella.

Työ yhdistää maahanmuuttajia ja suomalaisia. Yhteiskunnan kannalta ihanteellisessa tilanteessa maahanmuuttaja tuo osaamisellaan lisäarvoa tai tulee paikkaamaan niille aloille joilla on pulaa työvoimasta. Silloin tällöin syyttävä sormi osuu suomalaisiin, on meidän oma vikamme että tarvitaan ulkomaista työvoimaa, mutta samalla tuo tarve tekee ulkomaalaisten ”päästämisestä” Suomeen hyväksyttävämpää ja jopa toivottavaa. Viranomaiset ovat kuitenkin valmiita myöntämään, ettei kaikkia maahanmuuttajien resursseja osata hyödyntää riittävän hyvin, paljon taitoa ja osaamista jää näkymättömiin ennakkoluulojen taakse.

Suomalaiset vaikuttavat olevan hyvin mustasukkaisia kielestään, ei niinkään kulttuuristaan. Erilaisten kulttuurien ymmärtämisen ja kansainvälisyyden kannalta nähdään, että suomalaisilla on vielä opittavaa, mutta kieli jää maahanmuuttajien ongelmaksi. Kaikkein selkeimmin tämä näkyy työelämässä. Eräs useassa Euroopan maassa asunut maahanmuuttaja ihmetteli, miksi hän on tähän saakka olemattomallakin kielitaidolla onnistunut saamaan työtä, mutta Suomessa hänen täytyy opiskella pitkään kieltä, ennen kuin hän on valmis mihinkään työhön. Kyseessä oleva maahanmuuttaja on kotoisin Puolasta ja on koulutukseltaan sähköalan insinööri, koulutus tai rotuennakkoluulot tuskin ovat aivan ilmeisimpiä esteitä hänen työllistymiselleen. Tämä ei tarkoita etteikö ko. mies olisi ollut kiinnostunut suomen opiskelusta, päinvastoin, hän harmitteli sopivien kurssien vähyyttä. Samoin eräs Turkista muuttanut nainen kysyi minulta: ”miksi meille ei järjestetä tarpeeksi kielikursseja, suomen opiskelu on tällä hetkellä meidän tärkeintä työtämme”.

Työ on keino toimia yhteiskunnan hyödyksi ja koulutuksen ja terveydenhoidon kautta saadaan laadukkaampaa työvoimaa. Yhteiskunnan tosiasiallisen jäsenyyden viimesijainen mittari löytyy kuitenkin poliittisten oikeuksien saralta. Esimerkiksi maahanmuuttajien puolue- tai ammattijärjestötoiminnasta ei paljon puhuta. Sen sijaan kerrotaan enemmän

etnisten ryhmittymisen kulttuuritempauksista. Maahanmuuttaja nähdään nimen omaan maahanmuuttajana, mitä tulee hänen yhteiskunnalliseen osallistumiseensa. Hän ajaa omaa tai pienen ryhmänsä etua, ei koko yhteiskunnan etua. Tässä mielessä maahanmuuttajat eivät ole vielä täysivaltaisia yhteiskunnan jäseniä.

Niin kauan kun ihmisoikeuksien välillä on eroja asuinpaikan ja synnyinmaan suhteen, kansalaisten oikeuksien lisäksi tulisi puhua myös *maahanmuuttajien oikeuksista*. Maahanmuuttajilla on ulkomaalaislaki, mutta jo nimensä mukaisesti se antaa heistä kuvan varsinaisten kansalaisten päätösvallan alaisina, eikä heitä niinkään nähdä omana oikeudellisena erityisryhmänä. Maahanmuuttajien välillä on eroja oikeuksien suhteen, se riippuu oleskeluajasta ja lähtötilanteesta, myös tämä tähdentää maahanmuuttajaoikeuksien tärkeyttä.

Tältä pohjalta palaan vielä kolmeen suurimpaan viimeisen puolen vuoden aikana mediassa olleisiin maahanmuuttajiin liittyviin aiheisiin lyhyesti, sillä ne kaikki liittyvät myös maahanmuuttajien ja varsinaisten kansalaisten suhteisiin. Ensinnäkin, ulkomaalaislain muutoksella parannettiin maahan pyrkivien tilannetta, sillä nykyään päätöstä oleskeluluvasta voi joissakin tapauksissa odottaa myös Suomessa. Tämä on osoitus avoimemmasta suhtautumisesta juuri niihin maahanmuuttajiin, joiden oikeudellisessa asemassa on ollut eniten puutteita.

Ruotsissa tapahtunut surmatyö herätti paljon huolestunutta keskustelua myös Suomessa. Fadime oli epäilemättä hyvin kotoutunut uuteen kotimaahansa; hänellä oli ihmissuhteita ruotsalaisiin, hän puhui kieltä ja oli aktiivinen maahanmuuttaja-asioiden esiintuoja. Kuitenkin ulkomailta ja erilaisista kulttuureista tulleiden naisten vaikeudet ovat olleet tiedossa, mutta ne on saatettu nähdä "vain" vähemmistöjen ongelmana. Fadime tuskin oli ensimmäinen surmatuksi tullut ulkomaalaistaustainen nainen, mutta hänellä oli taustanaan menestynyt kotoutuminen. Tälle ahdingolle varsinaisen painoarvon antoi ruotsalaisten viranomaisten ja poliitikkojen puuttuminen asiaan, ei sitten niinkään tapahtunut hirmutyö.

Lopuksi vielä inkeriläiskysymys. Inkeriläiset ovat olleet siinä mielessä ihanteellisia maahanmuuttajia, että heillä on katsottu olevan jo valmiiksi suomalainen identiteetti, lisäksi on puhuttu myös "kunniavelasta" heitä kohtaan. Suomen kiinnostavuus maahanmuuttomaana kuitenkin yllätti tšekäläiset viranomaiset ja paluumuuttajien tuloa

halutaan rajoittaa. Ehkä paluumuuttaneissa oli vääränlaista ”ainesta, tai ehkä heitä vaan tuli liikaa. Toisaalta pelätään, ihmisten liikkuvuuden helpottumisen myötä Suomi täyttyy ulkomaalaisista, mutta samaan aikaan pidetään suomalaista kulttuuria niin omaleimaisena, että ollaan yllättyneitä, jos joku haluaa tänne muuttaa pysyvästi. Moni tapaamani maahanmuuttaja nimittäin on kertonut usein törmänneensä kysymykseen: ”Miksi halusit tulla Suomeen?”.

Kirjallisuus:

Bulmer, Martin & Rees, Anthony M. (toim.): *Citizenship today. The contemporary relevance of T. H. Marshall.* UCL Press. London. 1996

Brubaker, W. Rogers: Membership without citizenship: The economic and social rights of noncitizens. Teoksessa: *Immigration and the politics of citizenship in Europe and North America.* University Press of America. New York. 1989

Castles, Stephen & Davidson, Alastair: Citizenship and Migration. Globalization and the politics of belonging. MacMillan Press Ltd. Malaysia. 2000

Eriksson, Lars. D.: Maahanmuuttajat ja oikeuden rajat. Teoksessa: Järvinen, Timo A. ja Kortelainen, Antti (toim.): *Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa.* Edita. Helsinki. 1997

Norman Fairclough: Discourse and social change. Polity Press. Cambridge. 1992

Hammar, Tomas: State, nation and dual citizenship. Teoksessa: *Immigration and the politics of citizenship in Europe and North America.* University Press of America. New York. 1989

Jacobson, David: Rights across borders. Immigration and the decline of citizenship. The Johns Hopkins University Press. Baltimore. 1997

Janoski, Thomas: Citizenship and civil society. A framework of rights & obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes. Cambridge University Press. New York. 1998

Kortteinen, Juhani: Alkuperään katsomatta. Teoksessa: Järvinen, Timo A. ja Kortelainen, Antti (toim.): *Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa.* Edita.

Helsinki. 1997

Koskenniemi, Martti: Muukalaisuus ja kansainvälinen järjestelmä. Teoksessa: Järvinen, Timo A. ja Kortelainen, Antti (toim.): Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa. Edita. Helsinki. 1997

Manninen, Milla. Katsaus kotoutumistutkimukseen. Työministeriö. Työlupa- ja maahanmuuttoasiat –tiimi. 2001

Marshall, T. H. & Bottomore, Tom: Citizenship and Social Class. The Ipswich Book Co. Ltd. 1996

Pitkänen, Pirkko ja Kouki, Satu: Vieraiden kulttuurien kohtaaminen viranomaistyössä. Oy Edita Ab. Helsinki. 1999

Sheinin, Martin: Kansalaisoikeudet, ihmisoikeudet ja oikeustiede. Teoksessa: Järvinen, Timo A. ja Kortelainen, Antti (toim.): Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa. Edita. Helsinki. 1997

Spinner, Jeff: The Boundaries of Citizenship. Race, Ethnicity and Nationality in Liberal State. The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 1994

Veijalainen, Risto: Maahanmuutto ja pakolaisuus. Teoksessa: Järvinen, Timo A. ja Kortelainen, Antti (toim.): Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa. Edita. Helsinki. 1997

Wetherell, Margaret ja Potter, Jonathan: Mapping the language of racism. Discourse and the legitimation of exploitation. Harvester Wheatsheaf. Bodmin, Cornwall. 1992

Muut lähteet:

Tilastokeskus: Väestömuutokset 1998 ja 1999. Julkaisussa Monitori 4 / 2000: Tilastoliite. Oy Edita Ab. 2000

Työministeriö: Maahanmuuttajien kotoutuminen Suomeen. Kari Eklund DM Oy. Makeprint Oy. 1999

Työministeriö: Suomeen muuttajan opas. Oy Edita Ab. Helsinki. 1998

Väestörekisterikeskus ja Ulkomaalaisvirasto. Suomessa vakinaisesti asuvat ulkomaalaiset ja Suomen kansalaisuuden saaneet. Julkaisussa Monitori 4 / 2000: Tilastoliite. Oy Edita Ab. 2000

Ulkomaalaisvirasto: Oleskelu Suomessa. <http://www.uvi.fi/doc/oleskel2.html>

[:Oleskelulupa Suomeen. http://www.uvi.fi/pdf/olesk_su.pdf](http://www.uvi.fi/pdf/olesk_su.pdf)

[:Oleskelulupa Suomeen perhesiteen perusteella.](http://www.uvi.fi/pdf/oleskelulupa_perhside_suomi.pdf)

http://www.uvi.fi/pdf/oleskelulupa_perhside_suomi.pdf

Artikkelit:

Filatov, Tarja: Pääpaikalta. 2/2000, s. 3.

Filppula, Juhani: Uudella lailla pontta kotoutumiseen. 2/1998, s. 4-5.

Heinonen, Olli-Pekka:

Pääpaikalta. 2/1998, s.3.

Hyötynen Pia: Kotoutuminen on kaksisuutainen prosessi. 2/1997, s. 4-5.

a) Uudenmaan TE-keskuksen johtaja Elina Lehto: Maahanmuuttajille työnhakijan profiili. 4/1997, s. 8-9.

b) Kotoutumissuunnitelmat TE-keskuksen vaativin tehtävä. 4/1997, s. 9

a) Kiintiöpakolaisista elinvoimaisia yhteisöjä. 1/1998, s. 27-28

b) Vapaamatkustajakuntien osallistuttava maahanmuuton kustannuksiin. 1/1998 s. 5-6

JSN:n puheenjohtaja Olli Mäenpää: Tiedotusvälineet eivät saa vahvistaa kielteistä suhtautumista maahanmuuttajiin. 2/2000, s. 14-15.

Työministeriön uusi kansliapäällikkö Markku Wallin: "Markkinavoimat vaativat suvaitsevuuutta". 1/2001, s. 5-6.

Mervi Virtanen: "Syrjintävaltuutettu aloittaa syksyllä". 2/2001, s. 48-49.

Kimari, Riitta: Pakolaiset ja asuntotilanne. 1/1999, s. 18-19.

Koivunen, Kristiina: Armeijan harmaissa ihon värillä ei ole väliä. 4/2000, s. 40-41.

Latomaa, Sirkku: Kuka osaa "maailman vaikeinta kieltä"? 3/2001, s. 32-33.

Leppänen, Airi: Pienin askelin kohti luottamusta. 3/1999, s. 34-35.

Mård, Anders/ Nevapress:

18 000 inkeriläistä yhä jonossa päästäkseen muuttamaan Suomeen. 3/2000, s. 70-73.

Nevala, Lasse: Muukalaiset mediassa. 2/2000, s. 16-17.

Nevala, Lasse: Mentoroinnilla potkua työnsaantiin. 1/2001, s.15.

- Niinimaa, Leena: Vastaanottokeskuksen lieveilmiöt puhuttavat Ruukissa. 2/2001, s. 17-18.
- Pajukaarre, Liisa: Poliisi on hyvä kotouttaja. 2/2000, s. 38-39.
- Rantala, Tarja: Monimuotoinen työpaikka: joustava henkilöstöpolitiikka huomioi myös maahanmuuttajat. 4/1999, s. 28-29.
Maahanmuuttajien asema työmarkkinoilla vielä heikko. 1/2001, s. 9-11.
- Rask, Maija: Pääpaikalta: Näkökulmia maahanmuuttajien opetukseen ja koulutukseen. 3/2001, s. 3.
- Rissanen, Päivi: Syrjäytyminen vai selviytyminen. 1/2000, s. 18-19.
- Savileppä, Anna: ”Tietääkö kala olevansa vedessä?” - Kulttuurisen moninaisuuden haasteet työympäristössä. 3/1999, s. 9-10.
- Shukri, Omar & Turunen, Pentti:
Basaarin Kristiina Tuura: Tahto työllistää maahanmuuttajia mediaan puuttuu. 4/2001, s. 55-56.
- Summa, Tarja: YK:n ikäihmisten vuosi 1999 – Myös maahanmuuttajien vuosiin elämää. 1/1998, s. 25-26.
- Sulonen, Arto: Maahanmuuttajat uudessa koululainsäädännössä. 3/1999, s. 24-28.
- Syvälahti, Tiina: SPR välittää ystävyteen yli etnisen esteen. 2/1999 s. 46-45
- Taskula, Tuula: Pääpaikalta: Kunnat kotoutumisen yhteensovittajina. 1/1998, s. 3.
- Teittinen, Katriina: Järjestöt luovat vapaaehtoisikotoutumispalveluita. 4/2000, s. 64-65.
- Toivanen, Tero: Urheilu yhdistää kansoja... 1/2000, s. 38-39
- Tompuri, Vesa: a) Maahanmuuttajat pääsevät vaihtamaan asuntoa harvoin. 4/2000
b) Maahanmuuttajien asuttaminen haaste: Miten estää ghottoutuminen ja edistää kulttuuridiversiteettiä? 4/2000
- Tuomarla, Irmeli: Virkamiestyötä ohjaavat nyt hallituksen linjaukset. 4/2000, s. 12-14.
Uusi laki antaa mahdollisuuksia. 1/1998, s. 4-5.
- Valtonen, Kathleen: Kolmas sektori: Sosiaalityön täydentäjänä. Monitori 1/2000, s. 23-24.